



BÖRRIES KUZMANY

<https://orcid.org/0000-0003-1886-6745>

Uniwersytet Wiedeński

Hybrydowość kulturowa w przestrzeniach wielokulturowych. Historie kultury galicyjskiej¹

Abstract

Cultural Hybridity in Multicultural Regions: Histories of Galician Culture

This article investigates the complex interplay of cultures in Habsburg Galicia, a region marked by its diverse linguistic, religious, and ethnic makeup. It focuses on cultural practices and suggests understanding multilingualism, overarching tropes, and intersecting identities as a form of cultural hybridity. As Galician culture was more than agglutinating several national cultures, this article suggests narrating its history as a plurale tantum. Galician cultural histories are manifest in the province's theatre and music scene, literary production, architecture and fine arts. The paper tackles both the entangled cultural backgrounds and multilingualism of many authors, artists, and cultural entrepreneurs and recurrent topics that appear throughout Galicia's cultural production like the Carpathian Mountains or the theme of poverty and religiosity. The article further examines the impact of national movements on the cultural landscape of Galicia. The rise of Polish, Ukrainian, and Jewish nationalisms in

¹ Niniejszy tekst jest poprawioną i skróconą wersją pracy pierwotnie opublikowanej w języku niemieckim: B. Kuzmany, *Galizische Kultur und Identität – Kulturen und Identitäten in Galizien*, [w:] *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. 10: *Das kulturelle Leben. Akteure – Tendenzen – Ausprägungen*, Teil 1: *Staat, Konfession und Identität*, Hrsg. A. Gottsmann, S. Wedrac, H. Rumpler, Wien 2021, s. 829-886. Autor serdecznie dziękuje Patrice Dabrowski, Stephanie Weismann i Larremu Wolfowi za liczne uwagi i sugestie dotyczące tego artykułu oraz wydawnictwu Austriackiej Akademii Nauk (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften) za wyrażenie zgody na ponowne wydanie artykułu w przekładzie.

the 19th and early 20th centuries led to the formation of distinct cultural institutions and the promotion of specific national narratives. However, the paper argues that these nationalistic projects not only resembled each others in their mechanisms of nationalizing culture, but often coexisted with more cosmopolitan and hybrid cultural practices. This paper argues that despite manifold social, linguistic, religious and national borders and hierarchies being omnipresent, these fractures also interconnected the hybrid cultural space of Galicia.

Keywords: Austrian Galicia, cultural hybridity, cultural practices, multilingualism, national ambiguity



1. Czy istnieje kultura galicyjska?

Jurij Prochaśko, zachodnioukraiński pisarz i publicysta, w swoim eseju opublikowanym w 2010 r. zadał pytanie, czy istnieje kultura galicyjska. W tym samym artykule nakreślił on również obraz tej kultury i ukazał, jak mogłaby ona wyglądać². Autor zaproponował model inkluzywny, który nie przedstawia czysto chronologicznej historii tej kultury, ale przyjmuje Galicję jako geograficzny punkt wyjścia wraz z całym bogactwem jej wielojęzyczności. W rzeczywistości trudno jest opisać jednoznacznie dorobek literacki, a tym samym kulturę tego regionu. Ze względu na fakt, że pisano tu w pięciu różnych językach, oczywiste wydaje się mówienie o literaturze galicyjskiej i kategoryzowanie jej jako przynależnej do odpowiedniej historii literatury niemieckiej, hebrajskiej, jidysz, żydowskiej, austriackiej, polskiej czy ukraińskiej. Jednak niektórzy z galicyjskich autorów pisali w kilku językach i było to dla nich zupełnie naturalne, dlatego nie pasują oni do wąskiego kanonu literatury narodowej, co zresztą było zjawiskiem charakterystycznym nie tylko dla Galicji, lecz także innych miejsc Europy. Należy zatem zwrócić uwagę na trzy różne typy galicyjskich pisarzy: 1) osoby piszące w kilku językach, co stwarza problem z przypisaniem ich twórczości do odpowiedniego kanonu kultury narodowej poszczególnych nacji; 2) autorzy wpisujący się w kanon literatury narodowej, a nawet mający udział w jego tworzeniu; 3) literaci – choć posługujący się tylko jednym językiem – to jednak zainteresowani bardziej kulturą ogólnogalicyską niż narodową. Pod tym względem tytuł antologii, w której Prochaśko opublikował swój esej (*Historie literatury*),

² Ю. Прохасько, *Чи можлива історія „галицької літератури”?*, [w:] *Історії літератури. Збірник статей*, упоряд. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська, Київ–Львів 2010, s. 1-30 [paginacja odrębna dla artykułu]; i d e m, *Можлива історія „галицької літератури”*, [w:] *Історії літератури...*, s. 1-87 [paginacja odrębna dla artykułu].

jest niezwykle trafny, gdyż mówi nie o jednej, a o różnych „historiach literatury galicyjskiej”. Analogicznie niniejszy artykuł opowiada o – celowo w liczbie mnogiej – „historiach kultury galicyjskiej”. Mnogość zawarta w tak postawionym temacie pozwala zmienić normatywną jednoznaczność nauki historycznej w wieloperspektywiczność interpretacyjnego opowiadania historii.

Kiedy mówimy o kulturze, zwykle mamy na myśli raczej kulturę wysoką niż popularną, tj. literaturę, sztukę, teatr, architekturę, a rzadziej muzykę pop i folk czy hity kinowe. Etnolog i antropolog społeczny Bronisław Malinowski uważał, że kulturę należy rozumieć jako „najszerzy kontekst ludzkich zachowań”, a zatem należy badać całe środowisko wraz z jego praktykami kulturowymi³. Chociaż niniejszy esej koncentruje się głównie na kulturze reprezentatywnej, obejmuje również szersze zachowania kulturowe, takie jak zwyczaje, sztuka ludowa czy obrzędy religijne. Według kulturoznawcy Moritza Csákyego kultura to niczym nieograniczona przestrzeń komunikacyjna, w której mieszają się lub współwystępują różnorakie systemy znaków, symboli lub kodów⁴.

O ile tak szeroko rozumiana koncepcja kultury jako przestrzeni komunikacyjnej zwykle spotyka się z mniejszym sprzeciwem, o tyle trudniej jest dopatrywać się takiego założenia w permanentnym przenikaniu się kultur. Społeczeństwa europejskie zostały w znacznym stopniu ukształtowane przez koncepcję kultury Johanna Gottfrieda Herdera, którą charakteryzują fundamenty etniczno-narodowe, homogenizacja społeczna i demarkacja międzykulturowa⁵. Krytycy idei funkcjonujących obok siebie i dryfujących niczym wyspy kultur narodowych często uznają, że nie pasuje ona do obecnego obrazu społeczeństw, których kierunek rozwoju wyznacza globalizacja. Jednak Wolfgang Welsch, który spopularyzował termin *transkulturowości* w latach 90. XX wieku, słusznie zauważył, że koncepcja kultury Herdera zawsze była sprzeczna ze wszystkimi dostępnymi dowodami. Definicja Herdera zaprzeczała zarówno homogenizującemu pogładowi, jak i rozgraniczeniu zewnętrznemu; na przykład praktyki kulturowe szlachty i chłopstwa w obrębie społeczeństwa danego kraju różniły się bardziej niż praktyki tych samych klas kultywowane w społeczeństwach różnych krajów⁶.

Historyk strukturalny Fernand Braudel, a później teoretyk literatury Edward Said, stwierdzili rzecz oczywistą, a mianowicie, że każda żywa kultura musi być w stanie dawać, otrzymywać i pożyczać⁷. Prawdopodobnie nie jest przypadkiem,

³ B. Malinowski, *A Scientific Theory of Culture and other Essays*, preface H. Cairns, ed. 2., New York 1960, s. 5, 34-42.

⁴ M. Csáky, *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*, Wien-Köln-Weimar 2010, s. 89-126.

⁵ Praca Herdera została opublikowana w czterech częściach w latach 1784-1791. J.F. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Teil 1-4, Riga 1784-1791.

⁶ W. Welsch, *Transkulturalität. Zur veränderten Verfassung heutiger Kulturen*, [w:] *Hybridkultur. Medien, Netze, Künste*, Hrsg. I. Schneide, Köln 1997, s. 67-90.

⁷ A. Ackermann, *Cultural Hybridity: Between Metaphor and Empiricism*, [w:] *Conceptualizing Cultural Hybridization: A Transdisciplinary Approach*, ed. P. Stockhammer, Berlin-Heidelberg 2012, *Transcultural Research. Heidelberg Studies on Asia and Europe in a Global Context*, s. 14-17.

że nauki zajmujące się językiem, takie jak językoznawstwo, literaturoznawstwo czy komparatystyka, postrzegają zjawiska hybrydowe w sposób bardziej naturalny; w rezultacie dyscypliny te ukształtowały i nadal kształtują kulturoznawstwo w większym stopniu niż nauki historyczne. Według Waltera Benjamina tłumacze powinni zawsze mieć świadomość, że tłumaczenie ma raczej formę pewnego zawłaszczania dzieła, a zatem każde przetłumaczone dzieło jest hybrydą⁸. Językoznawca Michaela Wolf wykazała w odniesieniu do monarchii habsburskiej, że tłumaczenia nie tylko były medium transferu kulturowego, lecz także pomagały w tworzeniu odpowiednich kultur językowych⁹.

Istnieje wiele różnych terminów dla analizowanego tu zjawiska, które w rzeczywistości wywodzą się z różnych dziedzin nauki. Hybrydowość jest pojęciem pierwotnie stosowanym w biologii, zapożyczenie pochodzi z ekonomii, tygiel z metalurgii, synkretyzm z religii, tłumaczenie i kreolizacja z językoznawstwa. W niektórych językach istnieją również inne ustalone terminy, takie jak *métissage* w języku francuskim lub *mestizaje* w języku hiszpańskim. To tylko kilka przykładów, możliwości słowotwórczych jest o wiele więcej¹⁰. Aby badać Galicję jako hybrydową przestrzeń kulturową, warto rozróżnić dwa podobne, ale jednocześnie różniące się zjawiska: po pierwsze, mieszanki kulturowe i ich wzajemne przenikanie się, które powstały w wyniku świadomych decyzji i działań – innymi słowy, formy przywłaszczenia lub przekładu kulturowego; po drugie, wyniki procesów mieszania, w których kreatorzy nie byli świadomi swoich aktów mieszania – tj. kreolizacji i hybrydyzacji¹¹.

Hybrydyzacja nie powinna być jednak rozumiana jako zjawisko opierające się na braku różnic. Oznacza to jedynie, że to pojęcie nie jest napiętnowane mitem pochodzenia ani teleologii. W rozumieniu Csákyego kultura jako przestrzeń komunikacji jest „zawsze hybrydowym melanżem, jest hybrydyzacją innych, równie hybrydowych form komunikacji, tj. kultur”¹². Ponieważ elementy składowe formacji hybrydowych również opierają się na procesach hybrydyzacji, historia kultury galicyjskiej jest czymś więcej niż tylko sumą różnych kultur narodowych.

W ramach tego szerokiego rozumienia można i należy oczywiście analizować również kultury narodowe, ponieważ były one realnie istniejącą „próbą stworzenia czasami potężnej, jednorodnej «narodowej» przestrzeni komunikacyjnej”¹³. Po szczególne państwa narodowe w Europie Zachodniej i ruchy narodowe rozwijające

⁸ Ch. Baudelaire, W. Benjamin, *Tableaux Parisiens. Deutsche Übertragung mit einem Vorwort über die Aufgabe des Übersetzers*, Heidelberg 1923, s. VI-XVII. Zob. także: *Translation: Narration, Media and the Staging of Differences*, eds. F. Italiano, M. Rössner, Bielefeld 2012, s. 10-12.

⁹ M. Wolf, *Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*, Wien-Köln-Weimar 2012, s. 13-18.

¹⁰ Szczegółowa dyskusja w: P. Burke, *Cultural Hybridity*, Cambridge-Malden, MA 2009, s. 34-65.

¹¹ *Ibidem*, s. 65.

¹² M. Csáky, *Das Gedächtnis der Städte...*, s. 118.

¹³ *Ibidem*, s. 120.

się w obrębie imperiów na wschodzie kontynentu podjęły celowe działania nacjonalizacyjne, aby przekształcić wizję zjednoczonego narodu w rzeczywistość¹⁴. Kultury narodowe były zatem tak samo częścią kultury galicyjskiej, jak wszystkie pozostałe jej elementy, a zatem zostały również uwzględnione w tym artykule. Jednak, co zostanie wykazane, zjawiska hybrydyzacji dotyczą również praktyk kulturowych i działaczy narodowych zaangażowanych w działalność narodową, mimo że ci ostatni temu zaprzeczają.

To właśnie wśród działaczy narodowych temat hybrydowości kulturowej wywoływał zachowania obronne. Z jednej strony, ludzie starali się podkreślać obcość innej kultury, aby podtrzymywać własną tożsamość i tworzyć spójność grupy, do której przynależeli¹⁵; z drugiej zaś, osoby przekraczające granice kulturowości były często postrzegane jako czynnik zakłócający porządek świata, ponieważ podważały rzekomo jasne kategoryzacje narodowo-kulturowe i społeczne¹⁶. W tym miejscu warto sięgnąć po refleksje Homiego Bhabhy na temat hybrydowości kulturowej. Argumentuje on, że ludzie lub przedmioty, które łączą elementy różnych kultur, stanowią wyzwanie dla kultur źródłowych, zwłaszcza jeśli istnieją między nimi różnice hierarchiczne. Doświadczenie to powoduje, że taki hybrydowy twór zyskuje podmiotowość, tj. rozwija sprawczość, ale w wyimaginowanej – według terminologii Bhabhy – „trzeciej przestrzeni”¹⁷. Choć niniejszy tekst nie podąża dosłownie za koncepcją hinduskiego badacza, to jednak koncentruje się na zagadnieniu „trzeciej przestrzeni”, a także „podmiotów hybrydowych”, które mogły w niej zaistnieć.

Zbudować „trzecią przestrzeń” mogą osoby poszukujące sprawczości w świecie charakteryzującym się nierównowagą władzy. Czy kulturę galicyjską można traktować jako „trzecią przestrzeń”, to pytanie otwarte i wymagające namysłu. Trudno jednak przeoczyć nierównowagę sił kulturowych, wszechobecną w Galicji. Obejmowała ona hierarchie społeczne (kultura szlachecka, mieszczańska, chłopska),

¹⁴ N. Luhmann, *Der Staat des politischen Systems. Geschichte und Stellung der Weltgesellschaft*, [w:] *Perspektiven der Weltgesellschaft*, Hrsg. U. Beck, Frankfurt am Main 1998, s. 365.

¹⁵ Ch. Giordano, *Ethnizität und das Motiv des mono-ethnischen Raumes in Zentral- und Osteuropa*, [w:] *Nation, Ethnizität und Staat in Mitteleuropa*, Hrsg. U. Altermatt, Wien-Köln-Weimar 1996, *Buchreihe des Instituts für den Donauraum und Mitteleuropa*, 4, s. 22-33; *The Invention of Ethnicity*, ed. W. Sollors, New York 1989, s. IX-XX. Frederik Barth jako pierwszy pokazał, na przykładzie afgańsko-pakistańskich Pasztunów, że granice (w sensie społecznym) są istotnym warunkiem kształtowania tożsamości narodowej (zob. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*, ed. F. Barth, Long Grove 1998). Informacje na temat monarchii habsburskiej można znaleźć zwłaszcza w antologii: *Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, ed. N.M. Wingfield, New York 2003, *Austrian History, Culture, and Society*, 5.

¹⁶ E. Beck-Gernsheim, *Schwarze Juden und griechische Deutsche. Ethnische Zuordnung im Zeitalter der Globalisierung*, [w:] *Perspektiven der Weltgesellschaft*, Hrsg. U. Beck, Frankfurt am Main 1998, *Edition Zweite Moderne*, 127.

¹⁷ H.K. Bhabha, *The Location of Culture*, London-New York 1994, s. 19-39, 102-122. Homi Bhabha znacznie klarowniej wyjaśnia swoje rozumienie hybrydowości kulturowej w wywiadzie – zob.: idem, *Über kulturelle Hybridität. Tradition und Übersetzung*, Wien 2012, s. 61-66.

hierarchie religijne (rzymskokatolicka, ormiańskokatolicka, greckokatolicka, protestancka, żydowska) i hierarchie językowe (niemiecka, polska, ukraińska, jidysz). Biorąc pod uwagę fakt, że język był uważany za jeden z najważniejszych wyróżników kulturowych w monarchii habsburskiej, omówienie nierównowagi językowej jest szczególnie ważne. Chociaż wielojęzyczność istniała we wszystkich klasach i w wielu regionach, niejednokrotnie – począwszy od administracji aż po sfery kultury – wyznaczała miejsce w hierarchii. Każdy, kto chciał odnieść sukces polityczny lub kulturalny o zasięgu ogólnopaństwowym, musiał doskonale władać – obok języka ojczystego – także językiem niemieckim. Ponadto rodzimi użytkownicy języka niemieckiego byli znacznie mniej chętni do nauki innego języka, chyba że wywodzili się z rodzin bilingwalnych i znali go z domu. Gerald Stourzh twierdzi, że wielojęzyczność była zazwyczaj ciężko wypracowywana w trakcie procesu edukacyjnego i z pewnością postrzegano ją jako element nierówności społecznej, a nawet niesprawiedliwości¹⁸. W Galicji obowiązywała ta sama nierównowaga sił między językiem polskim a ukraińskim, jako że wszyscy wykształceni Rusini mówili po polsku, ale Polacy po ukraińsku – już nie¹⁹. Choć z pewnością słuszne jest stwierdzenie, że w późniejszych procesach nacjonalizacji Rusinów i Żydów polski paradygmat narodowy postrzegano jako przykład²⁰, w swoim artykule dowodzę, że polscy działacze narodowi byli w równym stopniu zaangażowani w to, co nazywam hybrydową kulturą galicyjską – może nie w swoich przekonaniach i tożsamościach, ale w swoich praktykach kulturowych.

Ten artykuł nie dąży do postmodernistycznej pochwały kulturowej „bastardyzacji” w rozumieniu Salmana Rushdiego²¹. Nie chodzi o osąd, ale o dowody. Celem jest trzeźwe odkrycie, w jaki sposób powstała specyficzna kultura galicyjska i co ją charakteryzuje. Hybrydowość nie oznacza, że nie ma granic i nie występują żadne konflikty. Spostrzeżenia Csáky’ego na temat Europy Środkowej w szerszym kontekście, odnosiły się również do Galicji, tyle że w węższym kontekście. Ta sprzeczna i niejednorodna przestrzeń charakteryzowała się tym, że była poprzecinana licznymi

¹⁸ G. Stourzh, *The Ethnicizing of Politics and „National Indifference” in Late Imperial Austria*, [w:] *Der Umfang der österreichischen Geschichte. Ausgewählte Studien 1990-2010*, Hrsg. idem, Wien-Köln-Weimar 2011, *Studien zu Politik und Verwaltung*, 99, s. 304 i n. Zob. również: M. Csáky, *Das Gedächtnis der Städte...*, s. 123.

¹⁹ Choć dla okresu poprzedzającego normatywizację nazwy narodu ukraińskiego w niniejszym artykule stosuje się zasadniczo pojęcia „Rusin”/„ruski”, to równolegle używa się dla tego samego okresu terminów „język ukraiński”/„ukraińskojęzyczny”, gdyż mają one charakter jedynie lingwistyczny, abstrakcyjny, nieprzesadzający o tożsamości konkretnej osoby.

²⁰ A.A. Zięba, *Polacy galicyjscy, czy Polacy w Galicji – refleksje na temat przeobrażeń tożsamości polskiej w zaborze austriackim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne” 2017, nr 144, z. 2: *Kształty galicyjskich tożsamości*, red. A. Świątek, s. 218.

²¹ S. Rushdie, *Heimatländer der Phantasie. Essays und Kritiken 1981-1991*, München 1992, s. 457 i n.

granicami. Granice te jednocześnie dzieliły i łączyły, ponieważ powstały w hybrydowej przestrzeni komunikacyjnej charakteryzującej się wewnętrznymi różnicami²².

W tym artykule nie należy zatem niwelować różnic kulturowych między Polakami, Rusinami i Żydami, ponieważ nadal stanowią one istotny składnik tożsamości Galicji – opartej na odpowiednich historiografiach narodowych. Wspominając historię kultury galicyjskiej, należy przyjąć zupełnie inną perspektywę, tj. perspektywę wspólnego obszaru kulturowego, który rozwijał się przez wieki przynależności tego terytorium do Rzeczypospolitej, a następnie doznał dalszych przekształceń po przejściu pod panowanie austriackie²³.

2. Narodziny Galicji. Nowy twór a ciągłość przestrzeni kulturowej

Galicja stała się krajem koronnym w 1772 r., kiedy to przypadła monarchii Habsburgów wskutek pierwszego rozbioru Polski. Obejmowała obszary, które nigdy wcześniej nie stanowiły jednostki politycznej²⁴. W związku z tym była często postrzegana i opisywana jako struktura sztuczna²⁵.

Choć prawdą jest, że Galicja w granicach administracyjnych z 1772 r. była sztucznym tworem Habsburgów, bowiem poszczególne krainy zostały połączone arbitralnie, to jednak, jeśli spojrzymy na tę prowincję z perspektywy kulturowej, jej wymuszony politycznym rozdaniem charakter jest już mniej oczywisty. Księstwo Halicko-Włodzimierskie, które pierwotnie miało charakter wschodniosłowiański i prawosławny, znajdowało się na styku Wschodu i Zachodu. Pograniczny charakter tego średniowiecznego państwa stał się jeszcze wyraźniejszy wraz z jego inkorporacją do Polski w 1349 r. W następnych stuleciach duża liczba polskiej szlachty osiedliła się na tym obszarze, znanym odtąd jako Ruś Czerwona, a od XV w. funkcjonującym jako województwo w strukturze administracyjnej Królestwa Polskiego. Językowa i kulturowa adaptacja rdzennej ludności do nowych przybyszów, w szczególności konwersja szlachty prawosławnej na katolicyzm, umożliwiła jej osiągnięcie równej pozycji²⁶. Dlatego też w okresie austriackim na poziomie kultury szlacheckiej nie występowały prawie żadne różnice między zachodnią i wschodnią Galicją.

²² M. Csáky, *Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region*, Wien 2019, s. 189f; idem, *Gedächtnis der Städte...*, s. 121.

²³ L. Wolff, *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford, CA 2010; *Tożsamość galicyjska z perspektywy Polski i Ukrainy*, red. P. Czubik, Z. Mach, Bielsko-Biała 2008.

²⁴ A.V. Wendland, *Galizien: Westen des Ostens, Osten des Westens. Annäherung an eine ukrainische Grenzlandschaft*, „Österreichische Osthefte” Jg. 42, 2001, H. 3-4: *Sonderband Ukraine*, s. 389-410.

²⁵ Zob. L. Wolff, *op. cit.*

²⁶ A.V. Wendland, *Galizien...*, s. 397.

Kultura wiejska charakteryzowała się natomiast tradycjami religijnymi i lokalną obyczajowością. Różnice między góralami i mieszkańcami nizin były większe niż różnice między polskojęzycznymi chłopami na zachodzie i ukraińskojęzycznymi chłopami na wschodzie kraju. Bardziej różnicujący wpływ miała przynależność obrządkowa, z jednej strony do Kościoła rzymskokatolickiego, a z drugiej – do prawosławnego lub unickiego. Ten ostatni, choć formalnie powstał z końcem XVI w. (pounii brzeskiej), to na Rusi Czerwonej pierwotnie był niepopularny i zakorzenił się dopiero z końcem XVII w., „kościołem narodowym” stał się zaś dopiero w XIX stuleciu. Jednak wśród zwykłej ludności podziały wyznaniowe były ograniczone, i to do tego stopnia, że rzymscy katolicy byli na przykład chrzczeni w cerkwiach prawosławnych (a później także unickich)²⁷. Dopiero gdy pod koniec XIX w. ruchy narodowe rozprzestrzeniły się na obszary wiejskie, konflikty społeczne między zjednoczonymi ruskimi chłopami a katolickimi polskimi właścicielami ziemskimi zostały zinterpretowane jako antagonizm narodowy między Rusinami a Polakami²⁸.

Miasta tworzyły specyficzną strefę kulturową w Rzeczypospolitej, która znacznie różniła się od kultury otaczających je obszarów wiejskich, a także od kultury mieszkańców gór. Poza kilkanaście miastami królewskimi, takimi jak Kraków i Lwów, panowała tam kultura szlachecka. Ze względów ekonomicznych ówczesni szlachecy właściciele zachęcali Żydów do przeprowadzania się do małych miast i miasteczek (osad) targowych, nazywanych w języku ukraińskim *misteczkiem* (містечко), a w języku jidysz *sztetlem* (שטעטל). Sztetle wyglądały podobnie na terenie całej Rzeczypospolitej, z taką różnicą, że na wschodzie wzrastał odsetek ludności żydowskiej, gdzie na dodatek funkcjonowała niewielka grupa ormiańskich kupców, którzy stanowili odtąd część miejskiego krajobrazu późniejszej Galicji Wschodniej. W miastach osiedlali się również mieszcianie niemieccy, a wraz z nimi ustanawiano niemieckie prawa miejskie. Oprócz funkcji gospodarczych miasteczka pełniły również ważną funkcję kulturową w sferze religijnej i edukacyjnej. W pierwszych dekadach panowania Habsburgów niewiele się zmieniło. Jedynie Kraków, Lwów i Brody znacznie różniły się od wspomnianych miasteczek ze względu na ponadregionalne znaczenie znajdujących się tam świeckich i religijnych instytucji edukacyjnych²⁹.

²⁷ Ch. von Werdt, *Halyč-Wolhynien – Rotreußen – Galizien: Im Überlappungsgebiet der Kulturen und Völker*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” Jg. 46, 1998, H. 1, s. 75 i n.

²⁸ Ogólnie na ten temat zob. pracę: J.-P. Himka, *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*, Basingstoke 1988; K. Struve, *Bauern und Nation in Galizien. Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2005, *Schriften des Simon-Dubnow-Instituts*, 4.

²⁹ M. Bogucka, *The network and Functions of Small Towns in Poland in Early Modern Times*, [w:] *Gründung und Bedeutung kleinerer Städte im nördlichen Europa der frühen Neuzeit*, Hrsg. A. Mączak, Ch. Smout, Wiesbaden 1991, s. 219-233. W języku niemieckim nie ma adekwatnej nazwy dla tego typu osady, choć Wilfried Ehbrecht sugerował pojęcie *Minderstadt*. Zob. W. Ehbrecht, „*Minderstadt*” – ein tauglicher Begriff der vergleichenden historischen Städteforschung?, [w:] *Minderstädte – Kümmerformen – gefreite Dörfer. Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem*,

Galicja była postrzegana przez ówczesną ludność jako kraina kilku kultur. Jednak w ciągu pierwszych 50 lat istnienia większość ludzi rozumiała to przede wszystkim w ten sposób, że kultury polska i niemiecka współistniały obok siebie lub czasem razem ze sobą. Z drugiej strony chłopska kultura ruska znajdowała się poza obszarem zainteresowania mieszczańskich i szlacheckich elit kraju w czasach, gdy kultura była postrzegana głównie przez pryzmat epoki Oświecenia. Współistnienie „Gazety Lwowskiej” i „Lemberger Zeitung”, jakże istotnych dla galicyjskiego życia kulturalnego odpowiednio od 1811 i 1812 r., stanowi dowód takiego stanu rzeczy³⁰. Publikacja pierwszej ukraińskojęzycznej gazety codziennej w Galicji, „Zorii Hałyckiej”, oraz pierwszej gazety w języku jidysz, „Tsaytung”, musiała poczekać do rewolucyjnego roku 1848³¹.

Niemniej jednak od lat 20. XIX w. istniało pewne zainteresowanie kulturą i językiem ruskim, na przykład ze strony Mikołaja Michalewicz (1792-1846), pierwszego kierownika Katedry Języka i Literatury Polskiej założonej na Uniwersytecie Lwowskim w 1826 r. Wraz z innymi autorami publikował on artykuły o tematyce ruskiej w „Rozmaitościach”, dodatku kulturalnym „Gazety Lwowskiej”, który zaczął ukazywać się w 1817 r.³² Wynikało to z etnograficznego zainteresowania kulturą codzienną ludności pozamiejskiej kraju i mogło zostać włączone do narracji galicyjskiej, a także było zgodne z różnorodnym dziedzictwem Rzeczypospolitej. Widać to

Hrsg. H. Knittler, Linz 2006, *Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas*, 20, s. 1-50. Na temat roli małych miast w czasach nowożytnych zob. wstępy redaktorów następujących publikacji: *Kleine Städte im neuzeitlichen Europa*, Hrsg. Th.G. Holger, Berlin 1997 oraz *Small Towns in Early Modern Europe*, ed. P. Clark, Cambridge, MA [et al.] 1995. O znaczeniu sztetli zob.: J.D. Klier, *What Exactly Was a Shtetl?*, [w:] *The Shtetl: Image and Reality: Papers of the Second Mendel Friedman International Conference on Yiddish*, ed. G. Estraiakh, Oxford 2000, s. 23-35; R. Ertel, *Le Shtetl. La bourgade juive de Pologne. De la tradition à la modernité*, Paris 1982; Y. Petrovsky-Shtern, *The Golden Age Shtetl: A New History of Jewish Life in East Europe*, Princeton 2014. O powolnej zmianie statusu prawnego miast w monarchii habsburskiej zob. T. Opas, *Der Emanzipationsprozeß der privatgrundherrschaftlichen Städte im Königreich Galizien und Lodomerien als Forschungsproblem*, „Österreichische Osthefte” Jg. 32, 1990, H. 2: *Aus polnisch-österreichischer Vergangenheit*, Hrsg. W. Lukan, M.D. Peyfuss, s. 154-171.

³⁰ I. Röskau-Rydel, *Kultur an der Peripherie des Habsburger Reiches: Die Geschichte des Bildungswesens und der kulturellen Einrichtungen in Lemberg von 1772 bis 1848*, Wiesbaden 1993, *Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund*, 15, s. 303-324; M. Tyrowicz, *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850. Studia porównawcze*, Kraków 1979; L. Melnyk, *Badania nad galicyjską prasą. Stan i perspektywy metodologiczne*, [w:] *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 3, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, Rzeszów 2011, s. 92-100. Te najstarsze gazety wydawane w Galicji można przeglądać niemal w całości za pośrednictwem biblioteki cyfrowej ANNO Austriackiej Biblioteki Narodowej (Österreichische Nationalbibliothek). „Gazeta Lwowska” dostępna jest także w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej.

³¹ H. Binder, *Das ruthenische Pressewesen*, [w:] *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. 7: *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*, Teil 2: *Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Hrsg. H. Rumpler, P. Urbanitsch, Wien 2006, s. 2095.

³² L. Wolff, *op. cit.*, s. 82-87.

wyraźnie w zbiorze pieśni ludowych wydany przez Wacława Zaleskiego (znanego również pod pseudonimem jako Wacław z Oleska) w 1831 r. zatytułowanym *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*. Autor zebrał pieśni z zachodniej i wschodniej Galicji, a pieśni ukraińskojęzyczne wydał w transkrypcji łacińskiej (ale bez tłumaczenia). Zaleski sklasyfikował je według gatunków, takich jak: tańce, pieśni miłosne, pieśni wojenne lub pieśni kobiece i męskie, ale nie według kryteriów narodowych. We wstępie wyraźnie stwierdził, że Rusini powinni być zorientowani na Polaków, tak jak Morawianie, Słowacy i słowiańscy Ślązacy na Czechów: „Bo czy byłoby dla nas pożądane, gdyby Rusini mieli własną literaturę?”³³. Nie była to nieuzasadniona obawa, ponieważ w 1836 r. „Ruska Trójca”, składająca się z greckokatolickich seminarzystów Markijana Szaszkwycza, Jakiwa Hołowackiego i Iwana Wahylewycza, opublikowała tom ruskich pieśni i opowiadań w nowoczesnej cyrylicy (grażdanka). Almanach *Rusałka Dniestrowa* został później uznany przez ruski ruch narodowy za przykład użycia nowoczesnego ruskiego języka literackiego w Galicji, który był odrębny od języka polskiego. Mniejszą zaś wagę przykładano do innych publikacji nieliterackich tego czasu, równie ważnych dla rozwoju języka ukraińskiego, takich jak elementarze czy broszury³⁴.

Nowym zjawiskiem w latach 1815-1848 było to, że Żydzi również zaczęli uczestniczyć w nieżydowskim galicyjskim życiu kulturalnym. Żydowskie oświecenie, haskala, rozprzestrzeniało się w Galicji w ostatnich dwóch dekadach XVIII w. w sposób punktowy i nierówny. Chociaż nurt ten był promowany przez państwo jako przeciwwaga dla tradycyjnego judaizmu rabinicznego, znalazł zwolenników nawet wśród elit miejskich we Lwowie, Brodach i Tarnopolu, a także w Krakowie, który nie należał do Galicji aż do 1846 r.³⁵ Większość żydowskiej populacji i tak stanowili chasydzi³⁶. Niemniej w Galicji rozwinęła się specyficzna odmiana haskali, która dostosowała się do regionalnych potrzeb przez procesy transferu kulturowego, a mianowicie Brody odegrało znaczną rolę w przeniesieniu żydowskiego oświecenia do Rosji³⁷.

³³ *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego*, wyb. i wyd. Wacław Zaleski [W. Zaleski], Lwów 1833, s. XLIII.

³⁴ I. Röskau-Rydel, *Kultur an der Peripherie...*, s. 322 i n.; M. Moser, *Die Ukrainer auf dem Weg zur Sprachnation. Kritische Anmerkungen zur ukrainistischen Sprachhistoriographie*, [w:] *Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung*, Hrsg. A. Kappeler, Köln-Weimar-Wien 2011, s. 99-103; idem, *Die sprachliche Erneuerung der galizischen Ukrainer zwischen 1772 und 1848/49 im mitteleuropäischen Kontext*, [w:] *Contemporary Cultural Studies in Central Europe*, Hrsg. I. Pospíšil, M. Moser, Brno 2004, s. 81-118.

³⁵ M. Weissberg, *Die neuhebräische Aufklärungs-Literatur in Galizien. Eine literar-historische Charakteristik*, Leipzig-Wien 1898, s. 749.

³⁶ O haskali w Galicji zob. R. Mahler, *Hasidism and the Jewish Enlightenment: Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century*, Philadelphia-New York-Jerusalem 1985; N. Sinkoff, *Out of the Shtetl: Making Jews Modern in the Polish Borderlands*, Providence, RI 2004, zwłaszcza rozdz. 5, s. 203-270.

³⁷ Ogólnie na ten temat: M. Steer, *Einleitung: Jüdische Geschichte und Kulturtransfer*, [w:] *Kulturtransfer in der jüdischen Geschichte*, Hrsg. W. Schmale, M. Steer, Frankfurt am Main 2006,

W pierwszej połowie XIX w. drugie pokolenie *maskilów* (hebrajskie określenie żydowskich oświeconych) było już częściowo zintegrowane ze społeczeństwem chrześcijańskim. Na przykład Abraham Natkis, Meir Letteris i Markus Rapaport pisali artykuły o tematyce ogólnej i żydowskiej zarówno w „Lemberger Zeitung”, jak i w „Mnemosyne. Galizisches Abendblatt für gebildete Leser”, wydawanym przez Aleksandra Zawadzkiego w latach 1824-1840. Działający pod pseudonimem Max Reinau Moritz Rapaport był jednym ze współredaktorów ukazującego się w latach 1841-1847 „Leseblätter für Stadt und Land zur Beförderung der Kultur in Kunst, Wissenschaft und Leben”, będącego kontynuacją „Mnemosyne”³⁸.

Przed 1848 r. życie kulturalne w Galicji koncentrowało się wokół społeczeństwa szlacheckiego, dlatego często toczyło się w wiejskich majątkach szlachty, a nie w miastach. Franz Xaver Wolfgang Mozart, najmłodszy syn Wolfganga Amadeusza Mozarta, przeniósł się do Galicji w poszukiwaniu stałej posady i w latach 1808-1811 był nauczycielem muzyki w majątku hr. Wiktora Baworowskiego w Podkamieniu, niedaleko Rohatyna. Dopiero po dwóch kolejnych latach nauczania w majątku hr. Janiszewskiego pod Bursztynem Mozart przeniósł się do Lwowa, gdzie oprócz działalności kompozytorskiej założył w 1826 r. pierwszy w Galicji prywatny chór³⁹. Bale i wieczory organizowane przez szlachtę były wydarzeniami towarzyskimi, podczas których odbywały się również mniejsze przedstawienia teatralne lub muzyczne. Członkowie wyższych klas aspirowali do udziału w tych wydarzeniach kulturalnych organizowanych przez polską szlachtę.

Jednak rok 1846 zburzył wiele fundamentów, na których zbudowane było dotychczasowe życie polskiej szlachty. W tym samym roku polskojęzyczni chłopci nie tylko odmówili przyłączenia się do powstania krakowskiego zainicjowanego przez szlachtę, lecz także, deklarując lojalność wobec cesarza, podjęli radykalne działania przeciwko swoim (polskim) właścicielom ziemskim⁴⁰. Wydarzenia te, znane również jako rzeź galicyjska lub rabacja galicyjska, stały się ważnym politycznym i kulturowym punktem odniesienia w polsko-galicyjskim społeczeństwie w nadchodzących dziesięcioleciach. Ponadto po nieudanym powstaniu w 1846 r. Cesarstwo Austrii

s. 10-22, a konkretnie o Galicji: F. Solomon, *Zum Problem des Kulturtransfers und der Haskala in Galizien. Eine methodologische Annäherung am Beispiel von Nathan Samuely (1846-1921)*, [w:] *Fragmente eines diskursiven Raums*, Innsbruck-Wien-Bozen 2009, s. 83-98. O roli Brodów w szerzeniu haskali zob. B. Kuzmany, *Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*, Wien-Köln-Weimar 2011, zwłaszcza rozdz. 5, s. 125-160.

³⁸ M. Weissberg, *Die neuhebräische Aufklärungsliteratur in Galizien*, „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums” Jg. 57, 1913, H. 5, s. 517; I. Röskau-Rydel, *Kultur an der Peripherie...*, s. 318 i n.

³⁹ C. Mozart, A. Schurig, *Briefe, Aufzeichnungen, Dokumente 1782 bis 1842*, Dresden 1922, s. 162-165; W. Hummel, W.A. *Mozarts Söhne*, Kassel-Basel 1956, zwłaszcza s. 61-72; I. Röskau-Rydel, *Kultur an der Peripherie...*, s. 267-275.

⁴⁰ L. Wolff, *op. cit.*, zwłaszcza rozdz. 3 i 4, s. 111-187. Zob. również fragmenty dotyczące dwuznaczności narodowych.

zaanektowało istniejące od 1815 r. Wolne Miasto Kraków, które było centrum polskiego zrywu niepodległościowego⁴¹.

Wydarzenia rewolucyjne roku 1848 stanowią cezurę tylko w ograniczonym zakresie. Historiografie narodowe (zwłaszcza polska) zdają się przeceniać przełom, jaki przyniosła rewolucja 1848 r. Polskie instytucje kulturalne istniały zarówno przed nią, jak i po niej, a przez kolejne dziesięciolecia zachowały elitarny charakter. Również ruskie zwyczaje kulturalne zasadniczo się nie zmieniły wraz z rewolucją, ale po raz pierwszy kultura ruska otrzymała zinstytucjonalizowane formy rozwoju. Zaledwie kilka tygodni po ustanowieniu reprezentacji politycznej w postaci Głównej Rady Ruskiej (Головна Руська Рада), w lipcu 1848 r. założono Macierz Halicko-Ruską (Галицько-Руська матиця). Przez kilkadziesiąt lat organizacja ta pozostawała najważniejszą instytucją konserwatywnego ruchu staroruskiego⁴². Ponadto od tego roku wydawano wspomniany już ukraińskojęzyczny dziennik „Zorię Hałycką”.

3. Życie teatralne i muzyczne

Po dziesięcioleciach starań i pięciu latach budowy hr. Stanisław Skarbek (1780-1848) 28 marca 1842 r. dokonał otwarcia swojego teatru uwerturą *Fidelio* Ludwiga van Beethovena i sztuką Franza Grillparzera. Jeden z największych teatrów w Europie, Teatr Skarbkowski liczący prawie 1500 miejsc, był zbyt duży dla liczącego 50 000 mieszkańców Lwowa⁴³. Następnego dnia po otwarciu wystawiono polską komedię Aleksandra Fredry, jednego z najbardziej utytułowanych galicyjskich dramaturgów okresu przedmarcowego⁴⁴. Skarbek otrzymał od lwowskiego magistratu działkę o powierzchni ponad 7000 m² w doskonałej lokalizacji, a także 50-letni monopol na wszystkie przedstawienia teatralne w mieście. W zamian musiał zagwarantować utrzymanie niemieckiego teatru dotowanego przez państwo w wysokości 2000 guldenów rocznie⁴⁵.

⁴¹ P.M. Dabrowski, *Poland: The First Thousand Years*, DeKalb, IL 2014, s. 323.

⁴² A.V. Wendland, *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848-1915*, Wien 2001, *Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 21, s. 61-72.

⁴³ P. Ther, *In der Mitte der Gesellschaft. Operntheater in Zentraleuropa 1815-1914*, Wien-München 2006, *Die Gesellschaft der Oper. Die Musikkultur europäischer Metropolen im 19. und 20. Jahrhundert*, s. 187-190.

⁴⁴ L. Wolff, *op. cit.*, rozdz. 2, s. 63-110.

⁴⁵ J. Got, *Das österreichische Theater in Lemberg im 18. und 19. Jahrhundert. Aus dem Theaterleben der Vielvölkermonarchie*, Wien 1997, *Theatergeschichte Österreichs*, 10, *Donaumonarchie*, 4; B. Lasocka, *Teatr lwowski w latach 1800-1842*, Warszawa 1967; P. Ther, *op. cit.*, s. 183-186.

Wystawianie równolegle niemieckich i polskich przedstawień nie było nowością; już od pół wieku we lwowskim teatrze odbywały się przedstawienia w obu językach – nie wystawiano jednak przedstawień po ukraińsku ani w jidysz⁴⁶. Publiczność składała się z miejskiej klasy średniej, lokalnej inteligencji, urzędników i oficerów oraz żydowskiego mieszczaństwa⁴⁷. Pomimo finansowego i formalnego wsparcia, zniżek na bilety i skupienia się na nieskomplikowanej rozrywce niemiecka sekcja Teatru Skarbrowskiego, zależna od subsydiowania, od lat 50. XIX w. zostawała coraz bardziej w tyle, dlatego w 1872 r. została ostatecznie zamknięta. Jeszcze wcześniej została całkowicie spolonizowana także inna część galicyjskiego życia kulturalnego. Konserwatorium Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego, założone w 1838 r. przez urodzonego w Wiedniu syna francuskich emigrantów Johanna Ruckgabera (1799-1876) i kierowane przez niego do 1856 r., przeszło na język polski już w 1860 r.⁴⁸ Wieloletni dyrektor Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego Karol Mikuli (1821-1897) był uczniem Fryderyka Chopina⁴⁹, ale towarzystwo to nie miało własnego budynku aż do 1906 r.

Silne ukierunkowanie Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego na potrzeby polskiej społeczności doprowadziło do powstania stowarzyszeń muzycznych przeznaczonych dla ludności ruskiej. W 1891 r. kompozytorzy i muzycy Anatol Wachnianin i Wołodymyr Szuchewycz utworzyli Towarzystwo Chóralne „Bojan”, pierwszą półprofesjonalną organizację wyraźnie poświęconą kultywowaniu ruskich tradycji wokalnych i instrumentalnych. Towarzystwo Chóralne „Bojan” było dotowane przez rząd, tak jak polskie organizacje muzyczne. Ruski odpowiednik Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego powstał w 1904 r. i działał od 1907 r. pod nazwą Instytutu Muzycznego im. Mykoły Łysenki (Музичне товариство ім. Миколи Лисенка) – nazwany tak na cześć najśłynniejszego ukraińskiego kompozytora działającego wówczas w Kijowie. W ciągu następnych dziesięciu lat utworzono również wydziały zamiejscowe w Przemyślu, Stryju, Stanisławowie (dzisiejszym Iwano-Frankiwsku), Kołomyi i Tarnopolu. Na początku XX w. profesjonalne życie muzyczne uległo podziałom według kryteriów narodowych, a ludzie byli zaangażowani w kultywowanie różnych narodowych tradycji muzycznych. Jednak na poziomie muzyków i studentów podział nie był jeszcze tak jasny⁵⁰.

⁴⁶ I. Röskau-Rydel, *Kultur an der Peripherie...*, s. 250-254.

⁴⁷ J.G. Kohl, *Reisen im Inneren von Rußland und Polen*, Teil 3: *Die Bukowina, Galizien, Krakau und Mähren*, Dresden–Leipzig 1841, s. 102 i n.

⁴⁸ L. Kyjanovs'ka, O. Osadcja, *Johannes Ruckgaber als Repräsentant der österreichischen Kultur in Galizien*, „Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa” 2012, Bd. 20: *Musik*, s. 51-60.

⁴⁹ O Karolu Mikulim zob. L. Mazepa, *Karol Mikuli, der künstlerische Direktor des Galizischen Musikvereins in Lemberg 1858-1887*, „Mitteilungen der internationalen Arbeitsgemeinschaft an der Technischen Universität Chemnitz” 1999, H. 5, s. 3-15.

⁵⁰ Л. Кияновська, *Галицька музична культура XIX-XX століття*, Чернівці 2007, s. 130-137, 202. Szczegółową bibliografię dotyczącą stanu badań nad kulturą muzyczną w Galicji Wschodniej

Jedną z konsekwencji polonizacji Teatru Skarbkowskiego i wysiłków dyrektora Jana Dobrzańskiego (1820-1886), który w latach 70. XIX w. stworzył stabilny zespół śpiewaczy, było otwarcie teatru na szersze kręgi społeczeństwa, a nie tylko na szlachtę. Szacuje się, że w 1876 r. 36 przedstawień *Aidy* Giuseppe Verdiego obejrzała nawet połowa całej dorosłej populacji Lwowa – przy cenie 15 krajcarów za najtańsze miejsca opera stała się zjawiskiem masowym. Dobrzański z powodzeniem wystawiał we Lwowie również polskie opery narodowe, takie jak *Straszny dwór* i *Halkę* Stanisława Moniuszki⁵¹. Galicyjscy kompozytorzy Władysław Żeleński (1837-1921) i Tadeusz Jarecki (1889-1955), tworzący w nurcie narodowym, tak jak Moniuszko, cieszyli się nieznacznym uznaniem publiczności. Polskie opery narodowe rzadko stanowiły więcej niż jedną czwartą wszystkich przedstawień. Skoro we Lwowie wystawiano opery popularne w całej Europie, to również teatr nie skupiał się wyłącznie na sztukach polskojęzycznych. Jednak w przeciwieństwie do czeskiego Teatru Narodowego, który był znany również w Wiedniu, Teatrowi Skarbkowskiemu nigdy nie udało się wyjść z cienia prowincjonalnego teatru⁵².

Jednym z głównych powodów wzniesienia nowego gmachu Teatru Miejskiego we Lwowie były nastroje narodowe. Po czteroletnim okresie budowy według planów architekta Zygmunta Gorgolewskiego (1845-1903) teatr otwarto 4 października 1900 r. Jego architektura wyraźnie nawiązuje do stylu europejskiej kultury wysokiej. Malowidła ścienne i sufitowe w przedsionku przedstawiają polskie motywy historyczne. Sceny ze spektakli *Krakowiacy i górale* Wojciecha Bogusławskiego oraz *Karpaccy Górale* Józefa Korzeniowskiego czerpały motywy z polskiego i ruskiego folkloru, podkreślając jednocześnie „galicyjskość”⁵³. O tym, że Teatr Miejski we Lwowie był przedsięwzięciem ogólnogalicyskim, świadczy również fakt, iż gmina poniosła tylko połowę kosztów budowy, wynoszących około 1,6 mln koron, podczas gdy drugą połowę pokrył galicyjski Sejm Krajowy, choć trzeba zaznaczyć, że szacowane koszty zostały wówczas znacznie przekroczone⁵⁴.

Przez pierwsze sześć lat dyrektorem nowego Teatru Miejskiego we Lwowie był Tadeusz Pawlikowski (1861-1915), który wcześniej był dyrektorem Teatru Miejskiego (obecnie Teatr im. Juliusza Słowackiego) w Krakowie, otwartego w 1893 r.

opracował Leszek Mazepa (zob. L. Mazepa, *Kultura muzyczna Galicji w tematyce badawczej naukowców z Polski i Ukrainy (Metodologiczne aspekty wyświetlenia kultury muzycznej Lwowa i Galicji wschodniej)*, [w:] *Galicja 1772-1918...*, t. 3, s. 148-166). Dużą wartość mają także materiały wydawane po organizowanych od 1995 r. przez Uniwersytet Rzeszowski konferencjach dotyczących historii muzyki „Musica Galiciana. Kultura muzyczna Galicji w kontekście stosunków polsko-ukraińskich (od doby piastowsko-książęcej do roku 1945)”.

⁵¹ P. Ther, *op. cit.*, s. 226.

⁵² *Ibidem*, s. 223, 226, 239.

⁵³ H. Lane, *The Ukrainian Theater and the Polish Opera: Cultural Hegemony and National Culture*, [w:] *Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture*, ed. J. Czaplicka, Cambridge, MA 2005, s. 156 i n.

⁵⁴ P. Ther, *op. cit.*, s. 214 i n.

W Krakowie, który uchodził za centrum polskiej kultury, o budowie nowego gmachu teatralnego mówiło się już od 1872 r. Ostatecznie Rada Miasta wybrała budowę teatru zamiast budowy nowego miejskiego systemu wodociągowo-kanalizacyjnego⁵⁵. Budynek wzniesiono w widocznym miejscu między dworcem kolejowym a Plantami i wyposażono w najnowocześniejsze urządzenia techniczne. W przeciwieństwie do Teatru Miejskiego we Lwowie Teatr Miejski w Krakowie został zbudowany głównie dzięki funduszom miejskim i darowiznom od polskich mecenasów pochodzenia szlacheckiego⁵⁶.

Wspomniany Tadeusz Pawlikowski był jedną z najważniejszych postaci teatru polskiego w Galicji w ostatnich dwóch dekadach przed I wojną światową. Jako dyrektor administracyjny, ale przede wszystkim artystyczny, zabiegał o kontakty ze współczesną polską sceną artystyczną. Współpracował z dwoma kluczowymi przedstawicielami Młodej Polski – przenosił na deski swojego teatru dzieła Stanisława Przybyszewskiego i Stanisława Wyspiańskiego, angażując tego ostatniego również jako malarza i scenografa⁵⁷.

Życie artystyczne nie ograniczało się do krakowskich i lwowskich teatrów miejskich. Na prowincji galicyjskiej początkowo istniały tylko zespoły wędrownie. Jednak już w 1845 r. w Tarnopolu i w 1860 r. w Brodach otwarto stałe teatry, które początkowo wystawiały także przedstawienia niemieckie. Pod koniec XIX w. wiele większych miast powiatowych, takich jak Przemyśl, Tarnów, Rzeszów i Kołomyja, zbudowało własne teatry miejskie, ale wystawiały one sztuki wyłącznie w języku polskim⁵⁸.

Podczas gdy teatr niemieckojęzyczny po zamknięciu sceny niemieckiej w 1872 r. zszedł całkowicie ze sceny teatralnej Lwowa, w ostatnim trzystoletniu XIX w. zaczęły się na niej rozwijać teatry w językach ukraińskim i jidysz. Nie były one jednak w stanie poważnie zakwestionować kulturowej supremacji polskiego teatru, przynajmniej w obszarze mieszczańskiej kultury wysokiej. Początków profesjonalnego teatru ukraińskiego można doszukiwać się w środowisku stowarzyszenia kulturalno-oświatowego Ruska Besida (Руська Бесіда), założonego w 1861 r., które miało swoją siedzibę na lwowskim rynku i było jedną z centralnych instytucji ruskiego ruchu narodowego. W marcu 1864 r. otwarto tu ukraińskojęzyczny teatr w obecności dostojników cerkiewnych i świeckich, a przede wszystkim namiestnika Galicji, Aleksandra hr. Mensdorffa-Pouillego (1813-1871). Była to scena objazdowa, która w swoim pierwszym sezonie występowała w Kołomyi, Stanisławowie, Czernowicach,

⁵⁵ W. Rzewuski, *Ze względu na stan majątkowy m. Krakowa r. 1879 co budować wprzód Teatr czy wodociągi?*, [w:] *Czy potrzebny nowy teatr w Krakowie?*, Kraków 1879, s. 111-114.

⁵⁶ J. Purchla, *Krakau unter österreichischer Herrschaft 1846-1918. Faktoren seiner Entwicklung*, Wien-Köln-Weimar 1993, s. 35 i n., 89 i n.

⁵⁷ P. Ther, *op. cit.*, s. 246, 249; C. Miłosz, *Geschichte der polnischen Literatur*, Köln 1981, s. 284 i n.

⁵⁸ J. Got, *Aus dem Theaterleben in der Provinz von Galizien im 18. und 19. Jahrhundert*, [w:] *Österreich Polen 1000 Jahre Beziehungen*, Hrsg. J. Buszko, Krakau 1996, *Studia Austro-Polonica*, 5, s. 439-457.

Samborze i Przemyślu⁵⁹. Repertuar obejmował ukraińskojęzycznych autorów i kompozytorów z Galicji oraz rosyjskiej Ukrainy, a także tłumaczenia utworów zachodnioeuropejskich, polskich i rosyjskich. W ten sposób teatr Ruskiej Besidy wyraźnie pozycjonował się jako ruski wariant europejskiej kultury wysokiej i rozrywkowej⁶⁰.

W tym samym kierunku poszła wspierana przez Ukraińską Partię Narodowo-Demokratyczną inicjatywa utworzenia Ukraińskiego Teatru Narodowego na początku XX w. Jednak kampania zbierania funduszy na ten cel nie przyniosła niezbędnych środków, a na dodatek została skrytykowana przez ważnych ukraińskich działaczy narodowych, takich jak pisarz Iwan Franko (1856-1916), profesor Uniwersytetu Lwowskiego Mychajło Hruszewski (1866-1934) czy malarz Iwan Trusz (1869-1941). Woleli oni, aby pieniądze zostały wykorzystane na cele edukacji powszechnej, a nie na prestiżowy budynek dla małej ukraińskiej elity we Lwowie⁶¹.

Jednak niewielki krąg aktywistów poprosił architekta Iwana Łewyńskiego (1851-1919) o alternatywny projekt budynku Ukraińskiego Teatru Narodowego. Iwan Łewyński zdecydował się na użycie wzornictwa bliskiego ludziom. Chociaż pięciokolumnowy portyk przypominający świątynię miał na celu zademonstrowanie fundamentalnego zakotwiczenia budynku w europejskim klasycyzmie, dominująca i bliższa zwykłemu odbiorcy okazała się jednak kopuła z dwiema małymi bocznymi wieżami, przypominająca projekty greckokatolickich cerkwi. Ostatecznie jednak i ten plan się nie powiódł – narodowo nastawione ruskie mieszczaństwo Lwowa było po prostu zbyt nieliczne⁶².

Teatr żydowski w Galicji radził sobie lepiej. W 1889 r. byłemu chórzystce Teatru Skarbkowskiego Jakobowi Berowi Gimpelowi (1840-1906) udało się założyć teatr wystawiający sztuki w języku jidysz we Lwowie. Teatr Jakuba Bera Gimpla nastawiony na lekką rozrywkę był jednym z najbardziej dochodowych teatrów posługujących się tym językiem w Europie Wschodniej. Odnosił ponadto sukces na arenie międzynarodowej. Repertuar wywodził się z tradycji wędrownej trupy śpiewaków ludowych założonej w latach 40. XIX w. przez Berla Brodera – tzw. Śpiewaków Brodzkich (*broder-zinger*). Już w latach 80. XIX w. w całej Galicji występowały objazdowe teatry jidysz. W Krakowie, Tarnowie, Rzeszowie i Złoczowie wystawiano singspiel (komedio-opere), komedie i operetki Goldfadna. Wraz z budową budynku na blisko 600 miejsc Gimpel nadał swojemu lwowskiemu teatrowi stałe zinstytucjonalizowane ramy, a program artystyczny zbudował na żydowskim folklorze i operetce, tj. na stylu kultury wysokiej i popularnej⁶³.

⁵⁹ C. Чарнецький, *Нарис історії українського театру в Галичині*, Львів 1934, s. 24-34.

⁶⁰ V. Revutsky, *Ukrainska Besida Theater*, [w:] *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. 5, ed. D. Husar Struk, Toronto–Buffalo–London 1993, s. 467-468, [on-line:] <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\U\K\UkrainskaBesidaTheater.htm> (30.09.2024).

⁶¹ H. Lane, *op. cit.*, s. 159 i n.

⁶² *Ibidem*, s. 161 i n.

⁶³ D. Bechtel, *Le théâtre yiddish Gimpel de Lemberg* *Odyssée oubliée*, „Yod” 2011, № 16, s. 83-93, [on-line] <http://yod.revues.org/659> (30.09.2024); J. Got, *Aus dem Theaterleben...*, s. 452. O śpie-

W drugiej połowie XIX w. termin „śpiewacy brodzczy” stał się nazwą określającą gatunek sztuki śpiewaczej w Europie Wschodniej, która narodziła się w Brodach za sprawą syna kupca z klasy średniej, Berla Brodera (1817-1880). Wraz z trupą tradycyjnych śpiewaków biesiadnych i weselnych Broder od lat 50. XIX w. podróżował po sztetlach i miasteczkach Galicji oraz sąsiednich guberni rosyjskich, a także Rumunii, wykonując swoje kuplety. Połączył żydowski folklor muzyczny ze współczesnymi tematami z codziennego życia zwykłych ludzi, stając się w ten sposób swego rodzaju prekursorem nowoczesnego żydowskiego kabaretu⁶⁴. Broder znalazł wielu naśladowców. Pod koniec XIX w. wiele grup artystów połączyło się i występowało jako śpiewacy brodzczy, koncertując w całej Europie Wschodniej. Niektóre z tych grup składały się również z kobiet, co było nietypowe i nie korespondowało z tradycyjnymi żydowskimi zasadami⁶⁵.

Śpiewacy brodzczy oraz Teatr Gimpla, łączący w swojej działalności folklor, rozrywkę i profesjonalną sztukę teatralną, reprezentowali szeroką koncepcję kultury, o którą apelował Malinowski, a która wykraczała poza ramy kultury wysokiej.

4. Karpaty – główny temat galicyjskiej kultury

Karpaty były centralnym elementem kultury galicyjskiej jako powracający motyw przewodni w literaturze, architekturze, malarstwie, sztuce ludowej oraz w innych aktywnościach życia kulturalnego ówczesnego społeczeństwa. Były już mocno zakorzenione w galicyjskiej historii kultury, gdy w ostatnim ćwierćwieczu XIX w. zostały odkryte również przez turystów. Założone w 1873 r. Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie nie tylko prowadziło kampanię na rzecz rozwoju turystyki w Karpatach, ale także wspierało ekonomicznie tamtejszych górali. Zwyczaje, tradycyjne stroje, rzeźby i hafty zostały zinterpretowane jako archaiczne formy sztuki polskiej kultury i włączone do nowoczesnej polskiej narracji narodowej. Kluczową rolę w tym rozwoju odegrali Tytus Chałubiński (1820-1889), lekarz urodzony w Królestwie Polskim, oraz Stanisław Witkiewicz (1851-1915), urodzony na Litwie polski architekt, teoretyk sztuki i malarz. Ten ostatni jest również uważany za twórcę stylu

wakach brodzkich zob. Sh. Prizament, *Broder zinger*, Buenos Aires 1960, *Dos poylishe yidntum*, 151; M. Bułat, *From Goldfaden to Goldfaden in Cracow's Jewish Theatres*, [w:] *Yiddish Theatre: New Approaches*, ed. J. Berkowitz, Oxford-Portland, OR 2003, s. 140 i n.

⁶⁴ N.M. Gelber, *Berl Broder. Ein Beitrag zur Geschichte der jüdischen Volkssänger*, „Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde” 1913, H. 3, s. 5-27; A. Quint, *The Salon and the Tavern: Yiddish Folk Poetry of the Nineteenth Century*, [w:] *Inventing the Modern Yiddish Stage: Essays in Drama, Performance, and Show Business*, eds. J. Berkowitz, B. Henry, Detroit 2012, s. 43-51. Zob. także B. Kuzmany, *op. cit.*, s. 157 i n.

⁶⁵ S. Prizament, *op. cit.*, s. 20-22.

zakopiańskiego, synkretycznej formy architektonicznej z elementami stylów budowlanych górali podhalańskich i secesji⁶⁶.

W latach 70. XIX w. Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie założyło oddziały w Kołomyi i Stanisławowie, aby objąć wschodnie Karpaty, pasmo górskie Czarnohora. Członkowie towarzystwa w Kołomyi zorganizowali wystawę etnograficzną skupiającą się na życiu i rękodziele Hucułów, górskiego ludu Karpat Wschodnich. Cesarz Franciszek Józef uczestniczył w jej otwarciu podczas swojej podróży do Galicji w 1880 r., co zostało uznane przez opinię publiczną za ogromny prestiż. W ten sposób regionalna wystawa sztuki ludowej stała się przedsięwzięciem ogólnogalicyskim z polskim akcentem. Huculi byli przedstawiani jako wschodni odpowiednik górali uosabiających kwintesencję pierwotnej polskiej podgrupy etnograficznej, co miało dowieść różnorodności i inkluzywności polskości⁶⁷. Innymi słowy, zarówno Huculi, jak i Górale byli przedstawiani jako równorzędne wariacje polskiej narodowości, co pokazuje, jak szeroko rozumiano polskość.

Ostatecznie jednak ta integracja z polską narracją narodową nie powiodła się. Wręcz przeciwnie, pod koniec XIX w. ukraiński ruch narodowy zaczął „przywłaszczać” sobie Hucułów i prowadzić badania etnograficzne im poświęcone, czego przykładem jest czterotomowe dzieło *Huculszczyzna* nauczyciela gimnazjum Wołodomyra Szuchewycza (1849-1915). Również ukraińscy geografowie, na przykład Stepan Rudnycki, traktowali Karpaty Wschodnie jako przynależne do ukraińskiego terytorium⁶⁸.

Ukraiński ruch narodowy nie tylko był entuzjastycznie nastawiony do huculskich wyrobów rzemieślniczych, lecz także przenosił huculskie wzory na architekturę. Jednak najważniejszy przedstawiciel tzw. „stylu huculskiego”, Iwan Łewynski, projektował również budynki w czystej wiedeńskiej secesji lub w polskim stylu zakopiańskim, tak jak inni polscy architekci zaangażowani w rozwój tego „ruskiego stylu secesyjnego”. Podobnie jak styl zakopiański, styl huculski był zatem hybrydową formą architektoniczną, która łączyła elementy folklorystyczne z secesją⁶⁹. Oba ruchy narodowe rościły sobie prawo do Karpat jako swoich gór „narodowych”, jednakże Karpaty pozostały przede wszystkim motywem galicyjskości, a nie polskości czy ukraińskości.

⁶⁶ S. Witkiewicz, *Na przełęczy. Wrażenia i obrazy z Tatr*, Warszawa 1891, s. 122-125.

⁶⁷ P.M. Dabrowski, „Discovering” the Galician Borderlands: The Case of the Eastern Carpathians, „Slavic Review” Vol. 64, 2005, no. 2, s. 380-402.

⁶⁸ M. Rohde, *Eine wissenschaftsgeschichtliche Perspektive auf die ukrainisch-polnische Konkurrenz um die Ostkarpaten im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert*, „Spiegelungen. Zeitschrift für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas” 2021, H. 1, Jg. 16, s. 35-45.

⁶⁹ M. Prokopovych, *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*, West Lafayette, IN 2009, *Central European Studies*, s. 178 i n. O Lewińskim czyt. w: O. Ного, Іван Левинський: *Архітектор, підприємець, меценат*, ред. Ю. Бірюльов, Львів 2009, zwłaszcza cz. 1, s. 26-67.

Karpaty mogą również służyć jako punkt odniesienia dla literatury galicyjskiej. Wątki huculskie przewijają się w tekstach pisanych we wszystkich językach literackich tego kraju koronnego. W dziennikach z podróży austriackiego uczonego francuskiego pochodzenia, Balthasara Hacqueta (1739-1815), opublikowanych w 1794 r., pojawiają się wszystkie motywy: od siły i brutalności szlachetnego dzikusa przez Żyda wyzyskiwacza po umiłowanie wolności i permissywnizm seksualny⁷⁰. Szczególnie popularna była legenda o huculskim wodzu zbójnickim Doboszu. Podczas gdy Hacquet nadal opisywał Huculów jako obcych, galicyjsko-polscy pisarze romantyczni zintegrowali folklor huculski jako własną odmianę regionalną. Autorzy tacy jak Józef Korzeniowski (1797-1863), August Bielowski (1806-1876), Lucjan Siemieński (1807-1877), a zwłaszcza jeden z redaktorów regionalnego czasopisma historycznego „Pamiętnik Galicyjski” Eugeniusz Brocki (zm. 1842), podkreślali bohaterskie i powstańcze aspekty legendy Dobosza. Celowo wplekli opowieści ludowe i opisy etnograficzne w fikcyjny tekst. Podobne podejście przyjęli dwaj niemieckojęzyczni autorzy Leopold von Sacher-Masoch (1836-1895) i Karl Emil Franzos (1848-1904). W *Karpackich zbójnikach* (*Die Karpathenräuber*, 1873) Sacher-Masocha, a także w *Obrazach kultury* (*Culturbildern*, 1878) i *Walce o sprawiedliwość* (*Ein Kampf ums Recht*, 1882) Franzosa śpiewa się o umiłowaniu wolności i wyzwoleniu z ograniczeń społecznych i kulturowych⁷¹.

Pod koniec XIX w. motyw Karpat pojawił się również w literaturze ukraińskiej. Urodzony na Bukowinie, połączonej wówczas jeszcze z Galicją, austro-węgierski oficer pochodzenia huculsko-polskiego Osyp Jurij Fedkowycz (1834-1888) wplatał tematykę huculską w zależności od używanego języka. W jego ukraińskich wierszach z lat 60. XIX w. dominuje wątek marnego losu huculskich rekrutów w armii austriackiej, zaś w późniejszym, wydanym w języku niemieckim tomiku poezji *Na Czeremoszu* (*Am Tscheremus*) znajdujemy późnoromantyczną gloryfikację dziedzictwa kultury huculskiej i karpackiej. Ostatnie dzieło Iwana Franki, dramat *Dusza*

⁷⁰ K. Scharf, *Von der unzivilisierten Wildheit zum Binnenexotismus einer konstruierten Originalität des Eigenen. Karpatenbewohner in Reiseberichten und Landesbeschreibungen seit dem 18. Jahrhundert*, [w:] *Themenschwerpunkt. Die Erschließung der Karpaten*, Hrsg. H. Heppner, München 2015, s. 261-285; B. Stimmer, *Appropriationsraum Karpaten – Balthasar Hacquet und das josephinische „Blickregime“*, „Spiegelungen. Zeitschrift für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas” 2021, H. 1, Jg. 16, s. 11-19.

⁷¹ A. Woldan, *Interkulturelle Beziehungen in den Literaturen Galiziens*, [w:] *Germanistische Erfahrungen und Perspektiven der Interkulturalität*, Hrsg. F. Grucza, H.-J. Schwenk, Warszawa 2005, s. 120-125; A. Woldan, *Begegnungen mit dem Fremden – die literarische Integration der Huzulen nach Mitteleuropa*, [w:] *Serta Musarum: Essays in Honor of István Fried*, eds. T. Bremer, K. Kürtösi, Szeged 2006, s. 59-74, cyt. za: *Beiträge zu einer Galizienliteratur*, Hrsg. A. Woldan, Frankfurt am Main [et al.] 2015, *Wechselwirkungen. Österreichische Literatur im internationalen Kontext*, 16, s. 217-231; A. Woldan, *Wielki tekst huculski jako pole transgresji między literaturami narodowymi*, [w:] *Na pograniczach literatury*, red. J. Fazan, K. Zajas, Kraków 2012, *Biblioteka Literatury Pogranicza*, 21, s. 288-301.

z kamienia (*Кам'яна душа*, 1895), jest pochwałą huculskich tradycji w modernistycznym świecie. Olga Kobyłańska (1863-1942) również zaadaptowała materiał huculski w swoim opowiadaniu *Walka* (*Ein Kampf*, 1896), które pierwotnie zostało napisane w języku niemieckim. Nawet nie-Galicjanie, jak urodzony w Charkowie Hnat Chotkewycz (1877-1938) czy pochodzący z podolskiej Winnicy Mychajło Kociubynski (1864-1913), byli zafascynowani Hucułami. W swojej powieści *Cienie zapomnianych przodków* (*Тіні забутих предків*, 1911) Kociubynski połączył historię miłosną w stylu Romea i Julii z huculskim mistycyzmem i folklorem⁷².

Polski ruch narodowy poniósł porażkę w walce o włączenie ludności huculskiej do swojej narodowej narracji, ale z kolei odniósł wielki sukces w zawłaszczaniu Karpat jako polskiego krajobrazu. W literaturze polsko-galicyskiej przełomu XIX i XX w. motyw karpacki miał mniej romantyczny, a bardziej narodowy charakter. Pochodzący z Kalisza Adam Asnyk (1838-1897) osiedlił się w Krakowie w 1870 r., gdzie zdobył uznanie jako dziennikarz i redaktor. Oprócz działalności w liberalno-demokratycznym dzienniku „Nowa Reforma” był on szczególnie popularny jako poeta. W cyklu trzydziestu sonetów *Nad głębiami*, pisanych w latach 1880-1894, poeta połączył galicyjskie górskie pejzaże z ideowo-filozoficznymi ideami. Asnyk, który był zapalonym taternikiem i członkiem Towarzystwa Tatrzańskiego, dzielił miłość do gór z Kazimierzem Przerwą-Tetmajerem (1865-1940)⁷³.

Opublikowany w 1891 r. i entuzjastycznie przyjęty tomik wierszy *Poezje. Seria pierwsza* usytuował Tetmajera na pozycji jednego z głównych przedstawicieli literackiego modernizmu. Pochodził z zamożnej rodziny z zachodniej Galicji, a po ukończeniu studiów współtworzył środowisko krakowskiej, warszawskiej, i oczywiście zakopiańskiej bohemy. Zakopane, nic nieznaczące miasteczko w górach, w latach 80. XIX w. stało się centralnym punktem polskiej kultury narodowej hołdującej folklorowi, z architektami i pisarzami na czele. Wspomniany twórca stylu zakopiańskiego, Stanisław Witkiewicz, pochodził z Litwy; geograf, etnograf i pisarz Wincenty Pol urodził się w 1807 r. w należącym wówczas do Austrii Lublinie, a dorastał we Lwowie; poeta Asnyk, jak już wspomniano, pochodził z Kalisza, a pisarz i mistyk Tadeusz Miciński (1873-1918) przyjechał do Krakowa na studia z rodzinnej Łodzi. Tetmajer i pierwszy przedstawiciel polskiej literatury *science fiction*, Jerzy Żuławski (1874-1915), należeli do nielicznych miłośników Zakopanego, którzy rzeczywiście wychowali się na Pogórzu Karpackim i byli z nim związani⁷⁴.

W tym rozdziale Karpaty przedstawione zostały jako ponadnarodowy – co nie oznacza narodowo bezsporny – element hybrydowej kultury Galicji. Jednak, zmieniając perspektywę, można stwierdzić, że Galicja była częścią ponadnarodowej kultury hybrydowej Karpat połączonej wspólnymi praktykami kulturowymi, czego

⁷² A. Woldan, *Interkulturelle Beziehungen...*, s. 120-126; idem, *Wielki tekst huculski...*, cyt. za wersją niemieckojęzyczną: *Beiträge zu einer Galizienliteratur...*, s. 257 i n.

⁷³ C. Miłosz, *op. cit.*, s. 257.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 273-277.

dowodzą interdyscyplinarne badania naukowe⁷⁵. Zarówno perspektywa narodowa, jak i galicyjska lub karpacka wymykają się prostym ocenom w kategoriach dobra-zła, są natomiast uzupełnieniem do historii wieloperspektywicznej.

5. Ubóstwo, prostota i religijność. Kluczowe tematy kultury galicyjskiej

Drugim ważnym toposem wykorzystywanym w galicyjskiej kulturze jest ubóstwo i zacofanie wsi, czyli konfrontacja tradycyjnego wiejskiego życia z nowoczesnością. Te kluczowe tematy były zarówno mitologizowane, jak i stanowiły punkt wyjścia dla krytyki otaczającej rzeczywistości. Proste chłopskie życie fascynowało artystów Młodej Polski, co pokazał Władysław Jaroński (1879-1965) w swoich obrazach rodzajowych przedstawiających obyczaje, tradycje i estetykę ludności góralskiej i huculskiej Karpat. Malarz pejzażysta Marceł Harasimowicz (1859-1935), który pochodził z Warszawy, ale przez wiele lat pracował w Galicji, również interesował się Huculszczyzną i biedą jako elementem wyróżniającym tamtejsze tereny. Franciszek Streitt (1839-1890), urodzony w Brodach jako syn habsburskiego urzędnika podatkowego, po odbyciu edukacji artystycznej w Wiedniu i Krakowie, gdzie był uczniem Jana Matejki, oraz po spędzeniu większej części życia w Monachium, i tak cieszył się wielkim uznaniem jako malarz rodzajowy galicyjskiej nędzy⁷⁶.

Przedstawianie scen religijnych było również ściśle związane z życiem na wsi. Zarówno polski, jak i ruski ruch narodowy interpretowały konfesję jako wyraźny wskaźnik przynależności narodowej, jednak przedstawianie życia religijnego zawoocowało być może najbardziej „galicyjskimi” konstelacjami w malarstwie galicyjskim, w których zatarciu uległy atrybucje narodowe między artystą a tematem. Malarz Antoni Jezierski (1859-1939), urodzony w wiosce we wschodniej Galicji jako syn polskich ziemian, ale ochrzczony jako grekokatolik, namalował w 1897 r. obraz *Komunia w cerkwi*, który wywołał sensację podczas wystawy polskiej sztuki w wiedeńskim Domu Artysty (Künstlerhaus). Polski symbolista Jacek Malczewski (1854-1929) – być może na zamówienie grekokatolickiego arcybiskupa Andrzeja Szeptyckiego – namalował obraz *Rycerz i faun* (1904), na którym sportretował jednego z kluczowych świętych Kościoła wschodniego, św. Jerzego (Jura). Nauczyciel akademicki Malczewskiego, Władysław Łuszczkiewicz, już 35 lat wcześniej namalował obraz *Kazimierz Wielki u Esterki* (1870), który przedstawia wizytę polskiego

⁷⁵ Themenschwerpunkt...; *Transnationale Karpaten I & II*, Hrsg. F. Kühner-Wielach, E. Dącz, A. Ilić, T. Weger, Regensburg 2021, *Spiegelungen. Zeitschrift für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, 16/1-2.

⁷⁶ T. Szybisty, Streitt, Franciszek (Franz), [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815-1950* (dalej: ÖBL), Bd. 13, Lfg. 62, Wien 2010, s. 395 i n.; *Mythos Galizien. Ausstellungskatalog*, Hrsg. J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, Wien 2015, s. 310 i n., 334.

króla u żydowskiej kochanki i tym samym podejmuje temat polsko-żydowskich relacji. Współczesny Łuszczkiewiczowi Wilhelm Leopolski i inni chrześcijańscy artyści również zainteresowali się tematyką żydowską⁷⁷.

Jednak w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. galicyjscy Żydzi nie tylko przypatrywali się, lecz także sami zaczęli uczestniczyć w niereligijnej twórczości artystycznej⁷⁸. Prawdopodobnie najbardziej znanym malarzem galicyjsko-żydowskim był Maurycy Gottlieb (1856-1879), który urodził się w Drohobyczu i zmarł młodo; jego brat Leopold i dwoje rodzeństwa również byli aktywnymi artystami. Gottlieb studiował u Matejki w Krakowie, ale także w Wiedniu i Monachium. Początkowo koncentrował się na wątkach z historii Polski, ale wkrótce w jego malarstwie pojawiły się także postacie żydowskie, takie jak Szekspirowski Schylock, król Aswerus, Natan Mądry i cymbalista Jankiel z Mickiewiczowskiej epopei – *Pana Tadeusza*. Przykład Gottlieba nie mieści się jednak ani w paradygmacie asymilacji do kultury polskiej, ani w żydowskim paradygmacie narodowym. Zwolennicy tego drugiego lubią interpretować być może najsłynniejszy obraz Gottlieba – *Żydzi modlący się w synagodze podczas Jom Kippur (Święta Pojednania)* z 1878 r. jako ucieleśnienie sztuki żydowskiej. Tym samym żydowska narracja narodowa obsadza Gottlieba w roli podobnej do tej, jaką Moritz Oppenheim (1800-1882) odegrał dla niemieckich Żydów⁷⁹. Nie jest to jednak adekwatne porównanie. Światopogląd Gottlieba można lepiej zrozumieć, analizując jego obraz zatytułowany *Jezus nauczający w Kafarnaum* (1879), który wywołał sensację, ponieważ przedstawił Jezusa jako rabina ubranego w aszkenazyjski szal modlitewny. Wyrosły w wielu kulturach językowych Gottlieb (jako dziecko uczęszczał zarówno do chederu, jak i świeckich szkół niemiecko- i polskojęzycznych) celowo splótł w tym dziele szereg różnych motywów chrześcijańskich, żydowskich, polskich i ogólnoeuropejskich. Autoportrety w stroju arabskim, w szatach polskiego szlachcica i w europejskich strojach mieszczańskich prawdopodobnie symbolizują różne identyfikacje Maurycego Gottlieba⁸⁰.

⁷⁷ Wystawa „Mit Galicji” była pokazywana w latach 2014–2015 zarówno w Krakowie, jak i Wiedniu, z niewielkimi różnicami. Katalogi wystawy w języku polskim i angielskim są identyczne pod względem tekstu i ilustracji, ale katalog niemiecki nieco się różni. Dlatego w niniejszym tekście cytowane są różne wersje katalogów. Por. *The Myth of Galicia: Catalogue*, eds. J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, Kraków 2015, s. 246 i n., 269, 282; *Mythos Galizien...*, s. 271; Reprodukcyjne omawianych obrazów zob. w: *Mit Galicji*, red. J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, M. Rydiger, W. M. Schwarz, Kraków 2014, s. 234–235 (*Rycerz i faun* Jacka Malczewskiego), 257 (*Komunia w cerkwi* Antoniego Jezierskiego), 268 (*Kazimierz Wielki u Esterki* Władysława Łuszczkiewicza), 269 (*Kobieta w żydowskim ubraniu* Maurycego Gottlieba), 270 (*Żydzi w synagodze* Wilhelma Leopolskiego).

⁷⁸ Autor dziękuje swojej studentce Hannie Rost za uwagi dotyczące żydowskich malarzy z Galicji.

⁷⁹ L. Silver, *Jewish Identity in Art and History: Maurycy Gottlieb as Early Jewish Artist*, [w:] *Jewish Identity in Modern Art History*, ed. C. Soussloff, Berkeley–Los Angeles–London 1999, s. 87 i n., 105 i n.

⁸⁰ Zob. E. Mendelsohn, *Gottlieb, Maurycy*, YIVO Encyclopedia, [on-line:] http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Gottlieb_Maurycy (30.09.2024). Więcej o Gottliebzie w: eadem, *Painting a people. Maurycy Gottlieb and Jewish art*, Hanover 2002.

W literaturze galicyjskiej, we wszystkich językach, bieda, religia i modernizm stają się motywem przewodnim, który odzwierciedla konflikty społeczne tamtych czasów. Na przykład cykl opowiadań *Borysław* Iwana Franki przedstawia społeczną porażkę jako konsekwencję industrializacji. Opublikowane w 1877 r. pierwsze opowiadanie z większego cyklu, *Nawrócony grzesznik* (*Навернений грішник*), skupia się na ambicji szanowanego rolnika Piwtoraka, który chce zarobić na rozwijającym się biznesie naftowym. Jednak bez wiedzy technicznej i wsparcia ze strony rurskiego środowiska rolniczego, które nie jest zbyt przyjazne innowacjom, jego plan jest skazany na niepowodzenie. Z kolei Osyp Makowej (1867-1925) temat zacofania potraktował z jednej strony jako część buntu przeciwko tradycyjnej i religijnej edukacji szkolnej, na przykład w *Wiosennych burzach* (*Весняні бурі*, 1895), a z drugiej, na przykład w opowiadaniu *Za lasem* (*Залісся*, 1897) jako konflikt pokoleniowy. Zwłaszcza ukraińskojęzyczni pisarze krytykowali podwójne standardy instytucji cerkiewnych i duchowieństwa, które przedstawiano jako zacofane, nie zawsze powołując się na ateistyczną postawę bohaterów⁸¹.

Galicyjscy przedstawiciele tzw. „literatury gettovej” również szeroko zajmowali się toposem zacofania, w tym przypadku żydowskiej ludności wiejskiej. Byli mniej zainteresowani romantycznym spojrzeniem na ubóstwo niż krytykowaniem religijnego uporu chasydzkich lub ortodoksyjnych Żydów – w duchu haskali, żydowskiego oświecenia⁸². Tak zwane obrazy kultury, rzekomo realistyczny opis obserwowanej przez siebie rzeczywistości, były popularną formą wyrazu artystycznego. Nathan Samuely (1847-1921), na przykład, przedstawił życie zwykłej ludności żydowskiej w swoich bardzo udanych *Obrazach kultury z życia żydowskiego w Galicji* (*Cultur-Bilder aus dem jüdischen Leben in Galizien*), po raz pierwszy opublikowanych w języku niemieckim w 1885 r. i przetłumaczonych na hebrajski przez niego samego w latach 90. XIX w. Autor opisał konflikt między tradycją religijną a modernizacją gospodarczą, pozycjonując je zgodnie ze swoim politycznie liberalnym stanowiskiem, ale demonstrując przy tym fundamentalną bliskość i empatię dla portretowanych przez siebie postaci⁸³.

Współczesny mu Karl Emil Franzos (1848-1904) wykazywał niewiele oznak pozytywnego nastawienia do tradycyjnej ludności. Rozdarty między własnym oświeconym niemiecko-żydowskim pochodzeniem (urodził się w Czortkowie) a niemożliwą do zrealizowania tęsknotą za całkowitą asymilacją, nie stronił od stereotypowych

⁸¹ L. Borakovskyy, *Zwischen Liebe, Verständigung und Hass: Die Darstellung religiöser Konflikte in der Literatur Galiziens (1848-1914)*, Frankfurt am Main [et al.] 2016, zwłaszcza rozdz. 4, s. 169-201.

⁸² O „literaturze gettovej” czyt. w: G. von Glasenapp, H.O. Horsch, *Ghettoliteratur. Eine Dokumentation zur deutsch-jüdischen Literaturgeschichte des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*, Tübingen 2005; M. Schiffmann, *Die deutsche Ghettogesichte* (nieopublikowana dysertacja napisana na Uniwersytecie Wiedeńskim), Wien 1931.

⁸³ F. Solomon, *Blicke auf das galizische Judentum. Haskala, Assimilation und Zionismus bei Nathan Samuely, Karl Emil Franzos und Saul Raphael Landau*, Wien 2012, *Im Spiegel der Literatur*, 7, s. 44-47, 51-75.

opisów i często prześmiewczego tonu. Jego dzienniki z podróży zatytułowane *Z pół-Azji* (*Aus Halb-Asien*, 1876) cieszyły się ogromną popularnością. Chociaż Franzos twierdził, że należy rozumieć tę pół-Azję jako neutralny termin dla kulturowej strefy przejściowej, jego czytelnicy zrozumieli go dość pejoratywnie⁸⁴.

Dzieło wykorzystuje topos zacofania Galicji, zwłaszcza zabobonnego wschodnioeuropejskiego żydostwa, oraz przedstawia próbę ucieczki od tego sposobu myślenia. W powieści rozwojowej *Der Pojaz*, opublikowanej pośmiertnie w 1905 r., bohaterowi Senderowi Glatteisowi ostatecznie nie udaje się uwolnić od tradycyjnego żydowskiego społeczeństwa przez lekturę oświeceniowych dzieł i zwrócenie się ku niemieckiemu teatrowi. Opis religijnego uporu cadyka dokonany przez Franzosa przypomina krytykę greckokatolickiego kleru Makoweja⁸⁵. Z postacią tytułowego pajaca, arlekina, spotykamy się również w autobiograficznie zabarwionym poemacie epickim *Bajazzo* (1863) Moritza Rappaporta (1808-1880). Zacofanie i podporządkowanie się tradycji panujące w Galicji uniemożliwiają drogę do oświeconego, w tym przypadku polskiego, judaizmu i zmuszają bohatera do prowadzenia smutnego życia pajaca⁸⁶. Ubolewa nad swoim losem często cytowanym wersem:

Być Polakiem i Żydem
To podwójny nieszczęścia wieniec!
Klęskę niesie pieśń w łonie,
Pieśń odstrasza nocne twarze,
Polaka i Żyda los,
Objął mnie – zostałem poetą!⁸⁷

Cierpienie z powodu rozdarcia między tymi dwiema tożsamościami sprawia, że bohater o cechach autobiograficznych niemal nieuchronnie zwraca się ku sztuce. Rappaport łączy w ten sposób żydowskie oświecenie z rozpowszechnioną w polskim romantyzmie koncepcją poety, znaną z twórczości Adama Mickiewicza czy Juliusza Słowackiego, według której tylko osobiste i intensywne cierpienie czyni poetę poetą i pozwala mu pisać o losie ludzi⁸⁸.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 256. Odnośnie do wyrażenia użytego przez Franzosa zob. wstęp do wydania jego pracy: K.E. Franzos, *Halb-Asien*, Graz-Wien 1958, s. I-VII.

⁸⁵ L. Borakovskyy, *op. cit.*, s. 222-227; P. Ernst, „Ach! Was wißt ihr Gebildeten in den großen Städten...” *Zum Motiv des Lesens in „Ghettogeschieden” von Karl Emil Franzos*, [w:] *Karl Emil Franzos. Schriftsteller zwischen den Kulturen*, Hrsg. eadem, Innsbruck-Wien 2007, s. 77-101.

⁸⁶ K. Krčal, *Rappaports Bajazzo – Clownfigur zwischen jüdischer Moderne und Tradition*, [w:] *Galizien. Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie?*, Hrsg. E. Haid, S. Weismann, Marburg 2013, *Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung*, 31, s. 173-186.

⁸⁷ M. Rappaport, *Bajazzo. Ein Gedicht*, Leipzig 1863, s. 93.

⁸⁸ M. Kłańska, *Moritz Rappaport als Brückenbauer zwischen der deutschen, jüdischen und polnischen Kultur*, [w:] „Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften” 2004, Nr. 15, podrozdz. 3, https://www.inst.at/trans/15Nr/03_5/klanska15.htm (30.09.2024).

6. Poliglotyczna literatura Galicji

Inną szczególną cechą literatury galicyjskiej jest jej wielojęzyczność. Należy dokonać rozróżnienia między tekstami, w których elementy dwujęzyczne pojawiają się celowo lub nieumyślnie, a tekstami napisanymi przez autorów wielojęzycznych w różnych językach. Przed rozwojem ukraińskiego języka literackiego, począwszy od lat 40. XIX w., wielu ruskich pisarzy tworzyło swoje dzieła po polsku, stosując jedynie ukraińskie, niemieckie lub łacińskie zapożyczenia. Z drugiej strony na przykład Iwan Franko celowo użył niemieckiego tytułu *Hausordnung (Regulamin)* w ukraińskim wierszu z 1889 r. W ten sposób pokazał, że chociaż prawo i porządek istnieją na papierze, w opisywanych przez niego galicyjskich więzieniach, panuje inna rzeczywistość⁸⁹. Z kolei w swojej ukraińskiej opowieści o chłopcu Myronie, który był dręczony przez swojego sadystycznego nauczyciela kaligrafii, Franko celowo użył niemieckiego tytułu *Schönschreiben (Piękne pismo)*, aby podkreślić ścisłe powiązanie pisma, języka niemieckiego i hegemonii⁹⁰.

Iwan Franko był więc jednym z galicyjskich autorów, który pisał teksty literackie i publicystyczne w języku ukraińskim, polskim, rosyjskim i niemieckim⁹¹. Zjawiska literackie pochodzące z Krakowa czy Lwowa były mu równie dobrze znane jak te z Wiednia. Do 1897 r. regularnie publikował w polskojęzycznym lwowskim dzienniku „Kurjer Lwowski”, a w latach 1895-1904 napisał prawie 30 artykułów dla austriackiego tygodnika „Die Zeit”, redagowanego przez Hermanna Bahra. W dwóch z tych artykułów z 1897 r. wskazywał na problem hierarchizacji języków i kultur w monarchii habsburskiej, pomimo formalnej ich równości⁹². W *Polakach i Rusinach (Ruthenen und Polen)* Franko narzekał na system szkolnictwa w Galicji, który wpajał dzieciom przekonanie o „kulturowej niezdolności” Rusinów i kulturowej wyższości języka polskiego. Jego utwór *Poeta zdrady (Ein Dichter des Verrathes)* stanowił z kolei atak na polskiego poetę narodowego Adama Mickiewicza, którego Franko właściwie bardzo cenił jako poetę, ale krytycznie odnosił się do traktowania

⁸⁹ A. Woldan, *Grenzdialoge in den Literaturen Galiziens*, [w:] *Dialoge über Grenzen. Beiträge zum 4. Konstanzer Europa-Kolloquium*, Hrsg. N. Procopan, R. Scheppeler, Klagenfurt 2008, s. 69 i n. Oryginalny tekst ukraiński w tłumaczeniu niemieckim wydał Alois Woldan (*Mehrsprachigkeit in der Literatur Galiziens*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historico-litteraria” 2012, nr 12, s. 359-373, cyt. za: *Beiträge zu einer Galizienliteratur...*, s. 94).

⁹⁰ S. Simonek, *Franko, Mickiewicz, Bahr – Spielarten galizischer Subalternität um 1900*, „Historyka. Studia metodologiczne” 2012, t. 42: *Galicia Postcolonial: Prospects and Possibilities*, Hrsg. J. Surman, K. Kaps, s. 200.

⁹¹ W 2016 r. ukazała się edycja niemieckojęzycznych dzieł Iwana Franki (zob. *Vivere Memento! Anthologie deutschsprachiger Werke von Ivan Franko*, Hrsg. A. Pasławska, T. Vogel, A. Woldan, Lwiw 2016).

⁹² H. Uhl, *Zwischen „Habsburgischem” Mythos und (Post-)Kolonialismus. Zentraleuropa als Paradigma für Identitätskonstruktionen in der (Post-)moderne*, [w:] *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Hrsg. J. Feichtinger, U. Prutsch, Innsbruck [et al.] 2003, s. 48.

go jako uosobienie polskości (a nawet polskiej supremacji). Taki wydzźwięk był możliwy wyłącznie dlatego, że oba artykuły zostały napisane w języku niemieckim – ta sama krytyka przedstawiona w języku ukraińskim nie tylko nie trafiłaby do odbiorców docelowych w Austrii, lecz także nie nadałaby atakowi aż takiej siły rażenia⁹³.

Iwan Franko był być może – językowo i literacko – najwybitniejszym (ale bynajmniej nie jedynym) reprezentantem galicyjskiej kultury, który przekraczał granice językowe i literackie. W szczególności publicyści i pisarze przypisywani wyłącznie do ukraińskiej historii literatury często prowadzili językowe „podwójne życie”. Użyty przez etnologa Petera Niedermüllera w stosunku do Imperium Habsburgów termin „hybrydowość” pasuje do twórczości literackiej Galicji bardziej niż termin „wielokulturowość”, ponieważ dosadniej pokazuje, że kilka języków oddziaływało na siebie nawzajem i tworzyło nową jakość⁹⁴.

Osyyp Jurij Fedkowycz pisał również po niemiecku i ukraińsku. Używał różnych kodów językowych w zależności od grupy docelowej. Jego ukraiński wiersz *Rekrut* (*Пекрум*) to ubolewanie nad nieszczęściem, jakie spotkało ruskich chłopów w wyniku rekrutacji. Autor wyjaśniał przyczyny dezercji wielu z nich. Jednak w niemieckim utworze *Na posterunku* (*Am Posten*) samotny żołnierz na dalekim wschodzie monarchii był gotowy służyć cesarzowi⁹⁵. Wspomniana uprzednio pisarka i działaczka na rzecz praw kobiet Olga Kobyłańska, która urodziła się na Bukowinie, również używała kilku języków w swojej twórczości literackiej. Pochodziła z polsko-ruskiej rodziny urzędniczej, ale dorastała, mówiąc głównie po niemiecku, i w tym języku czuła się najbardziej komfortowo przez pierwsze trzy dekady swojego życia. Tylko z powodu świadomej decyzji o zwróceniu się do ruskiej publiczności przeszła na język ukraiński. Tak więc, podczas gdy dwujęzyczność Kobyłańskiej była diachroniczna, dwujęzyczność Franki i Fedkowycza była synchroniczna, ponieważ publikowali oni w kilku językach jednocześnie przez dziesięciolecia⁹⁶.

Wasył Stefanyk (1871-1936) również podjął świadomą decyzję na rzecz języka ukraińskiego, nie tylko przez swoją działalność polityczną na rzecz Ukraińskiej Partii Radykalnej (Українська радикальна партія), którą reprezentował również jako poseł austriackiej Rady Państwa w latach 1908-1918. Choć pochodził z ruskiej rodziny rolniczej z Pokucia we wschodniej Galicji, uczęszczał do polskiego gimnazjum i przez kilka lat studiował medycynę w Krakowie. Tam związał się z artystycznie

⁹³ S. Simonek, *Franko, Mickiewicz, Bahr...*, s. 207 i n.; A. Woldan, *Mickiewicz und die ukrainische Literatur des 19. Jahrhunderts*, [w:] *Adam Mickiewicz. Kontest und Wirkung*, Hrsg. R. Fieguth, Freiburg 1999, s. 319-321.

⁹⁴ P. Niedermüller, *Der Mythos des Unterschieds: Vom Multikulturalismus zur Hybridität*, [w:] *Habsburg postcolonial...*, s. 76-78.

⁹⁵ A. Woldan, *Grenzdialoge...*, s. 64-66; idem, *Mehrsprachigkeit...*, cyt. za: *Beiträge zu einer Galizienliteratur...*, s. 91 i n.

⁹⁶ Idem, *Interkulturelle Beziehungen...*, s. 118; S. Simonek, *Anmerkungen zur Mehrsprachigkeit der ukrainischen Literatur (19. bis 21. Jahrhundert)*, [w:] *Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung*, Hrsg. A. Kappeler, Köln-Weimar-Wien 2011, s. 116-119.

i literacko stymulującym środowiskiem polskiej awangardy. W tym okresie ukazały się również pierwsze publikacje Stefanyka w ukraińskojęzycznym bukowińskim czasopiśmie „Pracja” („Праця”). Doskonale władający dwoma językami, pisał po ukraińsku i nie przyłączył się do Młodej Polski, z której przedstawicielami, takimi jak Stanisław Wyspiański i Stanisław Przybyszewski, był w przyjaznych stosunkach⁹⁷.

Druga połowa XIX w. była okresem, w którym identyfikacje narodowe były płynne; niektórzy ludzie podejmowali świadome decyzje na rzecz jednego lub drugiego narodu, a nawet żadnego narodu⁹⁸. Ciekawym tego przykładem jest rodзина Leopolda von Sacher-Masocha. Jego dziadek, Johann Nepomuk von Sacher (1759-1836), był urzędnikiem urodzonym w Czechach, który został przeniesiony do Galicji w 1795 r.⁹⁹, co nie było rzadką praktyką austriackiej biurokracji wysyłającej czeskich urzędników do nowo nabytej Galicji ze względu na ich potencjalną znajomość języka z powodu słowiańskich korzeni¹⁰⁰. Jego ojciec, Leopold Johann Nepomuk von Sacher (1797-1874), urodził się w Galicji i również rozpoczął karierę urzędniczą. Jednak w przeciwieństwie do wielu innych synów urzędników państwowych nie wrośł w lokalną polską społeczność¹⁰¹, ale ożenił się z córką rektora Uniwersytetu Lwowskiego, Caroline Masoch. Jako dyrektor policji we Lwowie w latach 1831-1847 był również współodpowiedzialny za stłumienie powstania krakowskiego w 1846 r. W swoich wspomnieniach, opublikowanych anonimowo w 1863 r., twierdził, że zachodniogalicjyjscy chłopci zaangażowani w tłumienie polskiego zrywu narodowego w żaden sposób nie identyfikowali się z polskością, ale podkreślali lokalną przynależność i lojalność wobec cesarza¹⁰².

Sam Leopold von Sacher-Masoch (1836-1895) urodził się we Lwowie i spędził tam pierwsze dwanaście lat dzieciństwa, dopóki jego ojciec nie został przeniesiony do Pragi. Nawet po wyprowadzce ze Lwowa w 1848 r. zachował silne więzi

⁹⁷ Zob. hasło: S. Simonek, *Stefanyk Vasyľ*, [w:] ÖBL, Bd. 13, Lfg. 60, Wien 2008, s. 135.

⁹⁸ P.M. Judson, *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, MA–London 2006. Zob. wprowadzenie do publikacji Judsona lub 43. zeszyt czasopisma „Austrian History Yearbook” poświęcony tematowi „indyferencji narodowej” z 2012 r. Idem, T. Zahra, *Sites of Indifference to Nationhood: Introduction*, „Austrian History Yearbook” 2012, Vol. 43, s. 21-27.

⁹⁹ Zob. hasło K. Adel, *Sacher-Masoch Leopold von*, [w:] ÖBL, Bd. 9, Lfg. 44, Wien 1987, s. 367 i n.

¹⁰⁰ I. Vushko, *Enlightened Absolutism, Imperial Bureaucracy and Provincial Society: Austrian Project to Transform Galicia, 1772-1815*, [w:] *Aspects of European Political Culture*, Hrsg. D. Kusá, M. Shai, Vienna 2005, s. 46. Bardziej szczegółowo w niedawno opublikowanej pracy tej autorki: I. Vushko, *The Politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772-1867*, New Haven 2015.

¹⁰¹ Liczne przykłady zob. w: I. Röskau-Rydel, *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772-1918. Kariery zawodowe, środowisko, akulturacja i asymilacja*, Kraków 2011, *Prace Monograficzne – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, nr 588.

¹⁰² L. Wolff, *op. cit.*, s. 175, 181 i n.; I. Vushko, *The Politics of Cultural Retreat...*, s. 160 i n., 212-219.

z regionem, w którym się urodził. Co więcej, wymyślił dla siebie egzotyczną tożsamość „słowiańskiego Galicjanina”, deklarując ponadnarodową austriackość. Ta autostygmatyzacja obejmowała również jego twierdzenie, że dorastał w środowisku dwujęzycznym dzięki swojej ruskiej mamce. Chociaż jego znajomość ukraińskiego i polskiego nie była zbyt dobra, prawdopodobnie w dzieciństwie nasiąknął trochę lokalnym folklorem. Wierzył, że może znaleźć pierwotne demokratyczne elementy w ekonomicznie zacofanej (ruskiej) ludności wiejskiej i stylizował w swojej pracy Galicję Wschodnią na oazę demokratycznych utopii społecznych¹⁰³. Jego wyraźna przychylność do Rusinów i sympatia dla judaizmu w konfliktach etnicznych i społecznych w Galicji sprawiły, że niektórzy krytycy uważali go za Rusina, a niektórzy nawet za Żyda. Za życia Leopold von Sacher-Masoch był poczytnym autorem, którego dzieła wywoływały zarówno pozytywne, jak i negatywne reakcje. Przez całe życie polscy krytycy surowo oceniali go jako nieprzyjaciela Polski i rzekomego admiratora Galicji, odmawiając mu przynależności do Galicji¹⁰⁴.

Karl-Emil Franzos miał znacznie mniej romantyczny pogląd na Galicję. Przez całe życie propagował kulturowe błogosławieństwa zsyłane przez niemiecką cywilizację dla zacofanej „półazjatyckiej” prowincji. Był bardzo dobrze zaznajomiony z tym koronnym krajem, nie tylko dlatego, że oprócz niemieckiego znał wszystkie istotne języki tego obszaru: jidysz, hebrajski, polski i wreszcie ukraiński dzięki rusińskiej niani. Jego intensywne zaangażowanie w literaturę ukraińskojęzyczną w szczególności pokazuje, że był kimś więcej niż tylko antygalicyjским polemistą. Nie tylko przyjaźnił się z bukowińsko-rusińskimi pisarzami Izydorem Worobkiewiczem i Osypem Jurijem Fedkowyczem, ale także opublikował trzy artykuły na temat literatury ukraińskiej w latach 1877-1889. W swoich tekstach, a także w swoim wykładzie *Vollkursus der slawischen Literatur (Pełny kurs literatur słowiańskich)* z 1892 r., który odbył się w Berlinie, wymienia także m.in. pisarzy z rosyjskiej Ukrainy, takich jak Taras Szewczenko, oraz przedstawia literaturę ukraińską w sposób pozytywny¹⁰⁵.

Takie hybrydowe biografie i dylematy językowo-narodowe można znaleźć nie tylko wśród galicyjskich autorów piszących po ukraińsku czy niemiecku. Również po polskiej stronie wielu pisarzy klasyfikowanych jako przedstawiciele narodowej polskiej historiografii literackiej charakteryzowała hybrydowość losów i podejmowanych decyzji. Ze starszego pokolenia interesujący jest romantyczny pisarz i etnograf Wincenty Pol (1807-1872). Był synem austriackiego urzędnika, który wyemigrował

¹⁰³ S. Weismann, *Das Potential der Peripherie. Leopold von Sacher-Masoch (1863-1895) und Galizien*, Wien 2017, *Wiener Galizien-Studien*, 2, s. 107-173 (autor niniejszego artykułu dziękuje Stephanie Weismann za informacje biograficzne o Sacherze-Masochu); L. Wolff, *op. cit.*, s. 240.

¹⁰⁴ J. Faleński, *Polonofilstwo i polonofobia*, „Głos Polski. Tygodnik ilustrowany polityczny, społeczny i literacki” 2016, nr 30 z 24 VII (6 VIII), s. 3 i n., cyt. za: S. Weismann, *op. cit.*, s. 50 i n., zob. też s. 50-89.

¹⁰⁵ L. Cybenko, *Galicja miserabilis und / oder Galicja felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur*, Lwiw-Wien 2008, s. 60-63.

z Prus do Galicji, a następnie został nobilitowany, oraz matki Francuzki. Zdobył wykształcenie w najlepszych niemieckojęzycznych instytucjach edukacyjnych na ziemiach koronnych, ale całkowicie zwrócił się w stronę lokalnej polskiej klasy wyższej. W przeciwieństwie do rodziny Sacher-Masoch życie Pola było raczej typowe jako przedstawiciela drugiego pokolenia niemieckich imigrantów żyjącego w galicyjskich miasteczkach. Utożsamianie się z polsnością doprowadziło go do udziału w powstaniu listopadowym. Po krótkiej emigracji powrócił do Galicji i jako geograf, etnograf i poeta poświęcił się opisywaniu Tatr i Beskidów oraz ich mieszkańców – jednego z ulubionych tematów literatury galicyjskiej. Oprócz chętnie czytanych literackich dzienników z podróży od 1849 r. publikował także teksty o swoich wyprawach badawczych w galicyjskie góry jako profesor na Wydziale Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie¹⁰⁶.

Droga życiowa Jana Lama (1838-1886) wyglądała dość podobnie, z tą różnicą, że obu panów różniło jedno pokolenie. Lam również pochodził z rodziny austriackich urzędników wywodzących się z Niemiec. W 1863 r. przyłączył się do powstania styczniowego z pobudek narodowych. Za udział w nim został skazany na rok w więzienia, co skończyło się jego zerwaniem z ideami romantyzmu. Podobnie jak wielu młodych intelektualistów z jego pokolenia, zwrócił się do pozytywistów. Od końca lat 60. XIX w. Lam był odnoszącym sukcesy dziennikarzem, krytykiem i humorystycznym kronikarzem, który pisał dla kilku galicyjskich gazet codziennych, w szczególności dla „Dziennika Polskiego”¹⁰⁷.

Urodzony we Lwowie pisarz i felietonista Tadeusz Rittner (1873-1921) oscylował między polskim a austriackim modernizmem¹⁰⁸. Na łamach „Życia”, „Czasu” i „Gazety Lwowskiej” przybliżał polskim czytelnikom najnowsze trendy literackie pojawiające się w części centralnej monarchii. Jako apologetów wiedeńskiego modernizmu z uznaniem, ale nie bezkrytycznie, przedstawiał m.in. Hermanna Bahra, Hugona von Hofmannsthala, a zwłaszcza Petera Altenberga i Arthura Schnitzlera – jednego z najczęściej wystawianych austriackich autorów w Krakowie i we Lwowie. Rittner informował również o polskiej literaturze z Galicji w Wiedniu i komunikował się z ważnymi przedstawicielami wiedeńskiej literatury kawiarnianej. Jego relacje z Arthurem Schnitzlerem były ambiwalentne, ale mimo to Schnitzler pomógł

¹⁰⁶ I. Röskau-Rydel, *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze...*, s. 288-309; C. Miłosz, *op. cit.*, s. 219; G.W. Strobel, *Die Jugend- und Kriegsjahre des Vinzenz Poll von Pollenburg, genannt Wincenty Pol. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen im 19. Jahrhundert*, „Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr.”, Bd. 13, 1963, s. 91-129; J. Hanik, J. Rosnowska, *Pol Wincenty Terencjusz (1807-1872)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Wrocław [et al.] 1987, s. 255-263; W. Bieńkowski, *Pol von Pollenburg, Wincenty*, [w:] *ÖBL*, Bd. 8, Lfg. 37, Wien 1980, s. 164 i n.

¹⁰⁷ C. Miłosz, *op. cit.*, s. 254. Zob. hasło [I.] Homola, *Lam, Jan Pawel Ferdynand*, [w:] *ÖBL*, Bd. 4, Lfg. 20, Wien 1969, s. 409.

¹⁰⁸ Z. Konstantinović, *Die „Wiener Moderne” im Bewußtsein der slawischen Völker*, „Slavia” 1995, nr 64, s. 71.

wystawić napisaną w języku niemieckim sztukę Rittnera *Unterwegs* (W drodze) na deskach teatru Burgtheater w Wiedniu w 1916 r., gdzie Rittner odniósł już swój pierwszy znaczący sukces z *Der Sommer* (Lato) w 1912 r. Dopiero wraz z upadkiem monarchii habsburskiej świat środkowoeuropejskiego, transkulturowego modernizmu literackiego Rittnera stał się problemem dla literaturoznawstwa, jako że nie wpisywał się już w kanon ani niemieckojęzycznej, ani polskiej literatury narodowej¹⁰⁹.

7. *Fin-de-siècle* – hybrydowe zjawisko w literaturach narodowych

Związki Rittnera z ruchami artystycznymi Młodego Wiednia (Jung-Wien) i Młodej Polski wskazują na to, że Galicja była częścią środkowoeuropejskiego modernizmu *fin-de-siècle*. Kraków i Lwów nie były więc zwykłymi naśladowcami kultury zaczerpniętej z centrum państwa na jej peryferiach, ale raczej głośną manifestacją europejskiej nowoczesności na politycznych peryferiach monarchii habsburskiej¹¹⁰. Na przykład „Literaturno-naukowyj wistnyk” („Літературно-науковий вістник”) wydawany przez Iwana Frankę w latach 1898-1906 próbował połączyć język i literaturę ukraińską przełomu wieków z ogólnoeuropejskimi trendami¹¹¹. Czasopismo to utorowało drogę stowarzyszeniu awangardowych pisarzy, malarzy, rzeźbiarzy i kompozytorów pod przewodnictwem poety Ostapa Łuckiego (1883-1941), które nazwało się Młoda muza (Молода муза)¹¹². W ten sam sposób Samuel Jakub Imber (1889-1942) starał się utorować literaturze jidysz drogę do literackiej nowoczesności dzięki założonej we Lwowie grupie Młoda Galicja (Jung-Galicje, יונג גאליציע)¹¹³.

Podobny rozwój i podobieństwa strukturalne można zatem zidentyfikować w językach literackich Galicji. Niemniej te stowarzyszenia literackie z przełomu wieków

¹⁰⁹ S. Simonek, *Distanzierte Nähe. Die slawische Moderne der Donaumonarchie und die Wiener Moderne*, Bern [et al.] 2000, *Wechselwirkungen. Österreichische Literatur im internationalen Kontext*, 5, s. 19-62; Z. Zielińska, *Theaterstücke österreichischer Autoren auf den polnischen Bühnen Galiziens (Krakau und Lemberg) und polnischer Autoren auf den Bühnen Wiens in den Jahren 1880-1916*, [w:] *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*, Hrsg. K. Mack, München-Wien 1990, *Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts*, s. 105-107.

¹¹⁰ Zob. wprowadzenie do pracy pokonferencyjnej: *Galizien. Peripherie der Moderne...*, szczególnie s. 9.

¹¹¹ Z. Konstantinović, *op. cit.*, s. 115-130.

¹¹² S. Simonek, *Anschreiben gegen den Kanon. Goethe- und Heine-Reskripte der „Moloda Muza”*, [w:] *Kulturgrenzen in postimperialen Räumen. Bosnien und Westukraine als transkulturelle Regionen*, Hrsg. A. Kratochvil, Bielefeld 2013, s. 235 i n.

¹¹³ T. Soxberger, *Revolution am Donaukanal. Moderne jiddische Literatur und „Jiddischismus” in Wien (1904 bis 1938)*, Wien 2013, s. 43 i n. Zob. hasło: N. Cohen, *Imber, Shmuel Yankev*, YIVO Encyclopedia, [on-line:] http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Imber_Shmuel_Yankev (10.03.2014).

wskazują również na aspekt podziału, ponieważ wszyscy ich członkowie postrzegali siebie jako część konkretnych ruchów narodowych. Nie byli oni jednak pierwszymi autorami, którzy przyjęli wyraźnie narodową orientację. Wiek XIX był okresem rozkwitu narodowej literatury romantycznej, a wielu polskich i ukraińskich pisarzy oraz poetów postrzegało siebie jako strażników narodu. Przedstawiciele polskiego pozytywizmu i ukraińskiego radykalizmu ostatnich dziesięcioleci XIX w. w dużej mierze również wierzyli w naród, ale reprezentowali raczej racjonalne podejście do kwestii unarodowienia. W konsekwencji oznaczało to, że zarówno autorzy, jak i ich czytelnicy identyfikowali się przede wszystkim z obszarem językowym znajdującym się w obrębie trzech imperiów, co sprawiało, iż granice państwowe (czy też granice kraju – Galicji) miały drugorzędne znaczenie. Fakt, że niektórych pisarzy można przypisać zarówno do twórców wspólnej literatury galicyjskiej, jak i przedstawicieli literatury narodowej, stanowi sprzeczność tylko na pierwszy rzut oka. Galicyjskie „historie literackie” są, w obu znaczeniach tego słowa, transnarodowe. Przekraczają one bowiem zarówno granice państwowe, jak i etniczne.

Prawdopodobnie najważniejszym modernistycznym stowarzyszeniem artystów w Galicji na przełomie wieków była Młoda Polska. Jedną z jej kluczowych postaci był Stanisław Przybyszewski (1868-1927), imigrant z zaboru pruskiego, z Poznania. Dla absolwenta niemieckojęzycznego gimnazjum i studenta z Berlina scena artystyczna stolicy Niemiec stała otworem. Jego pierwsze publikacje powstawały rzeczywiście w języku niemieckim, zanim wyjechał z Berlina do Krakowa w 1898 r. Przejął tam redakcję czasopisma kulturalnego „Życie”, wydawanego w latach 1897-1900. Nie tylko dzięki programowemu artykułowi Przybyszewskiego *Confiteor* (1899) stało się ono centralnym medium Młodej Polski i głównym składnikiem polskiej kultury ponad podziałami. Przybyszewski krytykował idee pozytywizmu, propagował „sztukę dla sztuki” (fr. *l'art pour l'art*) w najczystszej postaci i inspirował krakowską bohemę nieznanym dotąd sarkazmem¹¹⁴. W 1905 r. wykonał kolejną woltę i wrócił do Rzeszy Niemieckiej¹¹⁵.

Stanisław Wyspiański (1869-1907), urodzony w Krakowie jako syn rzeźbiarza, był również czołową postacią Młodej Polski. Studiował malarstwo w Szkole Sztuk Pięknych (późniejszej Akademii Sztuk Pięknych) pod kierunkiem najślynniejszego malarza w Galicji, Jana Matejki, i już w młodym wieku zwrócił się ku teatrowi jako całościowemu dziełu sztuki. Spośród wielu utworów Wyspiańskiego nawiązujących do mitologii greckiej i historii Polski najważniejsze jest *Wesele* (1901). Dzieło to zostało odczytane jako krytyka całego polskiego społeczeństwa, jego tęsknoty za wielkością połączoną z paraliżującą biernością i zaniedbaniem. Pojawienie się ducha Jakuba Szeli nadało tej sztuce, która przecież dotyczyła narodu polskiego, zaskakująco galicyjski smak¹¹⁶.

¹¹⁴ C. Miłosz, *op. cit.*, s. 267-270, 290 i n.

¹¹⁵ M. Fiałek, *Dehmel, Przybyszewski, Mombert. Drei Vergessene der deutschen Literatur. Mit bisher unveröffentlichten Dokumenten aus dem Moskauer Staatsarchiv*, Berlin 2009, s. 67-100; C. Miłosz, *op. cit.*, s. 267.

¹¹⁶ L. Wolff, *op. cit.*, s. 280 i n.

Innymi przedstawicielami Młodej Polski byli satyryk i autor sławnego krakowskiego kabaretu „Zielony Balonik” Tadeusz Boy-Żeleński (1874-1941) oraz ostry krytyk literacki i germanista Karol Irzykowski (1873-1944), który od strony matki pochodził z rodziny księdza greckokatolickiego. Kolejnym krytykiem związanym z Młodą Polską był Wilhelm Feldman (1868-1919). Urodzony w ortodoksyjnej żydowskiej rodzinie w Zbarażu we wschodniej Galicji, stał się radykalnym przedstawicielem ruchu asymilacyjnego i gorącym zwolennikiem polskiego ruchu narodowego – choć ochrzcił się dopiero na łożu śmierci. Reprezentował więc jeden z kilku różnych nurtów kulturowych galicyjskiego judaizmu¹¹⁷.

Świadoma decyzja Feldmana na rzecz polskiej kultury i języka była jednocześnie decyzją przeciwko jego ojczystemu językowi jidysz; było to też odwrócenie się od hebrajskiego, wszechobecnego języka kultury religijnej w ortodoksyjnym judaizmie. Jidysz i hebrajski nie uzyskały oficjalnego statusu w monarchii habsburskiej aż do końca jej trwania i dlatego nie miały charakteru języka narodowego. Jednak od czasów żydowskiego oświecenia były one zarówno językiem literatury, jak i dziennikarstwa. W rzeczywistości *haskala* w Galicji znalazła swoje główne odzwierciedlenie w literaturze, a autorzy tacy jak Isaak Erter, Dov Ber Ginzburg, Joseph Perl i Max Letteris pisali swoje dzieła po hebrajsku. Krytyk Osias (Joschua Herschel) Schorr (1814-1895) wydawał we Lwowie w latach 1852-1889 oświeceniowe czasopismo „HeChalutz” („החלוץ”), co znaczyło „Pionier”¹¹⁸. Drugim długoletnim czasopismem hebrajskim, a także oświeceniowym w Galicji był tygodnik „HaIvri / Ivri anochi” („עברי / העברי / אנכי”), czyli po polsku: „Hebrajczyk / Jestem Żydem”. Wydawał go w Brodach, a później we Lwowie Baruch Werber i jego syn Jakob. Dziennikarstwo syjonistyczne w języku hebrajskim miało mniejsze znaczenie w habsburskiej Galicji pod względem zasięgu i spójności, z wyjątkiem tygodnika „HaMitzpe” („המצפה”) – czyli po polsku „Perspektywy” – wydawanego w Krakowie w latach 1904-1921. Samuel Agnon, który urodził się w Buczaczu we wschodniej Galicji, a później otrzymał literacką Nagrodę Nobla, opublikował w tym czasopiśmie kilka swoich wczesnych wierszy¹¹⁹.

Nawiasem mówiąc, Agnon pisał poezję w jidysz, która cieszyła się również – jak na tamte czasy – ogromnym powodzeniem. Ta literacka dwujęzyczność nie jest nietypowa dla żydowskich autorów tamtych czasów. Jeden z klasyków literatury jidysz pochodzący z Imperium Rosyjskiego, Mendele Mojcher Sforim (1836-1917), publikował dzieła zarówno w jidysz, jak i po hebrajsku, podobnie jak poeta Wolf

¹¹⁷ E. Mendelsohn, *Jewish Assimilation in Lviv: The Case of Wilhelm Feldman*, [w:] *Nation-building and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, Hrsg. A. Markovits, F. Sysyn, Cambridge, MA 1982, s. 101-107.

¹¹⁸ O znaczeniu tego czasopisma zob. niepublikowaną rozprawę Haima Cohena: H. Cohen, *Yahash and the Hehalutz (1852-1888) Circle: The Radical Chapter in the History of the Haskalah in Galicia* (niepublikowana dysertacja napisana na Uniwersytecie Bar-Ilan), Ramat Gan 2010.

¹¹⁹ R. Manekin, *Die hebräische und jiddische Presse in Galizien*, [w:] *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. 7: *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*, Teil 2: *Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Hrsg. H. Rumpler, P. Urbanitsch, Wien 2006, s. 2341-2366.

Ehrenkranz (znany również jako Velvel Zbarjer, 1819-1886), który urodził się we wschodniej Galicji¹²⁰.

Literatura jidysz również zaczęła rozkwiąć w Galicji pod koniec XIX w., ale nie osiągnęła ani popularności, ani prestiżu klasyków jidysz wywodzących się z Rosji. Podczas gdy piszący w jidysz prozaicy w Galicji pojawiali się tylko na marginesie, krąg młodych poetów zorientowanych narodowo ugruntował swoją pozycję w dziedzinie poezji w pierwszej dekadzie XX w., podejmując modernistyczne prądy dominujące w całej Europie. Docelową publicznością nie były już masy, ale sama sztuka. Oznaczało to jednak, że autorzy musieli polegać na innych organach publikacyjnych, takich jak pierwszy regularnie wydawany dziennik w języku jidysz w Austrii, „Togblat” (טאָגבלאַט), czyli „Dziennik”, który Gershom Bader wydawał w latach 1904-1906. Samuel Jakub Imber (1889-1942), Jakub Mestl (1884-1958), Józef Lewi (1891-1955), Mordechaj Gebirtig (1877-1942) i Melech Chmielnicki (1885-1946) publikowali tam swoje wczesne wiersze, zwłaszcza po tym, jak ten ostatni przejął redakcję działu felietonów. Imber był prawdopodobnie centralną postacią tej grupy, która nazywała siebie Młodą Galicją, podczas gdy dziś Gebirtig jest prawdopodobnie jedynym rozpoznawalnym nazwiskiem z tego grona. Poza Gebirtigiem i Lewim, którzy pochodzili z Krakowa, nowoczesna literatura jidysz była przede wszystkim zjawiskiem wschodniogalicyskim. Poetka Fradl Sztok, która urodziła się w Skale w 1890 r. i wyemigrowała do USA w 1907 r., nie bezpośrednio, ale duchowo była jednak związana z tym stowarzyszeniem; przez kilka lat należała do nowojorskiego modernistycznego stowarzyszenia literackiego jidysz Di Junge (די יונגע), czyli Młodych¹²¹.

W Rosji ważni krytycy literaccy posługujący się językiem jidysz albo nie zwracali w ogóle uwagi na autorów galicyjskich, albo zwracali uwagę tylko w niewielkim stopniu, w konsekwencji czego nie poświęcano im wiele uwagi także w późniejszych badaniach literackich. Ówczesna galicyjska literatura w języku jidysz była często krytykowana za to, że okazała się niewystarczająco niezależna i używała zbyt wielu germanizmów¹²². Prawdą jest, że Młoda Galicja była artystycznie silnie zorientowana na Młody Wiedeń, a Samuel Imber mieszkał w austriackiej stolicy przez kilka lat po I wojnie światowej, gdzie stworzył przestrzeń dla twórców literatury w jidysz¹²³. To, co językowym purystom oraz żydowskim nacjonalistom w jidysz może wydawać

¹²⁰ M. Weissberg, *Wölwel Zbaražer der fahrende Sänger des galizisch-jüdischen Humanismus*, „Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde” 1909, H. 31-32 (Seperatdruck), s. 1-43.

¹²¹ M. Naygreshl, *Di moderne yidishe literatur in galitsye (1904-1918)*, [w:] *Fun noentn over*, Nyu York 1955, s., zwłaszcza 269 i n., 313, 335; A. Eidherr, *Sonnenuntergang auf eisig-blauen Wegen. Zur Thematisierung von Diaspora und Sprache in der jiddischen Literatur des 20. Jahrhunderts*, Göttingen 2012, *Poetik, Exegese und Narrative*, 1, s. 94-97; S. Gollance, *A Dance: Fradel Shtok Reconsidered*, „In geveb” 2017, 3 XII, [on-line:] <https://ingeveb.org/articles/a-dance-fradel-shtok-reconsidered> (30.09.2024).

¹²² G. Kohlbauer-Fritz, *Yiddish as an Expression of Jewish Cultural Identity in Galicia and Vienna*, „Polin. Studies in Polish Jewry” 1999, Vol. 12: *Focusing on Galicia: Jews, Poles and Ukrainians 1772-1918*, Hrsg. I. Bartal, A. Polonsky, s. 170.

¹²³ T. Soxberger, *op. cit.*, s. 90-94.

się deficytem, dowodzi jedynie, że same transfery i bezpośrednie adaptacje elementów kultury w monarchii habsburskiej mogły być również częścią kultury rozumianej jako narodowa.

Rozumienie kultury narodowej Żydów w Galicji opiera się na tym samym podstawowym założeniu, co polskiej lub ruskiej/ukraińskiej kultury narodowej. Zwołennicy poszczególnych ruchów narodowych nie postrzegali swojego narodu jako ograniczającego się jedynie do Galicji, ale jako część większej całości. W ich oczach literatura żydowska była pisana w języku jidysz lub hebrajskim – Karl Emil Franzos czy Bruno Schulz nie byli zatem jej częścią. Twórcami tej literatury byli pisarze z Rosji: Szolem Alejchem (gubernia kijowska), Icchok Lejb Perec (Kongresówka) i Szymon An-ski (gubernia witebska) oraz poeta Chaim Nachman Bialik (Wołyń), uważany za jednego z ojców współczesnej poezji hebrajskiej. Wielu galicyjskich Żydów identyfikowało się z warunkami życia panującymi w Rosji¹²⁴. Autorzy ci byli zatem szeroko czytani w Galicji i w niektórych przypadkach uznawani za „swoich”, tak jak Adam Mickiewicz czy Juliusz Słowacki przez galicyjskich Polaków, a Taras Szewczenko przez galicyjskich Rusinów/Ukraińców.

Zwłaszcza wśród ruskich czytelników Szewczenko był z pewnością lepiej odbierany niż galicyjscy moderniści ze stowarzyszenia artystów Młoda Muza, którzy pisali po ukraińsku. Wydawany w latach 1906-1907 magazyn „Swit” („Світ”, czyli „Świat”) doczekał się jedynie niespełna 40 numerów. Badacze literatury przypisują to z jednej strony umiarkowanemu talentowi reprezentowanych tu artystów¹²⁵, a z drugiej temu, że stowarzyszenie artystów, które było zaangażowane wyłącznie w sztukę i wyznawało estetyzm *fin-de-siècle*’u, przeżywało niezwykle trudny czas w intelektualnym środowisku ukraińskiego ruchu narodowego. Uznani wielcy literatury ukraińskiej, tacy jak Iwan Franko, krytykowali Młodą Muzę jako dekadencją i zbyt oderwaną od społecznych i narodowych potrzeb ludności ruskiej. Ukraińsko-narodowa identyfikacja artystów nie mogła zrekompensować braku politycznego zaangażowania w ich dziełach. Młoda Muza była więc w okresie międzywojennym nie najlepiej przyjmowana zarówno przez nacjonalistyczną ukraińską krytykę literacką w międzywojennej Polsce, jak i przez krytyków realnego socjalizmu w Związku Sowieckim¹²⁶. Dziś autorów Młodej Muzy i ich prace można znaleźć przede wszystkim w antologiach.

Analogiczną fundamentalną krytykę oderwania Młodej Muzy od rzeczywistości, jakiej dokonał Iwan Franko, można odnaleźć także po polskiej stronie względem polskich twórców przełomu wieków. Stanisław Szczepanowski (1846-1900), przedsiębiorca i autor sensacyjnej wówczas pracy o sytuacji gospodarczej w Galicji (*Nędza*

¹²⁴ M. Naygreshl, *op. cit.*, s. 313.

¹²⁵ S. Simonek, *Anschreiben...*, s. 235 i n.

¹²⁶ Zob. hasło: D. Husar Struk, *Moloda Muza*, [w:] *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. 3, ed. i dem, Toronto–Buffalo–London 1993, s. 444-445, [on-line:] <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\M\O\MolodaMuza.htm> (30.09.2024). Przykładem takiej antologii jest publikacja: *Молода муза. Антологія західноукраїнської поезії початку XX століття*, упоряд. і передм. В.І. Лучук, Київ 1989.

Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego, 1888), przy okazji wykładu w Galicyjskim Towarzystwie Literatów i Dziennikarzy w 1894 r. skrytykował artystyczne eskapady i *l'art pour l'art* pisarzy Młodej Polski. Jego zdaniem Polacy byli zbyt nieszczęśliwym narodem, by mieć literaturę dla samej literatury. Uważał, że każde dzieło literackie powinno być oceniane na podstawie stopnia, w jakim promuje walkę o byt narodowy i wzmocnienie ducha narodowego¹²⁷.

8. Niejednoznaczność narodowa. Więzi regionalne, religijne i osobiste

Pod koniec XIX w. nacjonalizacja galicyjskiej wsi była coraz powszechniejsza, między innymi dlatego, że modernizujące się państwo austriackie nieumyślnie powiązało ze sobą kategorie języka i narodowości, na przykład w spisach ludności czy w systemie szkolnictwa bazujących na deklaracji języka ojczystego¹²⁸. Ponadto ruchy narodowe również obiecywały demokratyzację, która miała zagwarantować równość społeczną w ramach danego narodu. Ówcześni działacze narodowi w Galicji podjęli działania, aby wyposażyć postulowaną wspólnotę narodową w instytucje krajowe, a tym samym urzeczywistnić ją¹²⁹. Narodowe stowarzyszenia oświatowe, partie chłopskie, spółdzielnie kredytowe i gazety były skierowane bezpośrednio do – odpowiednio – polsko- albo ukraińskojęzycznej ludności wiejskiej.

Dawniejsze formy identyfikacji religijnej lub społecznej niekoniecznie zostały zastąpione przez nowe idee, a jedynie „nadpisane”. Pomimo rosnącej nacjonalizacji przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego lub greckokatolickiego, regionalne więzi i tożsamości (zwłaszcza góralskie, łemkowskie, bojkowskie i huculskie, często określane jako podgrupy etnograficzne) oraz lojalność wobec dynastii wciąż zachowywały duże znaczenie. Nadal trudno jest określić, na ile szeroko dokonał się w Galicji proces nacjonalizacji, ponieważ badania tego typu nie są w stanie uchwycić znacznych liczbowo, ale często niepiśmiennych i bezrolnych chłopów lub robotników rolnych oraz ich zachowań wyborczych. Jeszcze trudniej jest ocenić stopień nacjonalizacji wiejskiej populacji kobiet¹³⁰.

¹²⁷ S. Szczepanowski, *O potrzebie swojskiego kierunku w literaturze polskiej*, [w:] *Myśli o odrodzeniu narodowym*, Lwów 1907, s. 356, cyt. za: S. Eile, *Literature and Nationalism in Partitioned Poland*, London 2000, *Studies in Russia and East Europe*, s. 145.

¹²⁸ R. Stergar, T. Scheer, *Ethnic Boxes: The Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification*, „Nationalities Papers” 2018, Vol. 46, s. 575-591.

¹²⁹ N. Luhmann, *op. cit.*, s. 365.

¹³⁰ J.-P. Himka, *Gallician villagers...*; K. Struve, *op. cit.* Na temat ruchu kobiecego w Galicji zob. A. Leszczawski-Schwerk, *„Die umkämpften Tore zur Gleichberechtigung”. Frauenbewegungen in Galizien (1867-1918)*, Wien 2015, *Osteuropa*, 9.

Chłopskie przywiązanie do zasiadającego w odległym Wiedniu cesarza, które od czasów Józefa II korespondowało także z cesarską autoprezentacją, było ważnym, ale negatywnie odbieranym elementem, zwłaszcza przez polski ruch narodowy. Najsilniej przejawiało się to w postaci wspomnianego już kilkakrotnie Jakuba Szeli, rzymskokatolickiego, polskojęzycznego chłopca z okolic Tarnowa w zachodniej Galicji. Szela nie tylko nie przyłączył się w 1846 r. do demokratów inicjujących powstanie w Krakowie wymierzone między innymi w rządy Habsburgów, lecz także stał się przywódcą buntu przeciwko polskim właścicielom ziemskim, nie będąc za to pociągniętym do odpowiedzialności przed sądem. Polska historiografia narodowa postrzegała go zatem jako uosobienie zdrajcy – temat ten był również szeroko eksplorowany w galicyjskiej literaturze i malarstwie. Do tych wydarzeń odwoływała się później sztuka teatralna Stanisława Wyspiańskiego *Wesele* czy wierszowana epopeja Brunona Jasińskiego (1901-1938) *Słowo o Jakubie Szeli*, a także obraz Jana Lorentowicza (1821-1895) *Rzeź galicyjska*, przedstawiający chłopów bezlitośnie atakujących kobiety i dzieci. Jan Lewicki (1795-1871) był jeszcze bardziej dosadny, pokazując na swoim obrazie olejnym o tym samym tytule, jak austriaccy urzędnicy i oficerowie wojskowi płacili chłopom za ich działania¹³¹.

Dla ruskiego ruchu narodowego łatwiejsze było pogodzenie lojalizmu wobec cesarza z interesami ukraińskojęzycznego chłopstwa, ponieważ społeczny i wyznaniowy opór wschodniogalicyskich chłopów wobec ich polskich właścicieli ziemskich był głównym elementem mobilizacji narodowej. W 25. rocznicę wyzwolenia chłopów w 1873 r. czy w 100. rocznicę wstąpienia na tron Józefa II odbywały się popularne zgromadzenia poświęcone dynastii, które jednak można było interpretować także w ruskich kategoriach narodowych¹³². Innym przykładem hybrydowej koincydencji był fakt stawiania w 1898 r. licznych kamieni pamiątkowych nawet w bardzo małych wschodniogalicyskich społecznościach wiejskich z okazji 50. rocznicy zniesienia pańszczyzny przy jednoczesnym manifestowaniu zaufania Rusinów do tronu. Były to zatem działania hybrydowe – splatały wątki imperialne z narodowymi.

Ogólnie rzecz biorąc, orientacja kulturowa ruskiego ruchu narodowego była mniej wyraźna niż polskiego. W niniejszym artykule już kilkakrotnie wskazywano na różnice i, do pewnego stopnia, chronologiczne następstwo rusofilskich i ukraińskich ruchów narodowych na Rusi. Pierwszy z nich był silniej nacechowany przez elity cerkiewne i zorientowany na ogólnowo-schodniosłowiańską wspólnotę kulturową, podczas gdy drugi, wspierany przez młodą, wykształconą elitę składającą się z przedstawicieli klasy średniej, propagował nowoczesny ukraiński naród oparty na języku¹³³.

¹³¹ T. Szubert, *Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860*, Warszawa 2014; *The Myth of Galicia...*, s. 313.

¹³² Ch. Mick, *Nationale Festkultur in Lemberg vor dem Ersten Weltkrieg*, Marburg 2004, *Ta- gungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*, 20, s. 116.

¹³³ Sztandarową pracą na temat galicyjskich rusofilów jest monografia Anny Veroniki Wendland. Zob. A.V. Wendland, *Die Russophilen in Galizien...* Na temat partii rusofilskich ukraiń-

Ramy identyfikacyjne ukraińskojęzycznych Galicjan były niejednoznaczne nie tylko w odniesieniu do ich wschodniosłowiańskiego dziedzictwa. W XIX w. niektórzy nazywali siebie *Gente Rutheni*, *natione Poloni*, czyli (etnicznymi) Rusinami narodowości polskiej. Nie ma jednak jasnej definicji, kogo można zakwalifikować do tej grupy, poza osobami, które się jako takie deklarowały, nawet jeśli przynależność do Cerkwi greckokatolickiej i przywiązanie do polsko-ruskiej wspólnoty losu były z nią prawie zawsze związane¹³⁴.

Rusini narodowości polskiej mogli w drugiej połowie XIX w. zajść daleko w Galicji. Euzebiusz Czerkawski (1822-1896) był nie tylko posłem do Sejmu Krajowego i Rady Państwa, lecz także przez dwa lata w latach 80. XIX w. pełnił funkcję rektora Uniwersytetu Lwowskiego. Pochodzący z Sambora Mikołaj Zyblikiewicz (1823-1887) zrobił błyskotliwą karierę. Jako prezydent Krakowa w latach 1874-1881 promował rozbudowę miasta w duchu stworzenia z niego ogólnopolskiego panteonu, a ostatecznie zajął najwyższe stanowisko polityczne w Galicji, od 1881 r. aż do 1887 r. piastując urząd marszałka Sejmu Krajowego. Jan Wagilewicz (Iwan Wahylewycz, 1811-1866), który zasłynął jako modernizator ukraińskiego języka literackiego w czasach swojej działalności w tzw. „Ruskiej Trójcy” w latach 30. XIX w., podczas rewolucji 1848 r. również obrał propolską orientację. Poparł wówczas działalność „Soboru Ruskiego” utworzonego przez szlachtę wywodzącą się z ziem ruskich i inteligencję miejską. Stowarzyszenie to znajdowało się w opozycji do wspomnianej uprzednio Głównej Rady Ruskiej oraz ściśle współpracowało z polskim komitetem rewolucyjnym – Centralną Radą Narodową¹³⁵.

Ruski ruch narodowy z różnym stopniem radykalizmu odrzucał wspomnianych Rusinów narodowości polskiej jako polonofilskich zdrajców lub asymilatorów. Z polskiej strony były to postacie mile widziane, symbolizujące ideę odbudowy państwa polskiego w duchu równouprawnienia Litwinów i Rusinów jako równoprawnych gałęzi szeroko pojętego narodu polskiego. Obchody niektórych wielkich rocznic, jak 300-lecie unii lubelskiej w 1869 r. czy 200-lecie wyzwolenia Wiednia w 1883 r., miały charakter zarówno polski, jak i konsolidacyjny¹³⁶. Choć to ostatnie nie miało jednak często pokrycia w rzeczywistości i zostało odrzucone przez ruski ruch narodowy.

fiłskich zob. także: H. Binder, *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*, Wien 2005, *Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 29, s. 153 i n.

¹³⁴ М. Мудрий, *Русини польської нації (gente Rutheni, natione Poloni) в Галичині XIX ст. і поняття „вітчизни”*, „Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність” 2006-2007, вип. 15: *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича*, s. 461-474; O. Sereda, „Whom Shall We Be?” *Public Debates over the National Identity of Galician Ruthenians in the 1860s*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 2001, Bd. 49, H. 2: *Themenschwerpunkt: Die ukrainische Nationalbewegung vor 1914*, s. 200-212; A. Świątek, *Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji*, Kraków 2014, *Studia Galicyjskie*, t. 3.

¹³⁵ A. Świątek, *op. cit.*, s. 196-230, 295-335.

¹³⁶ P.M. Dabrowski, *Folk, Faith and Fatherland: Defining the Polish Nation in 1883*, „Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity” 2000, Vol. 28, no. 3, s. 397-416.

Po przełomie wieków, gdy większość ważnych przedstawicieli *Gente Rutheni, natione Poloni* już zmarła, a także wraz z rosnącą etnicyzacją ukraińskich i polskich ruchów narodowych coraz trudniej było o hybrydowe identyfikacje. Na przykład Mykoła Hankewycz (1869-1931) był często oskarżany o nielojalność narodową, ponieważ jako członek Ukraińskiej Partii Socjaldemokratycznej (Українська соціал-демократична партія, USDP) zawsze starał się utrzymywać przyjazne stosunki z Polską Partią Socjalno-Demokratyczną Galicji i Śląska Cieszyńskiego (PPSD), nie tylko ze względu na przekonania internacjonalistyczne, lecz także pokrewieństwo kulturowe¹³⁷. Hybrydowe tożsamości, elastyczność językowa i konwersje wyznaniowe trwały nadal, ale nie odgrywały już na płaszczyźnie publicznej istotnej roli. Tym sposobem różnica między tego typu postawami a asymilacją została zatarta.

Kwestia akulturacji lub asymilacji była również przedmiotem gorącej debaty wśród galicyjsko-żydowskich intelektualistów. Ruch asymilacyjny drugiej połowy XIX w. jest zwykle dzielony na nurty proniemiecki i propolski, z których oba mają swoje korzenie w żydowskim oświeceniu, czyli *haskali*¹³⁸.

Nie wszyscy zwolennicy *haskali* podążali ścieżką akulturacji, ale ruch asymilacyjny zawsze postrzegał siebie jako ideę zaangażowaną w oświecenie. Do ich starszego pokolenia należeli Filip Mansch i Emil Byk, którzy w 1868 r. założyli stowarzyszenie Szomer Izrael (שומר ישראל), czyli Strażnik Izraela. Czasopismo stowarzyszenia *Der Israelit* (Izraelita), które było publikowane w języku niemieckim w alfabecie hebrajskim (od 1873 r. w alfabecie łacińskim), reprezentowało liberalne, ogólnoaustriackie i proniemieckie stanowisko. Do młodszego pokolenia galicyjskich Żydów skłonnych do asymilacji należeli wspomniany Wilhelm Feldman, Bernard Goldman (także Goldmann, 1841-1901) i Alfred Nossig (1864-1943). Ci propolscy asymilatorzy organizowali się od 1881 r. wokół polskojęzycznego czasopisma „Ojczyzna”, a od 1882 r. wokół stowarzyszenia *Przymierze Braci*, które było skierowane na oficjalną polską kulturę w Galicji¹³⁹. Idealistyczna idea kulturowego i politycznego braterstwa między ludnością żydowską i chrześcijańską nie wytrzymała jednak konfrontacji z rzeczy-

¹³⁷ A. Świątek, *op. cit.*, s. 341-416; K. Jobst, „Ein Ukrainer polnischer Kultur”. *Mykola Hankewyč (1869–1931) und die Sozialdemokratie Galiziens vor dem Ersten Weltkrieg. Zur Problematik des „nationalen Außenseiters”*, [w:] *Identitätenwandel und nationale Mobilisierung in Regionen ethnischer Diversität. Ein regionaler Vergleich zwischen Westpreußen und Galizien am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts*, Hrsg. R. Schattkowsky, M. Müller, Marburg 2004, *Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*, 20, s. 105-111.

¹³⁸ Na temat *Haskali* w Galicji zob. R. Mahler, *op. cit.*; N. Sinkoff, *op. cit.*, zwłaszcza rozdz. 5; N.M. Gelber, *Mendel Satanower, der Verbreiter der Haskalah in Polen und Galizien*, „Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde” 1914, H. 2, s. 51; P. Varga, *Die drei Mendelssohns. Wirkungen der deutsch-jüdischen Aufklärung in Osteuropa*, Budapest 2001, *Asteriskos*, 2, s. 35-46.

¹³⁹ R. Manekin, *Politics, Religion, and National Identity: The Galician Jewish Vote in the 1873 Parliamentary Elections*, „Polin. Studies in Polish Jewry” 1999, Vol. 12: *Focusing on Galicia: Jews, Poles and Ukrainians 1772-1918*, Hrsg. I. Bartal, A. Polonsky, s. 100-120; E. Mendelsohn, *Jewish Assimilation...*

wistością panującą w Austro-Węgrzech i w Galicji. Wzrost politycznego antysemityzmu, wywołany między innymi procesem o mord rytualny w 1882 r. i pogromem Żydów w zachodniej Galicji w 1898 r.¹⁴⁰, doprowadził do zaprzestania działalności obu stowarzyszeń. Nie powstrzymało to jednak faktycznej asymilacji Żydów ani nie oznaczało końca ruchu asymilacyjnego. W 1907 r. studenci założyli stowarzyszenie Zjednoczenie, które wyraźnie pozycjonowało się w kategoriach kultury polsko-żydowskiej, oraz wydawało tygodnik „Jedność”¹⁴¹.

Na początku XX w. żydowski ruch narodowy w Galicji przeżywał swoiste ożywienie¹⁴². Ideologicznie był on jednak bardziej niespójny, niż mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka. Różne jego odcienie uwidoczniły się na przykład na światowej konferencji języka żydowskiego zwołanej w Czerniowcach w 1908 r. z inicjatywy Nathana Birnbauma. Choć miała ona miejsce w stolicy Bukowiny, jej znaczenie dla Galicji było niepodważalne. Około 70 delegatów z całej Europy i Ameryki, w tym pisarze, publicyści, politycy i działacze oświatowi, zebrało się na kilka dni, aby omówić środki mające na celu promowanie języka jidysz. Pierwotny plan Birnbauma, aby ogłosić jidysz językiem narodowym Żydów, nie powiódł się z powodu silnego udziału delegatów syjonistycznych¹⁴³.

Nathan Birnbaum jest dobrym przykładem politycznej i kulturowej rozpiętości galicyjskiego żydostwa, a także faktu, że narodowe i religijne identyfikacje mogły zmieniać się wraz z upływem czasu. Birnbaum był początkowo syjonistą, później zwrócił się ku nacjonalizmowi diaspory i jidyszyzmowi (w tym okresie odbyła się konferencja w Czerniowcach), a ostatecznie stał się wyznawcą ortodoksyjnego judaizmu¹⁴⁴. Ta wszechstronność przyniosła mu dezaprobatę ze strony wielu żydowskich działaczy, zwłaszcza syjonistów¹⁴⁵, którzy starali się być jednoznaczni w swoich przekonaniach.

¹⁴⁰ T. Buchen, *Antisemitismus in Galizien. Agitation, Gewalt und Politik gegen Juden in der Habsburgermonarchie um 1900*, Berlin 2012.

¹⁴¹ Zob. hasło: R. Żebrowski, *Towarzystwo Akademickie „Zjednoczenie”*, Polski słownik judaistyczny, [on-line:] <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=18152> (23.09.2024).

¹⁴² A. Gaisbauer, *Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882-1918*, Wien-Köln-Graz 1988, s. 194-217. Syjonistyczny działacz z Galicji Natan Michael Gelber napisał później historię syjonizmu galicyjskiego, zob. N.M. Gelber, *Toldot hatnua hacionit beGalicia 1875-1918*, Jeruśalajim 1958.

¹⁴³ J.A. Fishman, *The Tshernovits Conference Revisited: The „First World Conference for Yiddish” 85 Years Later*, [w:] *The Earliest Stage of Language Planning*, ed. idem, Berlin 1993, *Contributions to the Sociology of Language*, 65, s. 321-332; A. Eidherr, *op. cit.*, s. 6486. Zob. także hasło: idem, *Czernowitz Conference*, YIVO Encyclopedia, [on-line:] http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Czernowitz_Conference (26.01.2016).

¹⁴⁴ O Birnbaumie ogólnie pisał: J. Olson, *Nathan Birnbaum and Jewish Modernity: Architect of Zionism, Yiddishism, and Orthodoxy*, Stanford, CA 2013, *Stanford Studies in Jewish History and Culture*.

¹⁴⁵ Zob. np. artykuł opublikowany w centralnym organie syjonistów: „Die Welt” 1910, H. 9 z 4 III, s. 192.

Większość ludności galicyjsko-żydowskiej nie miała jednak potrzeby dokonywać wyboru między asymilacją a żydowską kulturą narodową. Asymilacja i tak nie była opcją dla chasydzkich i ortodoksyjnych Żydów ze względu na ich skupienie się na kulturze i praktykach religijnych; zaś żydowski nacjonalizm jako dyskurs demarkacyjny¹⁴⁶ nie był im potrzebny, ponieważ już i tak różnili się bardzo od nie-Żydów. Nie było też konieczności tworzenia narodowej historiografii, ponieważ tradycyjna, religijnie zakamuflowana historia narodu żydowskiego była centralnym elementem żydowskiej edukacji. Również pod względem językowym linie podziału między chasydami i nie-Żydami były jasne od samego początku – jidysz był językiem codziennego życia, a hebrajski językiem *Biblii*. Kultura chasydzka i rabiniczna była więc narodowo niejednoznaczna, ale jednocześnie wyraźnie żydowska. Kultura chasydzka była ściśle związana z mistycznymi ideami i z duchowym przywódcą oraz jego rodziną – stąd pojęcia *dynastie chasydzkie* i *dwory chasydzkie*. Przywódcy ci, zwani cadykami, mieli lojalnych zwolenników, którzy wiernie gromadzili się wokół nich. Z cadykiem konsultowano się w sprawach religijnych, ale także w kwestiach społecznych czy zdrowotnych. Zakres działalności cadyka obejmował zarówno pobożność, jak i magiczne zaklęcia i amulety. Nawiasem mówiąc, był on wysoko ceniony przez ludność żydowską, ale również chrześcijańscy chłopci wzywali go w potrzebie i prosili o pomoc¹⁴⁷. Mordechaj Szraga, założyciel dynastii cadyków w Husiatyniu, nie tylko utrzymywał dobre kontakty ze społeczeństwem chrześcijańskim, lecz także miał doskonałe stosunki z namiestnikiem Galicji hr. Agenorem Gołuchowskim starszym, którego rodzina była najważniejszym właścicielem ziemskim w regionie i samym mieście¹⁴⁸.

Tak jak podróże na dwór cadyka były centralną częścią chasydzkiej pobożności, tak wśród ludności chrześcijańskiej wysoko cenione były pielgrzymki. Przez wieki najważniejszymi destynacjami pielgrzymkowymi dla mieszkańców kraju były rzymskokatolicki klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie oraz pierwotnie prawosławny klasztor Wniebowzięcia NMP w Poczajowie, który w latach 1712-1831 był unicki, a następnie ponownie stał się prawosławny. Oba klasztory po 1772 r. nie znajdowały się na terenie zaboru austriackiego, ale niedaleko granicy. O ile pielgrzymki do Matki Boskiej Częstochowskiej odbywały się bez przeszkód i na dużą skalę aż do I wojny światowej, o tyle pielgrzymki do cudownego obrazu Matki Bożej Poczajowskiej coraz częściej stawały się kwestią polityczną. Wraz z umacnianiem się ruchu rusofilskiego w Galicji od lat 60. XIX w., a zwłaszcza po procesach o zdradę po aferze w Hniličkih

¹⁴⁶ *Ethnic Groups and Boundaries...*

¹⁴⁷ D. Assaf, *The Regal Way. The Life and Times of Rabbi Israel of Ruzhin*, Stanford, CA 2002, *Stanford Studies in Jewish History and Culture*.

¹⁴⁸ P. Adelsgruber, L. Cohen, B. Kuzmany, *Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772-1918*, Wien-Köln-Weimar 2011, s. 197 i n.; Y. Shreyber Haloy, *Groyse idishe perzenlekhkeytn fun Galitsye*, [w:] *Pinkes Galitsye. Aroysgegebn tsum 20-tn aniversar zayt der grindung fun galitsyaner farband*, Hrsg N. Tsuker, Buenos Ayres 1945, s. 260.

Małych w 1882 r., gdzie parafia greckokatolicka przeszła na prawosławie, władze austriackie próbowały utrudnić lub uniemożliwić pielgrzymki do Poczajowa. Wraz z Lwowską Metropolią Greckokatolicką księża unicy z Galicji Wschodniej byli nakłaniany do wywierania wpływu na zwyczaje pielgrzymkowe swoich parafian. Zamiast udawać się do klasztoru w Poczajowie, jak dotychczas, powinni pielgrzymować do klasztoru dominikanów w Podkamieniu, który znajdował się zaledwie 12 km dalej, ale po odpowiedniej stronie granicy austriacko-rosyjskiej. Jednak całkowite upolitycznienie pobożności ludowej, do którego dążyli radykalni moskalofile, organizując pielgrzymki do miejsc świętych w południowej Rosji, nie zwyciężyło¹⁴⁹.

Pragnienie Rusinów, aby pielgrzymować do prawosławnego klasztoru w Poczajowie, wskazuje nie tylko na długowieczność dawnych nawyków, lecz także na pole manewru, którego mieszkańcy Galicji nie chcieli być pozbawieni. Przykład rodu Szeptyckich pochodzącego z dawnego województwa ruskiego również pokazuje, że osobiste decyzje były możliwe. Przez stulecia ta zamożna rodzina zamieszkująca Ruś Czerwoną odgrywała ważną rolę w Cerkwi unickiej. Jednak pod koniec XVIII w. Szeptyccy przeszli na obrządek łaciński i prowadzili polsko-austriacko-francuskie życie szlacheckie. Jan Kanty Szeptycki (1836-1912), podniesiony do austriackiego stopnia hrabiego w 1871 r., został posłem Sejmu Krajowego we Lwowie i Rady Państwa w Wiedniu. Jego małżeństwo z Zofią Fredro (1837-1904), córką popularnego galicyjskiego komediopisarza Aleksandra Fredry, o którym w niniejszym tekście już wspomniano, zaowocowało siedmiorgiem dzieci. Losy trojga z pięciorga ocalałych dzieci pokazują, że narodowe i wyznaniowe ścieżki życiowe nie były bynajmniej ani proste, ani jednolite, nawet jeśli wychodziły spod tego samego dachu i sposobu wychowania¹⁵⁰.

Stanisław Szeptycki (1867-1950) zrobił błyskotliwą karierę w armii austro-węgierskiej, obejmując w 1915 r. dowództwo 3 Brygady Legionów Polskich. Lojalny do końca, dopiero w listopadzie 1918 r. zgłosił się do sztabu generalnego nowo powstałej armii polskiej i ideologicznie związał się z Polską Partią Narodowo-Demokratyczną. Jego starszy brat Roman (1865-1944) podjął zupełnie inną decyzję. Wbrew woli rodziców wstąpił do greckokatolickiego zakonu bazylianów w 1888 r., przyjmując imię zakonne Andrzej, tym samym wracając do obrządku swoich przodków. Później nastąpiła jego błyskawiczna kariera: w 1899 r. został biskupem diecezji stanisławowskiej, a w 1901 r., w wieku zaledwie 36 lat, arcybiskupem metropolią,

¹⁴⁹ P. Adelsgruber, L. Cohen, B. Kuzmany, *op. cit.*, s. 181-185.

¹⁵⁰ Noty biograficzne poszczególnych członków rodu Szeptyckich można znaleźć na łamach *Polskiego słownika biograficznego*, t. 48 Kraków 2012-2013, s. 213-255. Analizie poddawali ich: M. Nowak, *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865-1914*, Gdańsk 2018; R. Vulpius, *Nationale Konversionen in imperialen Grenzregionen. Biographische Zugänge zur ukrainischen Geschichte im ausgehenden 19. Jahrhundert*, [w:] *Perlen geschichtswissenschaftlicher Reflexion. Östliches Europa, sozialgeschichtliche Interventionen, imperiale Vergleiche*, Hrsg. Ch. Augustynowicz, D. Hüchtker, B. Kuzmany, Göttingen 2022, s. 17-24.

a tym samym najwyższym przedstawicielem Cerkwi greckokatolickiej w Galicji – stanowisko to miał piastować do końca życia. Jego odejściu od obrządku łacińskiego towarzyszył zwrot w kierunku ukraińskiego ruchu narodowego, którego społeczne i oświatowe cele wspierał. Trzeci brat, Kazimierz (1869-1951), początkowo studiował prawo w Krakowie i reprezentował Galicję w Radzie Państwa w latach 1900-1907. W 1911 r. zrezygnował z świeckiego życia i wstąpił do klasztoru benedyktynów w południowych Niemczech. Jednak zaledwie rok później, idąc za przykładem swojego brata Andrzeja, nawrócił się na obrządek greckokatolicki, zmienił imię na Klemens i został mnichem w klasztorze studytów w Bośni. Po ukończeniu studiów teologicznych w Innsbrucku w czasie I wojny światowej, w 1919 r. powrócił na tereny Galicji Wschodniej i został przeorem klasztoru w Uniowie¹⁵¹. Tak więc, chociaż religijne i narodowe identyfikacje tych trzech braci znacznie się różniły, ich arystokratyczne pochodzenie prawdopodobnie odegrało kluczową rolę w karierach Stanisława i Andrzeja Szeptyckich.

9. Architektura i sztuki piękne

Przez pierwsze sto lat istnienia Galicji architektura tego kraju, poza architekturą sakralną i prywatnymi rezydencjami, była ściśle związana z Wiedniem. Do 1850 r. Galicyjska Dyrekcja Budowlana we Lwowie, do której należała piecza nad budynkami administracyjnymi w całym kraju koronnym, podlegała bezpośrednio władzom wiedeńskim i odpowiadała jedynie za realizację planów budowlanych przesłanych ze stolicy. Architekci pracujący w Wiedniu do drugiej połowy XIX w. często otrzymywali również inne duże zlecenia na budynki publiczne lub półpubliczne w Galicji, takie jak Teatr Skarbkowski zaprojektowany przez Johanna Salzmanną i zbudowany w latach 1837-1842 czy Dom Inwalidów otwarty w 1855 r. na lwowskim Kleparowie. Projektantem tego drugiego był Theophil Hansen, Duńczyk z urodzenia, który zrobił karierę w Atenach, a następnie stał się centralną postacią wiedeńskiej architektury Ringstrasse. Z kolei Hermann Bergmann w latach 1864-1870 przeprojektował gmach Collegium Maius, a więc najstarszy budynek Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁵².

¹⁵¹ J.-P. Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1870-1900*, Montreal-Quebec 1999, McGill-Queen's Studies in the History of Religion, s. 129-134. Zob. także artykuły Johna-Paula Himki na temat zmieniającej się tożsamości: idem, *The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions*, [w:] *Intellectuals and the Articulation of the Nation*, Hrsg. R.G. Suny, M.D. Kennedy, Michigan 2001, s. 22-35.

¹⁵² J. Purchla, *Die Architektur Lembergs und Krakaus und die Einflüssen Wiens 1772-1918*, [w:] *Österreich Polen 1000 Jahre Beziehungen*, Hrsg. J. Buszko, W. Leitsch, Krakau 1996, *Studia Austro-Polonica*, 5, s. 394-400.

Zasadniczą zmianę w jednostronnych relacjach, czyli zaprzestanie spoglądania na centrum monarchii habsburskiej zapoczątkowało dopiero utworzenie w 1871 r. samodzielnej katedry architektury w założonej w 1844 r. Politechnice Lwowskiej. Pierwszym mianowanym jej profesorem został Julian Zachariewicz (1837-1898), postać o wielu twarzach. Pochodził ze Lwowa, studiował w Wiedniu, przeszedł na luteranizm w wyniku małżeństwa z galicyjską protestantką duńskiego pochodzenia i przez całe życie pozostał zagorzałym lokalnym lwowskim patriotą. Zachariewicz projektował nie tylko budynki użyteczności publicznej (nowy gmach Politechniki Lwowskiej, Galicyjską Kasę Oszczędności), lecz także prywatne wille oraz chrześcijańskie i żydowskie budowle sakralne (synagogę w Czerniowcach). Jako architekt-historyk był bardzo zainteresowany pracami konserwatorskimi i entuzjastycznie podchodził do pozostałości średniowiecznej rezydencji książęcej w Haliczu odkrytej przez Izidora Szaraniewicza. W czasach nacjonalistycznej agitacji jego interpretacja średniowiecznych wykopalisk jako syntezy łacińskich i bizantyjskich elementów architektonicznych niekoniecznie była mile widziana, ale doskonale pokazuje rozległość myśli tego galicyjskiego architekta¹⁵³.

Nie mniej ważna była działalność dydaktyczna Zachariewicza i jego rola jako pośrednika w implementacji wiedeńskiego historyzmu. Przez ponad 25 lat szkolił całe pokolenie młodych galicyjskich studentów, w tym swojego syna Alfreda. Ten ostatni nie tylko odegrał wiodącą rolę w tworzeniu nowego lwowskiego dworca kolejowego, który został otwarty w 1904 r., lecz także był uważany za jednego z głównych zwolenników secesji i modernizmu w Galicji. Jako pierwszy pracował z konstrukcjami żelbetowymi. Wraz z ojcem i secesyjnym architektem Iwanem Łewynskim prowadził dochodową firmę budowlaną, która produkowała majolikowe płytki i inne elementy elewacji. Tak jak wspomniany Stanisław Witkiewicz łączył elementy secesji z formami architektonicznymi górali w swoim stylu zakopiańskim w zachodniej Galicji, tak Łewynski łączył elementy folkloru wschodniogalicysko-ruskiego i huculskiego z formalnym językiem secesji w swoich płytkach elewacyjnych. W tym samym czasie był również odpowiedzialny za nowy budynek Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego oraz zaangażował się w budowę lwowskiego szpitala żydowskiego Bet Chulim w stylu mauretańskim. Ogólnie rzecz biorąc, architektura galicyjska była zróżnicowana do 1918 r. Historyzm, secesja i modernizm, a także inspirowane i interpretowane narodowo style architektoniczne, takie jak styl zakopiański czy huculski, funkcjonowały obok siebie i wzajemnie się przenikały¹⁵⁴.

Oprócz Politechniki Lwowskiej ważnym ośrodkiem szkoleniowym była C.K. Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie. Wiedeń pozostał również ulubionym miejscem studiów dla aspirujących galicyjskich architektów. Na przykład Jan Zawiejski (1854-1922) pochodzący z żydowskiej rodziny, która przeszła na protestantyzm, studiował w Wiedniu i Monachium, zanim w 1889 r. rozpoczął budowę Teatru

¹⁵³ M. Prokopowych, *op. cit.*, s. 110-115.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 178-181; J. Purchla, *Architektur Lembergs und Krakaus...*, s. 408-410.

Miejskiego w Krakowie, jednego z najważniejszych polskich budynków o charakterze narodowym. Ale także architekci spoza Galicji projektowali i budowali znane i wiążące się z ogólnym prestiżem gmachy, zwłaszcza we Lwowie: na przykład Julian Hochberger (gmach Sejmu Krajowego w 1881 r.) i Zygmunt Gorgolewski (Teatr Miejski w 1900 r.), pochodzący z zaboru pruskiego, czy wiedeńscy architekci Helmer & Fellner (Hotel George w 1901 r.)¹⁵⁵.

Interesujące jest przeplatanie się interpretacji narodowych i habsburskich w wielu dużych projektach architektonicznych w Galicji. Krakowskie wzgórze zamkowe Wawel zostało wykorzystane jako miejsce kwaterunkowe dla wojska monarchii austro-węgierskiej od czasu aneksji miasta w 1846 r., co nie tylko zniszczyło tkankę dawnego zamku królewskiego, lecz także było symbolicznym cierniem w oku wielu polskich polityków. Wojsko zostało wycofane dopiero wtedy, gdy Franciszek Józef jako król Galicji i Lodomerii w 1905 r. podniósł Wawel do rangi rezydencji królewskiej. Rozpoczęto wówczas renowację wzgórza zamkowego, która trwała aż do dwudziestolecia międzywojennego – nigdy jednak nie doszło do całkowitego przekształcenia tego miejsca w polski Akropol zaprojektowany przez Stanisława Wyspiańskiego i Władysława Ekielskiego (1855-1927)¹⁵⁶.

Budowa rzymskokatolickiego kościoła Elżbietanek w bezpośrednim sąsiedztwie dworca kolejowego we Lwowie miała również implikacje polskie. Z jednej strony miał zasłaniać widok na grekokatolicką katedrę św. Jerzego, która znajdowała się nieco dalej w centrum miasta, a z drugiej – być uderzającym symbolem polskości. Jednakże przez nadanie kościołowi wezwania św. Elżbiety w 1903 r. celowo nawiązano do cesarzowej Elżbiety, której zabójstwo w 1898 r. również wzmocniło poczucie lojalności w Galicji, mimo że Sisi nigdy jej oficjalnie nie odwiedziła. W ten sposób umiejętnie połączono polonizację przestrzeni publicznej z afirmacją lojalności względem dynastii¹⁵⁷.

Jeszcze bardziej skomplikowana była renowacja katedry ormiańskiej we Lwowie, która rozpoczęła się w 1908 r. i została ukończona dopiero w 1925 r. W odniesieniu do jej renowacji władze kościelne nie były wolne w swoich decyzjach, ale wiązały je wymogi Centralnej Komisji Ochrony Zabytków (K.k. Zentralkommission für Denkmalspflege) w Wiedniu. Eliminując późniejsze dodatki i przywracając rzekomo średniowieczny stan pierwotny, osoby odpowiedzialne za ten projekt miały na celu również również, aby Lwów wyglądał jak nowoczesna stolica z bogatym dziedzictwem historycznym¹⁵⁸. Jednocześnie ormiańskie dziedzictwo kulturowe miało być

¹⁵⁵ J. Purchla, *Architektur Lembergs und Krakaus...*, s. 401 i n., 408 i n.; idem, *Teatr i jego architekt. W stulecie otwarcia gmachu Teatru im. Juliusza Słowackiego w Krakowie*, Kraków 1993, s. 13.

¹⁵⁶ S. Hadler, *Das Image Krakaus und der Umgang mit dem öffentlichen Raum um 1900* (nieopublikowana dysertacja napisana na Uniwersytecie Wiedeńskim), Wien 2012, s. 65 i n.; *Mythos Galizien...*, s. 302.

¹⁵⁷ L. Wolff, *op. cit.*, s. 302.

¹⁵⁸ M. Prokopowych, *op. cit.*, s. 238-242.

połączone ze wzmocnieniem polskiego charakteru miasta, gdyż niewielka katolicka społeczność ormiańska Galicji przez wieki bardzo żyła się z polską kulturą i językiem. Długoletni arcybiskup Józef Teodorowicz (1864-1938) był głośnym przedstawicielem polskich interesów narodowych¹⁵⁹. Architekt Franciszek Mączyński (1874-1947) znalazł optymalne rozwiązanie dla pokreślenia epoki modernizmu i nadania polskiego charakteru budowli. Rozbudował katedrę o nową strefę wejściową, która zapewniła jej dostęp od ulicy Krakowskiej. Przez dziesięciolecia ta ulica i jej najbliższe otoczenie były uważane za przestrzeń o ruskich konotacjach. Od 1849 r. znajdowały się tam m.in. ruski Dom Narodowy i Cerkiew Przemienienia Pańskiego, jedna z najważniejszych greckokatolickich cerkwi miejskich. W rezultacie krytycy mówili o *quasi*-nowym polskim kościele, który łączy elementy duchowe, kulturowe i narodowe¹⁶⁰.

Powszechna Wystawa Krajowa z 1894 r. również była hybrydowym wydarzeniem kulturalnym, w którym wzięli udział wszyscy znani artyści i architekci z całego kraju koronnego i które skierowane było do galicyjskich i austriackich gości – przede wszystkim cesarza Franciszka Józefa, który odwiedził wystawę we wrześniu 1894 r. Jednoznaczne przyporządkowanie wystawy do osiągnięć konkretnego narodu nie jest do końca możliwe. Polski architekt Julian Zachariewicz kierował rekonstrukcją huculskiej drewnianej cerkwi greckokatolickiej, a wraz z Iwanem Łewyńskim uczestniczył w planowaniu pawilonu ruskiego. Zaprojektował również rozbudowany pawilon poświęcony sztuce ludowej i folklorowi grup etnograficznych z Galicji. W około 60 pawilonach tematycznych w Parku Kilińskiego (obecnie Park Stryjski) zaprezentowano wszelkiego rodzaju osiągnięcia z ostatnich dziesięcioleci – od przemysłu po rolnictwo, instytucje edukacyjne, działania infrastrukturalne, sztukę i kulturę. Z jednej strony wystawa krajowa była wystawą osiągnięć, na której Galicja prezentowała się jako nowoczesny, rozwijający się kraj koronny. Z drugiej strony, mimo podkreślanej różnorodności Galicji, było to również wielkie polskie wydarzenie. Odzwierciedlało ono ukryte hierarchie językowe i kulturowe w monarchii habsburskiej i Galicji, o których wspomniano na początku. Pawilon Literatury i Pałac Sztuki poświęcono wyłącznie polskiej literaturze i sztuce. Największe wrażenie zrobiła Panorama Raclawicka autorstwa Jana Styki i jego współpracowników oraz retrospektywa twórczości zmarłego zaledwie pół roku wcześniej krakowskiego malarza Jana Matejki (1838-1893)¹⁶¹.

¹⁵⁹ B. Kuzmany, *Assimilation ou non-assimilation dans un espace multiculturel. Le cas des Arméniens en Galicie*, [w:] *L'Histoire des minorités est-elle une histoire marginale?*, ed. S. Laithier, V. Vilmain, Paris 2008, s. 73-84.

¹⁶⁰ D. K[ajetanowicz], *Odnowienie i rekonstrukcja Katedry Ormiańskiej we Lwowie*, Lwów 1908, s. 13, 16.

¹⁶¹ A. Zipper, *Führer durch die allgemeine Landes-Ausstellung sowie durch die königl. Hauptstadt Lemberg*, Lemberg 1894; L. Wolff, *op. cit.*, s. 289-294; Б. Сулим, *Феномен Крайової виставки в Галичині 1894 року. Історичний огляд*, Львів 2007.

W czasach, gdy malarstwo historyczne było ogólnie bardzo popularne, krytycy sztuki z krajów, przeciwko którym skierowana była narodowa propaganda Matejki, również docenili artystyczny kunszt i estetyczną sugestywność jego prac. Z tego samego powodu nie widać sprzeczności w fakcie, że cesarz Franciszek Józef złożył Matejce osobistą wizytę w Krakowie podczas swojej podróży do Galicji jeszcze w 1880 r. i zlecił mu stworzenie cyklu *Triumf postępu* dla auli nowo wybudowanego Lwowskiego Instytutu Politechnicznego¹⁶². Matejko był być może najbardziej politycznym i najbardziej znanym, ale bynajmniej nie jedynym odnoszącym sukcesy galicyjskim malarzem historycznym. Malarz i historyk sztuki Władysław Łuszczkiewicz (1828-1900) odcisnął swoje piętno na krakowskiej scenie artystycznej, podobnie jak jego rywal Wilhelm Leopolski (1828-1892), który zasłynął jako portrecista cesarza i ważny przedstawiciel polskiej arystokracji w Wiedniu¹⁶³.

Łuszczkiewicz, ale przede wszystkim Matejko, byli wpływowymi nauczycielami akademickimi dla całego pokolenia młodych, bardzo różnych artystów. Jednym z najsłynniejszych był wspomniany już Stanisław Wyspiański, który zrobił karierę nie tylko jako malarz, lecz także pisarz i scenograf. Wyspiański podzielał narodowe, polskie sentymenty swojego nauczyciela, o czym świadczą projekty witraży do prezbiterium katedry łacińskiej we Lwowie. Ostatecznie jego alegoria umierającej Polonii za pomocą której chciał rozbudzić uczucia narodowe rodaków, okazała się politycznie zbyt gorąca dla duchowieństwa i została odrzucona¹⁶⁴. Wyspiański realizował swoje idee narodowe za pomocą nowych środków estetycznych impresjonizmu, symbolizmu i secesji, będąc tym samym jedną z głównych postaci grupy Młodej Polski.

Podobne zjawisko można znaleźć w ruskim ruchu narodowym, który również powołał w 1898 r. stowarzyszenie artystyczne – Towarzystwo Rozwoju Sztuki Rusi (Товариство для розвою руської штуки). Było ono jednak zorganizowane jako zwykłe stowarzyszenie i niekoniecznie zaangażowane w tworzenie w duchu nowoczesnym, ponieważ miało bardziej ogólny charakter. Co więcej, członkowie stowarzyszenia nie byli tak blisko związani z przedstawicielami nieformalnego ukraińskiego stowarzyszenia literackiego Młoda Muza, jak w przypadku Młodej Polski¹⁶⁵.

¹⁶² R. Gleis, *Die künstlerische Reorganisation der Vergangenheit. Matejko malt den polnischen Nationalmythos*, [w:] *Mythos Galizien...*, s. 215-221. Cytowanego artykułu nie ma w polskiej wersji językowej katalogu z wystawy. Jest w niej natomiast reprodukcja *Triumfu postępu*. Zob. *Mit Galicji...*, s. 302.

¹⁶³ O Leopolskim zob. ogólnie: K. Rutkowska, *Malarstwo Wilhelma Leopolskiego*, Warszawa 2004.

¹⁶⁴ *Mit Galicji...*, s. 248.

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 262. O Towarzystwie Rozwoju Sztuki Rusi czytaj w haśle: *Товариство для розвою руської штуки*, [w:] *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*, т. 9, гол. ред. В. Кубійович, Париж–Нью-Йорк 1980, s. 3225, [on-line:] <http://litopys.org.ua/encycl/euii251.htm> (08.02.2016). Na temat Jungena Muse zob.: М. Ільницький, *Літературний Львів першої*

Stowarzyszenia te jednocześnie sytuowały się jako komponenty polskich i ukraińskich ruchów narodowych, ale także postrzegały siebie jako część innych ogólnoeuropejskich ruchów artystycznych, takich jak secesja, Młody Wiedeń, *art nouveau* czy modernizm. Niektórzy artyści, jak malarz Włodzimierz Tetmajer (1861-1923) czy Wyspiański, byli nawet oficjalnymi członkami założonej w 1897 r. Secesji Wiedeńskiej. Przykład Galicji pokazuje zatem również, że secesja była ważną płaszczyzną pomiędzy nakładającymi się na siebie przestrzeniami komunikacyjnymi w monarchii habsburskiej¹⁶⁶.

Ruchy artystyczne modernizmu nie tylko łączyły malarstwo, muzykę i poezję, lecz także stanowiły grupę ściśle powiązanych ze sobą twórców. Dotyczy to w szczególności artystów Młodej Polski. Włodzimierz Tetmajer był przyrodnim bratem wspomnianego pisarza Kazimierza Przerwy-Tetmajera, a żona Włodzimierza była siostrą chłopki, którą poślubił poeta Lucjan Rydel (1870-1918). To właśnie ten symboliczny mariaż inteligencji i ludu wiejskiego stał się inspiracją nie tylko dla najśłynniejszego chyba obrazu Włodzimierza Tetmajera *Wesele*, lecz także dla dramatu Wyspiańskiego o tym samym tytule¹⁶⁷.

Podsumowanie

Sztuczność Galicji była wielokrotnie podkreślana od czasu jej utworzenia w 1772 r. To, co jest uzasadnione w kategoriach politycznych i administracyjnych, nie ma zastosowania do społeczno-kulturowego rozwarstwienia ludności przebywającej na tym obszarze. Podobieństwa między omawianymi tu historiami kultury galicyjskiej nie są więc przypadkowe. Galicyjska kultura nie musiała powstać – w rzeczywistości zawdzięcza swoje początki dyplomatycznemu zderzeniu trzech wielkich mocarstw. Jednak historyczne zaistnienie Galicji w politycznej i administracyjnej przestrzeni monarchii habsburskiej stworzyło specyficzną kulturę, która zapisała się na kartach historii, a która dzisiaj jest mitologizowana¹⁶⁸.

половини XX ст., [on-line:] <http://map.lviv.ua/statti/ilnyckij.html> (30.09.2024); zob. także hasło D. Husar Struk, *Moloda Muza*..., s. 444-445.

¹⁶⁶ M. Csáky, *Das Gedächtnis der Städte*..., s. 218 i n.

¹⁶⁷ *Mythos Galizien*..., s. 329.

¹⁶⁸ M. Pollack, *Nach Galizien. Von Chassiden, Huzulen, Polen und Ruthenen. Eine imaginäre Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina*, Wien 1984; *Mythos Galizien*...; K. Jobst, *Der Mythos des Miteinander. Galizien in Literatur und Geschichte*, Hamburg 1998, *Die Ostereihe. N.F.H.*, 8. O micie Galicji w literaturze zob. S.H. Kaszyński, *Die Mythisierung der Wirklichkeit im Erzählwerk von Joseph Roth*, [w:] *Identität, Mythisierung, Poetik. Beiträge zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert*, Hrsg. i dem, Poznań 1991, *Seria Filologia Germańska*, 33, s. 59-69; i dem, *Der Tod in Galizien*, [w:] *Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft. Beiträge des 2. Innsbrucker Symposiums polnischer und österreichischer Literaturwissenschaftler*, Hrsg. F. Rinner,

Kultura galicyjska powstała na obszarze wielojęzycznym, religijnym i społecznym, nie bardzo heterogenicznym, ale nie była połączeniem różnych kultur narodowych. Charakteryzowały ją raczej wzajemne przenikanie i hybrydyzacja, co ostatecznie może być dowodem na to, że zasadne jest używanie w tym przypadku liczby mnogiej. W niniejszym artykule prześledzono różne elementy kultury galicyjskiej i przeanalizowano zarówno główne tematy, jak i działalność twórców, którzy byli w nie zaangażowani.

Jednym z takich motywów przewodnich kultury galicyjskiej były Karpaty i zamieszkujące je grupy etnograficzne, zwłaszcza Górale i Huculi. Góry i ich mieszkańców można znaleźć w różnych formach w literaturze, muzyce, malarstwie, architekturze oraz innych praktykach kulturowych, takich jak wspinaczka górską. Kolejnym toposem wykorzystywanym w sztuce było badanie ubóstwa i tradycji religijnej w ich konfrontacji z modernizmem.

Hybrydowość kultury galicyjskiej można również rozpoznać w jej głównych twórcach. Wielu pisarzy, muzyków, architektów i malarzy pracujących w Galicji oscylowało między językami i stylami. Niektórzy świadomie zdecydowali się uciec od narodowych kategoryzacji lub dostosować je do indywidualnych potrzeb w rozumieniu transferu kulturowego. W czasach dążenia do narodowej wyjątkowości nie wszyscy to akceptowali. Inni byli przekonani, że są przedstawicielami polskiej, ukraińskiej lub żydowskiej kultury i postrzegali siebie jako wyrazicieli nowoczesności, takich jak Młoda Polska, Młoda Muza czy Młoda Galicja. Biografie, kontakty oraz artystyczne odniesienia i praktyki tych artystów często jednak identyfikowały ich jako przekraczających granice rzekomo jednoznacznych kodów narodowo-kulturowych, tj. jako nieświadomych twórców hybrydowości. Rola Galicji jako kulturowego Piemontu różnych ruchów narodowych nie zaprzecza wcale istnieniu hybrydowej kultury galicyjskiej. W niniejszym tekście dokonano próby pokazania, że granice te były bardziej rozmyte, niż mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka. Zasadniczo to hybrydowość była normą w Galicji, a puryzm narodowy stanowił jedynie wyjątek.



K. Zerinschek, Innsbruck 1988, *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft*, 62, s. 29; L. Prager, *Galicysko-żydowska historia w zwierciadle trzech biografii. Mordechaj Gebirtig, Ignacy Schipper i Dow Saddan*, [w:] *Spółczesność i gospodarka*, red. J. Chłopecki, H. Madurowicz-Urbańska, Rzeszów 1995, *Galicja i Jej Dziedzictwo*, 2, s. 137-156.

Bibliografia

- Ackermann A., *Cultural Hybridity: Between Metaphor and Empiricism*, [w:] *Conceptualizing Cultural Hybridization: A Transdisciplinary Approach*, ed. P. Stockhammer, Berlin–Heidelberg 2012, *Transcultural Research: Heidelberg Studies on Asia and Europe in a Global Context*, s. 5–26.
- Adel K., *Sacher-Masoch Leopold von*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950*, Bd. 9, Lfg. 44, Wien 1987, s. 367–369.
- Adelsgruber P., Cohen L., Kuzmany B., *Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918*, Wien–Köln–Weimar 2011.
- Assaf D., *The Regal Way: The Life and Times of Rabbi Israel of Ruzhin*, Stanford, CA 2002, *Stanford Studies in Jewish History and Culture*.
- Baudelaire Ch., Benjamin W., *Tableaux Parisiens. Deutsche Übertragung mit einem Vorwort über die Aufgabe des Übersetzers*, Heidelberg 1923.
- Bechtel D., *Le théâtre yiddish Gimpel de Lemberg. Une Odyssée oubliée*, „Yod” 2011, № 16, s. 83–93, [on-line:] <http://yod.revues.org/659>.
- Beck-Gernsheim E., *Schwarze Juden und griechische Deutsche. Ethnische Zuordnung im Zeitalter der Globalisierung*, [w:] *Perspektiven der Weltgesellschaft*, Hrsg. U. Beck, Frankfurt Main 1998, *Edition Zweite Moderne*, s. 125–167.
- Beiträge zu einer Galizienliteratur*, Hrsg. A. Woldan, Frankfurt Main [et al.] 2015, *Wechselwirkungen. Österreichische Literatur im internationalen Kontext*, 16.
- Bhabha H.K., *The Location of Culture*, London–New York 1994.
- Bhabha H.K., *Über kulturelle Hybridität. Tradition und Übersetzung*, Wien 2012.
- Bieńkowski W., *Pol von Pollenburg, Wincenty*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, Bd. 8, Lfg. 37, Wien 1980, s. 164–165.
- Binder H., *Das ruthenische Pressewesen*, [w:] *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. 7: *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*, Teil 2: *Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Hrsg. H. Rumpler, P. Urbanitsch, Wien 2006, s. 2091–2116.
- Binder H., *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*, Wien 2005, *Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 2.
- Bogucka M., *The Network and Functions of Small Towns in Poland in Early Modern Times*, [w:] *Gründung und Bedeutung kleinerer Städte im nördlichen Europa der frühen Neuzeit*, Hrsg. A. Mączak, Ch. Smout, Wiesbaden 1991, s. 219–233.
- Borakovskyy L., *Zwischen Liebe, Verständigung und Hass. Die Darstellung religiöser Konflikte in der Literatur Galiziens (1848–1914)*, Frankfurt am Main [et al.] 2016.
- Buchen T., *Antisemitismus in Galizien. Agitation, Gewalt und Politik gegen Juden in der Habsburgermonarchie um 1900*, Berlin 2012.
- Bułat M., *From Goldfaden to Goldfaden in Cracow's Jewish Theatres*, [w:] *Yiddish Theatre: New Approaches*, ed. J. Berkowitz, Oxford–Portland, OR 2003, s. 139–155.
- Burke P., *Cultural Hybridity*, Cambridge–Malden, MA 2009.
- Cohen N., *Imber, Shmuel Yankev*, YIVO Encyclopedia, [on-line:] http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Imber_Shmuel_Yankev.
- Cohen H., *Yahash and the Hehalutz (1852–1888) Circle: The Radical Chapter in the History of the Haskalah in Galicia* (niepublikowana dysertacja napisana na Uniwersytecie Bar-Ilan), Ramat Gan 2010.

- Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, ed. N.M. Wingfield, New York 2003, *Austrian History, Culture, and Society*, 5.
- Csáky M., *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*, Wien–Köln–Weimar 2010, s. 89-126.
- Csáky M., *Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region*, Wien 2019.
- Cybenko L., *Galicia miserabilis und / oder Galicia felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur*, Lwiw–Wien 2008.
- Dabrowski P.M., „Discovering” the Galician Borderlands: The Case of the Eastern Carpathians, „Slavic Review” Vol. 64, 2005, no. 2, s. 380-402.
- Dabrowski P.M., *Folk, Faith and Fatherland: Defining the Polish Nation in 1883*, „Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity” 2000, Vol. 28, no. 3, s. 397-416.
- Dabrowski P.M., *Poland: The First Thousand Years*, DeKalb, IL 2014.
- Ehbrecht W., „Minderstadt” – ein tauglicher Begriff der vergleichenden historischen Städteforschung?, [w:] *Minderstädte – Kümmerformen – gefreite Dörfer. Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem*, Hrsg. H. Knittler, Linz 2006, *Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas*, 20, s. 1-50.
- Eidherr A., *Sonnenuntergang auf eisig-blauen Wegen. Zur Thematisierung von Diaspora und Sprache in der jiddischen Literatur des 20. Jahrhunderts*, Göttingen 2012, *Poetik, Exegese und Narrative*.
- Eile S., *Literature and Nationalism in Partitioned Poland*, London 2000, *Studies in Russia and East Europe*.
- Ernst P., „Ach! Was wißt ihr Gebildeten in den großen Städten...” Zum Motiv des Lesens in „Ghettogesichten” von Karl Emil Franzos, [w:] *Karl Emil Franzos. Schriftsteller zwischen den Kulturen*, Hrsg. P. Ernst, Innsbruck–Wien 2007, s. 77-101.
- Ertel R., *Le Shtetl. La bourgade juive de Pologne. De la tradition à la modernité*, Paris 1982.
- Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, ed. F. Barth, Long Grove 1998.
- Faleński J., *Polonofilstwo i polonofobia*, „Głos Polski. Tygodnik ilustrowany polityczny, społeczny i literacki” 2016, nr 30 z 24 VII (6 VIII), s. 3-4.
- Fiałek M., *Dehmel, Przybyszewski, Mombert. Drei Vergessene der deutschen Literatur. Mit bisher unveröffentlichten Dokumenten aus dem Moskauer Staatsarchiv*, Berlin 2009.
- Fishman J.A., *Czernowitz Conference*, YIVO Encyclopedia, [on-line:] http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Czernowitz_Conference.
- Fishman J.A., *The Tshernovits Conference Revisited: The „First World Conference for Yiddish” 85 Years Later*, [w:] *The Earliest Stage of Language Planning*, ed. J.A. Fishman, Berlin 1993, *Contributions to the Sociology of Language*, 65, s. 321-332.
- Franzos K.E., *Halb-Asien*, Graz–Wien 1958.
- Gaisbauer A., *Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882-1918*, Wien–Köln–Graz 1988.
- Galizien. Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie?*, Hrsg. E. Haid, S. Weismann, B. Wöller, Marburg 2013.
- Gelber N.M., *Berl Broder. Ein Beitrag zur Geschichte der jüdischen Volkssänger*, „Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde” 1913, H. 3, s. 5-27.
- Gelber N.M., *Mendel Satanower, der Verbreiter der Haskalah in Polen und Galizien*, „Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde” 1914, H. 2, s. 41-55.
- Gelber N.M., *Toldot hatnua hacionit beGalicia 1875-1918*, Jeruśalajim 1958.

- Giordano Ch., *Ethnizität und das Motiv des mono-ethnischen Raumes in Zentral- und Osteuropa*, [w:] *Nation, Ethnizität und Staat in Mitteleuropa*, Hrsg. U. Altermatt, Wien–Köln–Weimar 1996, *Buchreihe des Instituts für den Donaauraum und Mitteleuropa*, 4, s. 22-33.
- Glaser G. von, Horch H.O., *Ghettoliteratur. Eine Dokumentation zur deutsch-jüdischen Literaturgeschichte des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*, Tübingen 2005.
- Gleis R., *Die künstlerische Reorganisation der Vergangenheit. Matejko malt den polnischen Nationalmythos*, [w:] *Mythos Galizien. Ausstellungskatalog*, Hrsg. J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, Wien 2015, s. 215-221.
- Gollance S., *A Dance: Fradel Shtok Reconsidered*, „In geveb” 2017, 3 XII, [on-line:] <https://ingeveb.org/articles/a-dance-fradel-shtok-reconsidered>.
- Got J., *Aus dem Theaterleben in der Provinz von Galizien im 18. und 19. Jahrhundert*, [w:] *Österreich Polen 1000 Jahre Beziehungen*, red. J. Buszko, Krakau 1996, *Studia Austro-Polonica*, 5, s. 439-457.
- Got J., *Das österreichische Theater in Lemberg im 18. und 19. Jahrhundert. Aus dem Theaterleben der Vielvölkermonarchie*, Wien 1997, *Theatergeschichte Österreichs*, 10, *Donaumonarchie*, 4.
- Hadler S., *Das Image Krakaus und der Umgang mit dem öffentlichen Raum um 1900* (nieopublikowana dysertacja napisana na Uniwersytecie Wiedeńskim), Wien 2012.
- Hanik J., Rosnowska J., *Pol Wincenty Terencjusz (1807-1872)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Wrocław [et al.] 1987, s. 255-263.
- Herder J.F., *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Teil 1-4, Riga 1784-1791.
- Himka J.-P., *The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions*, [w:] *Intellectuals and the Articulation of the Nation*, Hrsg. R.G. Suny, M.D. Kennedy, Michigan 2001, s. 22-35.
- Himka J.-P., *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*, Basingstoke 1988.
- Himka J.-P., *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1870-1900*, Montreal–Quebec 1999, *McGill-Queen's Studies in the History of Religion*, s. 129-134.
- Homola [I.], *Lam, Jan Pawel Ferdynand*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815-1950*, Bd. 4, Lfg. 20, Wien 1969, s. 409.
- Hummel W., *W.A. Mozarts Söhne*, Kassel–Basel 1956.
- Husar Struk D., *Moloda Muza*, [w:] *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. 3 (1993), s. 444-445, [on-line:] <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\M\O\MolodaMuza.htm>.
- The Invention of Ethnicity*, ed. W. Sollors, New York 1989.
- Jobst K., *Der Mythos des Miteinander. Galizien in Literatur und Geschichte*, Hamburg 1998, *Die Ostreihe*. N.F.H., 8.
- Jobst K., „Ein Ukrainer polnischer Kultur”: Mykola Hankevyč (1869-1931) und die Sozialdemokratie Galiziens vor dem Ersten Weltkrieg. Zur Problematik des „nationalen Außenseiters”, [w:] *Identitätenwandel und nationale Mobilisierung in Regionen ethnischer Diversität. Ein regionaler Vergleich zwischen Westpreußen und Galizien am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts*, Hrsg. R. Schattkowsky, M. Müller, Marburg 2004, *Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*, 20, s. 89-111.
- Judson P.M., *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, MA–London 2006.

- Judson P.M., Zahra T., *Sites of Indifference to Nationhood: Introduction*, „Austrian History Yearbook” 2012, Vol. 43, s. 21-27.
- K[ajetanowicz] D., *Odnowienie i rekonstrukcja Katedry Ormiańskiej we Lwowie*, Lwów 1908.
- Kaszyński S.H., *Die Mythisierung der Wirklichkeit im Erzählwerk von Joseph Roth*, [w:] *Identität, Mythisierung, Poetik. Beiträge zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert*, Hrsg. S. H. Kaszyński, Poznań 1991, *Seria Filologia Germańska*, 33, s. 59-69.
- Kaszyński S.H., *Der Tod in Galizien*, [w:] *Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft. Beiträge des 2. Innsbrucker Symposiums polnischer und österreichischer Literaturwissenschaftler*, Hrsg. F. Rinner, K. Zerinschek, Innsbruck 1988, *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft*, 62, s. 29-33.
- Kleine Städte im neuzeitlichen Europa*, Hrsg. Th.G. Holger, Berlin 1997.
- Klier J.D., *What Exactly Was a Shtetl?*, [w:] *The Shtetl: Image and Reality: Papers of the Second Mendel Friedman International Conference on Yiddish*, ed. G. Estraiikh, Oxford 2000, s. 23-35.
- Klańska M., *Moritz Rappaport als Brückenbauer zwischen der deutschen, jüdischen und polnischen Kultur*, „Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften” 2004, Nr. 15, https://www.inst.at/trans/15Nr/03_5/klanska15.htm.
- Kohl J.G., *Reisen im Inneren von Rußland und Polen*, Teil 3: *Die Bukowina, Galizien, Krakau und Mähren*, Dresden–Leipzig 1841.
- Kohlbauer-Fritz G., *Yiddish as an Expression of Jewish Cultural Identity in Galicia and Vienna*, „Polin. Studies in Polish Jewry” 1999, Vol. 12: *Focusing on Galicia: Jews, Poles and Ukrainians 1772-1918*, Hrsg. I. Bartal, A. Polonsky, s. 164-176.
- Konstantinović Z., *Die „Wiener Moderne” im Bewußtsein der slawischen Völker*, „Slavia” 1995, Nr. 64, s. 63-74.
- Krčal K., *Rappaports Bajazzo – Clownfigur zwischen jüdischer Moderne und Tradition*, [w:] *Galizien. Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie?*, Hrsg. E. Haid, S. Weismann, Marburg 2013, *Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung*, 31, s. 173-186.
- Kuzmany B., *Assimilation ou non-assimilation dans un espace multiculturel. Le cas des Arméniens en Galicie*, [w:] *L'Histoire des minorités est-elle une histoire marginale?*, ed. S. Lai-thier, V. Vilmain, Paris 2008, s. 73-84.
- Kuzmany B., *Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*, Wien–Köln–Weimar 2011.
- Kuzmany B., *Galizische Kultur und Identität – Kulturen und Identitäten in Galizien*, [w:] *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. 10: *Das kulturelle Leben. Akteure – Tendenzen – Ausprägungen*, Teil 1: *Staat, Konfession und Identität*, Hrsg. A. Gottsmann, S. Wedrac, H. Rumpler, Wien 2021, s. 829-886.
- Kyjanovs'ka L., Osadcja O., *Johannes Ruckgaber als Repräsentant der österreichischen Kultur in Galizien*, „Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa” 2012, Bd. 20: *Musik*, s. 51-60.
- Lane H., *The Ukrainian Theater and the Polish Opera: Cultural Hegemony and National Culture*, [w:] *Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture*, ed. J. Czaplicka, Cambridge, MA 2005, s. 149-170.
- Lasocka B., *Teatr lwowski w latach 1800-1842*, Warszawa 1967.
- Leszczawski-Schwerk A., „Die umkämpften Tore zur Gleichberechtigung”. *Frauenbewegungen in Galizien (1867-1918)*, Wien 2015, *Osteuropa*, 9.
- Luhmann N., *Der Staat des politischen Systems. Geschichte und Stellung der Weltgesellschaft*, [w:] *Perspektiven der Weltgesellschaft*, Hrsg. U. Beck, Frankfurt am Main 1998, s. 345-380.

- Mahler R., *Hasidism and the Jewish Enlightenment: Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century*, Philadelphia–New York–Jerusalem 1985.
- Malinowski B., *A Scientific Theory of Culture and other Essays*, preface H. Cairns, ed. 2, New York 1960.
- Manekin R., *Die hebräische und jiddische Presse in Galizien*, [w:] *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. 7: *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*, Teil 2: *Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Hrsg. H. Rumpler, P. Urbanitsch, Wien 2006, s. 2341-2366.
- Manekin R., *Politics, Religion, and National Identity: The Galician Jewish Vote in the 1873 Parliamentary Elections*, „Polin. Studies in Polish Jewry” 1999, Vol. 12: *Focusing on Galicia: Jews, Poles and Ukrainians 1772-1918*, Hrsg. I. Bartal, A. Polonsky, s. 100-120.
- Mazepa L., *Karol Mikuli, der künstlerische Direktor des Galizischen Musikvereins in Lemberg 1858-1887*, „Mitteilungen der internationalen Arbeitsgemeinschaft an der Technischen Universität Chemnitz” 1999, H. 5, s. 3-15.
- Mazepa L., *Kultura muzyczna Galicji w tematyce badawczej naukowców z Polski i Ukrainy (Metodologiczne aspekty wyświecenia kultury muzycznej Lwowa i Galicji wschodniej)*, [w:] *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 3, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, Rzeszów 2011, s. 148-166.
- Melnyk L., *Badania nad galicyjską prasą. Stan i perspektywy metodologiczne*, [w:] *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 3, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, Rzeszów 2011, s. 92-100.
- Mendelsohn E., *Gottlieb, Marucy*, YIVO Encyclopedia, [on-line:] http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Gottlieb_Maurycy.
- Mendelsohn E., *Jewish Assimilation in L'viv: The Case of Wilhelm Feldman*, [w:] *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, Hrsg. A. Markovits, F. Sy-syn, Cambridge, MA 1982, s. 94-110.
- Mendelsohn E., *Painting a People: Maurycy Gottlieb and Jewish Art*, Hanover 2002.
- Mick Ch., *Nationale Festkultur in Lemberg vor dem Ersten Weltkrieg*, Marburg 2004, *Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*, 20.
- Miłosz C., *Geschichte der Polnischen Literatur*, Köln 1981.
- Mit Galicji*, red. J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, M. Rydiger, W. M. Schwarz, Kraków 2014.
- Moser M., *Die sprachliche Erneuerung der galizischen Ukrainer zwischen 1772 und 1848/49 im mitteleuropäischen Kontext*, [w:] *Contemporary Cultural Studies in Central Europe*, Hrsg. I. Pospíšil, M. Moser, Brno 2004, s. 81-118.
- Moser M., *Die Ukrainer auf dem Weg zur Sprachnation Kritische Anmerkungen zur ukrainistischen Sprachhistoriographie*, [w:] *Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung*, Hrsg. A. Kap-peler, Köln–Weimar–Wien 2011, s. 97-110.
- Mozart C., Schurig A., *Briefe, Aufzeichnungen, Dokumente 1782 bis 1842*, Dresden 1922.
- The Myth of Galicia. Catalogue*, eds. J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, Kraków 2015.
- Mythos Galizien. Ausstellungskatalog*, Hrsg. J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, Wien 2015.
- Naygreshl M., *Di moderne yidishe literatur in galitsye (1904-1918)*, [w:] *Fun noentn over*, Nyu York 1955, s. 267-396.
- Niedermüller P., *Der Mythos des Unterschieds. Vom Multikulturalismus zur Hybridität*, [w:] *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Hrsg. J. Feichtinger, U. Prutsch, Innsbruck–Wien–München–Bozen 2003, s. 69-81.
- Nowak M., *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865-1914*, Gdańsk 2018.

- Olson J., *Nathan Birnbaum and Jewish Modernity: Architect of Zionism, Yiddishism, and Orthodoxy*, Stanford, CA 2013, *Stanford Studies in Jewish History and Culture*.
- Opas T., *Der Emanzipationsprozeß der privatgrundherrschaftlichen Städte im Königreich Galizien und Lodomerien als Forschungsproblem*, „Österreichische Osthefte“ Jg. 32, 1990, H. 2: *Aus polnisch-österreichischer Vergangenheit*, Hrsg. W. Lukan, M.D. Peyfuss, s. 154-171.
- Petrovsky-Shtern Y., *The Golden Age Shtetl: A New History of Jewish Life in East Europe*, Princeton 2014.
- Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentalną Karola Lipińskiego*, wyd. Wacław z Oleska [W. Zaleski], Lwów 1833.
- Pollack M., *Nach Galizien. Von Chassiden, Huzulen, Polen und Ruthenen. Eine imaginäre Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina*, Wien 1984.
- Prager L., *Galicyjsko-żydowska historia w zwierciadle trzech biografii. Mordechaj Gebirtig, Ignacy Schipper i Dow Saddan*, [w:] *Społeczeństwo i gospodarka*, red. J. Chłopecki, H. Ma-durowicz-Urbańska, Rzeszów 1995, *Galicja i Jej Dziedzictwo*, 2, s. 137-156.
- Prizament Sh., *Broder zinger*, Buenos Ayres 1960, *Dos poylishe yidntum*, 151.
- Prokopovych M., *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914*, West Lafayette, IN 2009, *Central European Studies*.
- Purchla J., *Die Architektur Lembergs und Krakaus und die Einflüssen Wiens 1772-1918*, [w:] *Österreich Polen 1000 Jahre Beziehungen*, Hrsg. J. Buszko, W. Leitsch, Krakau 1996, *Studia Austro-Polonica*, 5, s. 393-416.
- Purchla J., *Krakau unter österreichischer Herrschaft 1846-1918. Faktoren seiner Entwicklung*, Wien-Köln-Weimar 1993.
- Purchla J., *Teatr i jego architekt. W stulecie otwarcia gmachu Teatru im. Juliusza Słowackiego w Krakowie*, Kraków 1993.
- Quint A., *The Salon and the Tavern: Yiddish Folk Poetry of the Nineteenth Century*, [w:] *Inventing the Modern Yiddish Stage: Essays in Drama, Performance, and Show Business*, eds. J. Berkowitz, B. Henry, Detroit 2012, s. 40-63.
- Rappaport M., *Bajazzo. Ein Gedicht*, Leipzig 1863.
- Revutsky V., *Ukrainska Besida Theater*, [w:] *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. 5, ed. D. Husar Struk, Toronto-Buffalo-London 1993, s. 467-468, [on-line:] <http://www.encyclopedia-ofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\U\K\UkrainskaBesidaTheater.htm>.
- Rohde M., *Eine wissensgeschichtliche Perspektive auf die ukrainisch-polnische Konkurrenz um die Ostkarpaten im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert*, „Spiegelungen. Zeitschrift für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas“ 2021, H. 1, Jg. 16, s. 35-45.
- Röskau-Rydel I., *Kultur an der Peripherie des Habsburger Reiches. Die Geschichte des Bildungswesens und der kulturellen Einrichtungen in Lemberg von 1772 bis 1848*, Wiesbaden 1993, *Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund*, 15.
- Röskau-Rydel I., *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772-1918. Kariery zawodowe, środowisko, akulturacja i asymilacja*, Kraków 2011, *Prace Monograficzne – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, nr 588.
- Rushdie S., *Heimatländer der Phantasie. Essays und Kritiken 1981-1991*, München 1992.
- Rutkowska K., *Malarstwo Wilhelma Leopolskiego*, Warszawa 2004.
- Rzewuski W., *Ze względu na stan majątkowy m. Krakowa r. 1879 co budować wprzód Teatr czy wodociągi?*, [w:] *Czy potrzebny nowy teatr w Krakowie?*, Kraków 1879, s. 47-114.
- Scharr K., *Von der unzivilisierten Wildheit zum Binnenexotismus einer konstruierten Originalität des Eigenen. Karpatenbewohner in Reiseberichten und Landesbeschreibungen seit*

- dem 18. Jahrhundert, [w:] *Themenschwerpunkt. Die Erschließung der Karpaten*, Hrsg. H. Heppner, München 2015, s. 261-285.
- Schiffmann M., *Die deutsche Ghettogeschichte* (nieopublikowana dysertacja napisana na Uniwersytecie Wiedeńskim), Wien 1931.
- Sereda O., „Whom Shall We Be?” *Public Debates over the National Identity of Galician Ruthenians in the 1860s*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 2001, Bd. 49, H. 2: *Themenschwerpunkt. Die ukrainische Nationalbewegung vor 1914*, s. 200-212.
- Shreyber Haloy Y., *Groyse idishe perzenlekhkeytn fun Galitsye*, [w:] *Pinkes Galitsye. Aroysegegebn tsum 20-tn anivensar zayt der grindung fun galitsyaner farband*, Hrsg N. Tsuker, Buenos Aires 1945, s. 259-264.
- Silver L., *Jewish Identity in Art and History: Maurycy Gottlieb as Early Jewish Artist*, [w:] *Jewish Identity in Modern Art History*, ed. C. Soussloff, Berkeley–Los Angeles–London 1999, s. 87-113.
- Simonek S., *Anmerkungen zur Mehrsprachigkeit der ukrainischen Literatur (19. bis 21. Jahrhundert)*, [w:] *Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung*, Hrsg. A. Kappeler, Köln–Weimar–Wien 2011, s. 111-125.
- Simonek S., *Anschreiben gegen den Kanon. Goethe- und Heine-Reskripte der „Moloda Muza”*, [w:] *Kulturgrenzen in postimperialen Räumen. Bosnien und Westukraine als transkulturelle Regionen*, Hrsg. A. Kratochvil, Bielefeld 2013, s. 231-256.
- Simonek S., *Distanzierte Nähe. Die slawische Moderne der Donaumonarchie und die Wiener Moderne*, Bern [et al.] 2000, *Wechselwirkungen. Österreichische Literatur im internationalen Kontext*, 5.
- Simonek S., *Franko, Mickiewicz, Bahr – Spielarten galizischer Subalternität um 1900*, „Hitoryka. Studia metodologiczne” 2012, t. 42: *Galicia Postcolonial: Prospects and Possibilities*, Hrsg. J. Surman, K. Kaps, s. 195-212.
- Simonek S., *Stefanyk Vasyľ*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815-1950*, Bd. 13, Lfg. 60, Wien 2008, s. 135.
- Sinkoff N., *Out of the Shtetl: Making Jews Modern in the Polish Borderlands*, Providence, RI 2004.
- Small Towns in Early Modern Europe*, ed. P. Clark, Cambridge, MA [et al.] 1995.
- Solomon F., *Blicke auf das galizische Judentum. Haskala, Assimilation und Zionismus bei Nathan Samuely, Karl Emil Franzos und Saul Raphael Landau*, Wien 2012, *Im Spiegel der Literatur*, 7.
- Solomon F., *Zum Problem des Kulturtransfers und der Haskala in Galizien. Eine methodologische Annäherung am Beispiel von Nathan Samuely (1846-1921)*, [w:] *Fragmente eines diskursiven Raums*, Innsbruck–Wien–Bozen 2009, s. 83-98.
- Soxberger T., *Revolution am Donaukanal. Moderne jiddische Literatur und „Jiddischismus” in Wien (1904 bis 1938)*, Wien 2013.
- Steer M., *Einleitung. Jüdische Geschichte und Kulturtransfer*, [w:] *Kulturtransfer in der jüdischen Geschichte*, Hrsg. W. Schmale, M. Steer, Frankfurt am Main 2006, s. 10-22.
- Stergar R., Scheer T., *Ethnic Boxes: The Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification*, „Nationalities Papers” 2018, Vol. 46, s. 575-591.
- Stimmer B., *Appropriationsraum Karpaten – Balthasar Hacquet und das josephinische „Blickregime”*, „Spiegelungen. Zeitschrift für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas” 2021, H. 1, Jg. 16, s. 11-19.
- Stourzh G., *The Ethnicizing of Politics and „National Indifference” in Late Imperial Austria*, [w:] *Der Umfang der österreichischen Geschichte. Ausgewählte Studien 1990-2010*,

- Hrsg. G. Stourzh, Wien–Köln–Weimar 2011, *Studien zu Politik und Verwaltung*, 99, s. 283–323.
- Strobel G.W., *Die Jugend- und Kriegsjahre des Vinzenz Poll von Pollenburg, genannt Wincenty Pol. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen im 19. Jahrhundert*, „Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr.“, Bd. 13, 1963, s. 91–129.
- Struve K., *Bauern und Nation in Galizien. Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2005, *Schriften des Simon-Dubnow-Instituts*, 4.
- Szczepanowski S., *O potrzebie swegojskiego kierunku w literaturze polskiej*, [w:] *Myśli o odrodzeniu narodowem*, Lwów 1907.
- Szubert T., *Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860*, Warszawa 2014.
- Szybisty T., *Streitt, Franciszek (Franz)*, [w:] *Osterreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950*, Bd. 13, Lfg. 62, Wien 2010, s. 395–396.
- Świątek A., *Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji*, Kraków 2014, *Studia Galicyjskie*, t. 3.
- Themenschwerpunkt: Die Erschließung der Karpaten*, Hrsg. H. Heppner, München 2015.
- Ther P., *In der Mitte der Gesellschaft. Operntheater in Zentraleuropa 1815–1914*, Wien–München 2006, *Die Gesellschaft der Oper. Die Musikkultur europäischer Metropolen im 19. und 20. Jahrhundert*.
- Tożsamość galicyjska z perspektywy Polski i Ukrainy*, red. P. Czubik, Z. Mach, Bielsko-Biała 2008.
- Translation: Narration, Media and the Staging of Differences*, eds. F. Italiano, M. Rössner, Bielefeld 2012.
- Transnationale Karpaten I & II*, Hrsg. F. Kühner-Wielach, E. Dácz, A. Ilić, T. Weger, Regensburg 2021, *Spiegelungen. Zeitschrift für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, 16/1–2.
- Uhl H., *Zwischen „Habsburgischem“ Mythos und (Post-)Kolonialismus. Zentraleuropa als Paradigma für Identitätskonstruktionen in der (Post-)moderne*, [w:] *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Hrsg. J. Feichtinger, U. Prutsch, Innsbruck [et al.] 2003, s. 45–54.
- Varga P., *Die drei Mendelssohns. Wirkungen der deutsch-jüdischen Aufklärung in Osteuropa*, Budapest 2001, *Asteriskos*, 2, s. 35–46.
- Vivere Memento! Anthologie deutschsprachiger Werke von Ivan Franko*, Hrsg. A. Paslawska, T. Vogel, A. Woldan, Lwiw 2016.
- Vulpus R., *Nationale Konversionen in imperialen Grenzregionen. Biographische Zugänge zur ukrainischen Geschichte im ausgehenden 19. Jahrhundert*, [w:] *Perlen geschichtswissenschaftlicher Reflexion. Östliches Europa, sozialgeschichtliche Interventionen, imperiale Vergleiche*, Hrsg. Ch. Augustynowicz, D. Hüchker, B. Kuzmany, Göttingen 2022, s. 17–24.
- Vushko I., *Enlightened Absolutism, Imperial Bureaucracy and Provincial Society: Austrian Project to Transform Galicia, 1772–1815*, [w:] *Aspects of European Political Culture*, Hrsg. D. Kusá, M. Shai, Vienna 2005, s. 20–57.
- Vushko I., *The Politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772–1867*, New Haven 2015.
- Weismann S., *Das Potential der Peripherie. Leopold von Sacher-Masoch (1863–1895) und Galizien*, Wien 2017, *Wiener Galizien-Studien*, 2.
- Weissberg M., *Die neuhebräische Aufklärungs-Literatur in Galizien. Eine literar-historische Charakteristik*, Leipzig–Wien 1898.
- Weissberg M., *Die neuhebräische Aufklärungsliteratur in Galizien*, „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums“ Jg. 57, 1913, H. 5, s. 513–526.

- Weissberg M., *Wölwel Zbarażer der fahrende Sänger des galizisch-jüdischen Humanismus*, „Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde” 1909, H. 31-32 (Seperatdruck), s. 1-43.
- Welsch W., *Transkulturalität. Zur veränderten Verfassung heutiger Kulturen*, [w:] *Hybridkultur. Medien, Netze, Künste*, Hrsg. I. Schneide, Köln 1997, s. 67-90.
- Wendland A.V., *Galizien: Westen des Ostens, Osten des Westens. Annäherung an eine ukrainische Grenzlandschaft*, „Österreichische Osthefte” Jg. 42, 2001, H. 3-4: Sonderband *Ukraine*, s. 389-410.
- Wendland A.V., *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848-1915*, Wien 2001, *Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 21.
- Werdt Ch. von, *Halyč-Wolhynien – Rotreußen – Galizien. Im Überlappingsgebiet der Kulturen und Völker*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” Jg. 46, 1998, H. 1, s. 69-99.
- Witkiewicz S., *Na przełęczu. Wrażenia i obrazy z Tatr*, Warszawa 1891.
- Woldan A., *Begegnungen mit dem Fremden – die literarische Integration der Huzulen nach Mitteleuropa*, [w:] *Serta Musarum: Essays in Honor of István Fried*, eds. T. Bremer, K. Kürtösi, Szeged 2006, s. 59-74.
- Woldan A., *Grenzdialoge in den Literaturen Galiziens*, [w:] *Dialoge über Grenzen. Beiträge zum 4. Konstanzer Europa-Kolloquium*, Hrsg. N. Procopan, R. Scheppler, Klagenfurt 2008, s. 56-83.
- Woldan A., *Interkulturelle Beziehungen in den Literaturen Galiziens*, [w:] *Germanistische Erfahrungen und Perspektiven der Interkulturalität*, Hrsg. F. Grucza, H.-J. Schwenk, Warszawa 2005, s. 111-129.
- Woldan A., *Mehrsprachigkeit in der Literatur Galiziens*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historico-litteraria*” 2012, nr 12, s. 359-373.
- Woldan A., *Mickiewicz und die ukrainische Literatur des 19. Jahrhunderts*, [w:] *Adam Mickiewicz. Kontest und Wirkung*, Hrsg. R. Fieguth, Freiburg 1999, s. 305-321.
- Woldan A., *Wielki tekst huculski jako pole transgresji między literaturami narodowymi*, [w:] *Na pograniczach literatury*, red. J. Fazan, K. Zajas, Kraków 2012, *Biblioteka Literatury Pogranicza*, 21, s. 288-301.
- Wolf M., *Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*, Wien-Köln-Weimar 2012.
- Wolff L., *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford, CA 2010.
- Zielińska Z., *Theaterstücke österreichischer Autoren auf den polnischen Bühnen Galiziens (Krakau und Lemberg) und polnischer Autoren auf den Bühnen Wiens in den Jahren 1880-1916*, [w:] *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*, Hrsg. K. Mack, München-Wien 1990, *Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts*, s. 98-108.
- Zięba A.A., *Polacy galicyjscy, czy Polacy w Galicji – refleksje na temat przeobrażeń tożsamości polskiej w zaborze austriackim*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne*” 2017, nr 144, z. 2: *Kształty galicyjskich tożsamości*, red. A. Świątek, s. 215-232.
- Zipper A., *Führer durch die allgemeine Landes-Ausstellung sowie durch die königl. Hauptstadt Lemberg*, Lemberg 1894.
- Żebrowski R., *Towarzystwo Akademickie „Zjednoczenie”*, *Polski słownik judaistyczny*, [online:] <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=18152>.

- Ільницький М., *Літературний Львів першої половини XX ст.*, [on-line:] <http://map.lviv.ua/statti/ilnyckij.html>.
- Кияновська Л., *Галицька музична культура XIX-XX століття*, Чернівці 2007.
- Молода муза. Антологія західноукраїнської поезії початку XX століття, упоряд. і передм. В.І. Лучук, Київ 1989.
- Мудрий М., *Русини польської нації (gente Rutheni, natione Poloni) в Галичині XIX ст. і поняття „вітчизни”, „Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність” 2006-2007*, вип. 15: Confraternitas. Юбілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича, s. 461-474.
- Нога О., Іван Левинський: *Архітектор, підприємець, меценат*, ред. Ю. Бірюльов, Львів 2009.
- Прохасько Ю., *Можлива історія „галицької літератури”, [w:] Історії літератури. Збірник статей*, упоряд. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська, Київ–Львів 2010, s. 1-87 [paginacja odrębna dla artykułu].
- Прохасько Ю., *Чи можлива історія „галицької літератури”?*, [w:] *Історії літератури. Збірник статей*, упоряд. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська, Київ–Львів 2010, s. 1-30 [paginacja odrębna dla artykułu].
- Сулим Б., *Феномен Крайової виставки в Галичині 1894 року. Історичний огляд*, Львів 2007.
- Товариство для розвою руської штуки, [w:] *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*, т. 9, гол. ред. В. Кубійович, Париж–Нью-Йорк 1980, s. 3225, [on-line:] <http://litopys.org.ua/encycl/euii251.htm>.
- Чарнецький С., *Нарис історії українського театру в Галичині*, Львів 1934.